

UDK 374.7

ISSN 1512-8784

OBRAZOVANJE ODRASLIH

Časopis za obrazovanje odraslih i kulturu

ADULT EDUCATION

Journal for adult education and culture

IZDAVAČ:

JU Centar za kulturu Kantona Sarajevo
OJ Bosanski kulturni centar Sarajevo
i
Institut za međunarodnu saradnju Njemačkog saveza
visokih narodnih škola (DVV International)
Ured u Bosni i Hercegovini

ZA IZDAVAČA:

Edin Kukavica

REDAKCIJA ČASOPISA:

prof. dr. Jelenka Vočkić-Avdagić, prof. dr. Jusuf Žiga, prof. dr. Šefika Alibabić,
prof. dr. Mirjana Mavrak, prof. dr. Senada Dizdar, prof. dr. Branislava Knežić,
dr. sc. Emir Avdagić, Adnana Emirhafizović, dipl. psiholog

POČASNI ČLANOVI REDAKCIJE:

prof. dr. Miomir Despotović, Beograd, prof. dr. Sava Bogdanović, Zagreb,
prof. dr. Radivoje Kulić, Kosovska Mitrovica

GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA:

prof. dr. Senada Dizdar

LEKTOR:

Srđan Arkoš, prof.

PRIJEVOD NA ENGLISKI I NJEMAČKI JEZIK:

Ajla Sijerčić, prof.

DTP:

Indira Isanović

ŠTAMPA:

Forma Graf, Sarajevo

ADRESA IZDAVAČA:

JU Centar za kulturu Kantona Sarajevo
OJ Bosanski kulturni centar Sarajevo
Branilaca Sarajeva 24, 71000 Sarajevo, BiH
tel: +387 33 586-780; tel/fax: +387 33 586-771
e-mail: bkc@bih.net.ba
web: www.bkc.ba

DVV International – Ured u Bosni i Hercegovini
Kulovića 8, 71000 Sarajevo, BiH
tel: +387 33 552-291; telefax: +387 33 552-290
e-mail: info@dvv-international.ba
web: www.dvv-soe.org; www.dvv-international.de

Časopis izlazi uz finansijsku potporu Ministarstva za privrednu saradnju i razvoj SR Njemačke.
Časopis izlazi dva puta godišnje u tiražu od 300 primjeraka.

Rješenjem Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta broj: 02-15-6646/01,
od 29. 10. 2001. godine, časopis «Obrazovanje odraslih» je oslobođen poreza na promet i upisan je u
registar medija.

Sadržaj:

Riječ glavne i odgovorne urednice	9
---	---

ČLANCI

<i>Kristinka Ovesni i Ana Milojković</i> Andragoški značaj identifikacije zaposlenih sa organizacijom.....	13
<i>Amila Grbo</i> Razvoj profesionalnog novinarstva u Bosni i Hercegovini	35
<i>Željko Bralić</i> Isidor iz Sevilje i slobodne nauke – od antičke ka srednjovjekovnoj kulturi	57
<i>Alen Hadžiefendić</i> Prepoznavanje, validacija i akreditacija obrazovanja odraslih u srednjem strukovnom obrazovanju u Bosni i Hercegovini	73

PRIKAZ KNJIGE

<i>Jelenka Voćkić Avdagić</i> Mediološke prakse u funkciji građanskog obrazovanja.....	89
<i>Mirjana Mavrak</i> Heksagon europskog obrazovanja odraslih: „Didaktičke odrednice obrazovanja andragoga - komparativni pristup” autora Siniše Kušić, Sofije Vrcelj i Anite Zovko	97
<i>Senada Dizdar</i> Knjižničarstvo kao andragoška tema – Zbornik radova „Između vizije i stvarnosti: 40 godina djelovanja Aleksandre Horvat u knjižničarstvu” Daniele Živković i Tatjane Nebesny	105

Content:

Editor in Chief's Word.....	9
------------------------------------	----------

ARTICLES

<i>Kristinka Ovesni and Ana Milojković</i> Andragogical relevance of identification of employees with the organization....	13
<i>Amila Grbo</i> Development of professional journalism in Bosnia and Herzegovina.....	35
<i>Željko Bralić</i> Isidore of Seville and liberal studies – from ancient to medieval culture.....	57
<i>Alen Hadžiefendić</i> Recognition, validation and accreditation of adult learning in Bosnia and Herzegovina's vocational secondary education	73

BOOK PRESENTATION

<i>Jelenka Voćkić Avdagić</i> The practice of mediology in the function of civil education	89
<i>Mirjana Mavrak</i> <i>Hexagon of the European adult education:</i> „Didactic guidelines for the education of andragogues – a comparative approach” by Siniša Kušić, Sofija Vrcelj and Anita Zovko	97
<i>Senada Dizdār</i> Library science as adult education topics – Collection of papers „Between vision and reality: Aleksandra Horvat's 40 years of work in the library science” by Daniela Živković and Tatjana Nebesny	105

Inhalt:

Vorwort der Chefredakteurin.....	9
---	----------

ARTIKEL

Kristinka Ovesni i Ana Milojković

Andragogische Bedeutung der Identifikation der Mitarbeiter mit der Organisation.....	13
---	----

Amila Grbo

Die Entwicklung des professionellen Journalismus in Bosnien-Herzegowina....	35
---	----

Željko Bralić

Isidor von Sevilla und freie Wissenschaften – von der antiken bis zur mittelalterlichen Kultur	57
---	----

Alen Hadžiefendić

Erkennung, Validierung und Anerkennung der Erwachsenenbildung in der beruflichen Sekundarbildung in Bosnien-Herzegowina	73
--	----

BUCHPRÄSENTATION

Jelenka Vočkić Avdagić

Die Praxis der Mediologie in der Funktion der zivilen Ausbildung	89
--	----

Mirjana Mavrak

Hexagon der europäischen Erwachsenenbildung: „Didaktische Richtlinien in der Ausbildung von Andragogen – komparativer Ansatz” von Siniša Kušić, Sofija Vrcelj und Anita Zovko	97
---	----

Senada Dizdar

Bibliothekswesen als andragogisches Thema – Sammlung von Werken „Zwischen Vision und Wirklichkeit: 40 Schaffensjahre von Aleksandra Horvat im Bibliothekswesen” von Daniela Živković und Tatjana Nebesny	105
---	-----

Riječ glavne i odgovorne urednice

Poštovani čitatelji,

zadovoljstvo mi je najaviti da je pred nama još jedan broj časopisa *Obrazovanje odraslih* te da s ovim brojem ulazimo u 16. godinu izlaženja jedinog andragoškog bosanskohercegovačkog časopisa.

Ovim brojem nastavljamo kontinuitet bavljenja veoma raznovrsnim temama iz domena andragogije, čime omogućavamo ovdašnjim ali i regionalnim naučnicima i stručnjacima da se javnosti predstave svojim radovima i time doprinesu razvoju bosanskohercegovačke teorije i prakse.

Na tragu dobre i već sada, slobodno se može reći, tradicionalne saradnje s Univerzitetom u Beogradu, i u ovom broju časopisa su zastupljeni radovi saradnika i nastavnika s tog univerziteta.

Tako objavljujemo zajednički rad andragoginje prof. dr. Kristinke Ovesni i psihologinje Ane Milojković *Andragoški značaj identifikacije zaposlenih s organizacijom*, čiji je cilj da se predstavi i kritički analizira dostupna i relevantna literatura o problemu identifikacije zaposlenih s organizacijom.

Nešto drugačijom tematikom bavi se dr. Željko Bralić, dipl. andragog, docent na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu i predavač na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Predmet njegovog proučavanja je rad i djelo Isidora Seviljskog, kojega nam autor predstavlja kao jednu od značajnijih, ali nedovoljno proučavanih, ličnosti srednjovjekovne učenosti i obrazovanja, posebno obrazovanja odraslih, kao i jednog od prvih enciklopedista ranog srednjeg vijeka.

Prof. dr. Amila Grbo sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu autorica je teksta *Razvoj profesionalnog novinarstva u Bosni i Hercegovini*, u kojem problematizira temu novinarskog profesionalizma i njegove uloge u razvoju demokratskog društva.

Alen Hadžiefendić, magistar s Univerziteta iz Graca, tekstom *Recognition, validation and accreditation of adult learning in Bosnia and Herzegovina's vocational secondary education* upoznaje nas sa istraživanjima koja se u oblasti obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini provode pod pokroviteljskom UNESCO-a.

U rubrici *Prikaz knjige* donosimo tri priloga. Prof. dr. Jelenka Vočkić Avdagić sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu predstavlja knjigu Fahire Fejzić-Čengić *Nelagode s medijima*, koju je izdala Dobra knjiga iz Sarajeva (2016), a prof. dr. Senada Dizdar sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu predstavlja zbornik radova *Između vizije i stvarnosti: 40 godina djelovanja Aleksandre Horvat u knjižničarstvu*, koju su priredile Daniela Živković i Tatjana Nebesny a izdala Hrvatska sveučilišna naklada iz Zagreba (2016). Treći prilog je predstavljanje knjige *Didaktičke odrednice obrazovanja andragoga – komparativni pristup*, autora Siniše Kušića, Sofije Vrcelj i Anite Zovko, čiji je izdavač Filozofski fakultet iz Rijeke (2016), a predstaviti će je prof. dr. Mirjana Mavrak.

Slijedeći dobre prakse časopisa da se u uvodu najave promjene u njegovom sadržaju i sastavu Redakcije, i sama sam se, evo, našla u toj poziciji te najavljujem svoj dolazak na mjesto glavne i odgovorne urednice, umjesto prof. dr. Mirjane Mavrak (na njeno insitiranje, jer je obavljala tu funkciju u diplom mandatu). Ujedno koristim ovu priliku da zahvalim dosadašnjoj urednici na trudu koji je ulagala u svaki broj, zatim svim članovima Redakcije i autorima, kao i Institutu za međunarodnu saradnju Njemačkog saveza visokih narodnih škola (DVV International), bez čije podrške ovaj časopis ne bi imao šesnaestogodišnju tradiciju izlaženja.

U skladu s običajem, ja ću iskoristiti ovu priliku da se kao nova urednica kratko predstavim čitateljima, što je dodatno značajno učiniti i zato što se zna da nije uobičajeno da se za urednike ovakvih časopisa biraju ljudi iz područja informacijskih znanosti, kojima ja pripadam. S tim u vezi treba objasniti da takav potez Redakcije nije bio slučajan, s obzirom na promjene koje su se posljednjih desetljeća desile u svim sferama života, pa i u obrazovanju, a one zahtijevaju drugačiji i otvoreniji pristup svim oblicima obrazovanja. Pri tome napominjem da sam ja u tu oblast ušla baveći se i promovirajući informacijsku pismenost na ovim područjima. Tako sam, posredno, iz moje najuže oblasti (sistemi za organizaciju znanja) ušla u pedagogiju. A kako je informacijska pismenost metakompetencija za cjeloživotno učenje, tako sam se počela baviti i andragoškim radom. To su članovi Redakcije *Obrazovanja odraslih* prepoznali kao prednost te sam prvo postala član Redakcije a sada mi se povjerava i urednički posao. Nadam se da ću uspjeti iznijeti povjerene mi zadatke, svjesna činjenice da je preda mnom još mnogo učenja (što je na tragu andragogije), pa se nadam da će mi eventualne greške biti prihvaćene s razumijevanjem, s obzirom da sam ja, ipak, samo „pridošlica” u andragoškom obrazovanju, te da će mi i zbog toga „andragoški urođenici” biti podrška.

Senada Dizdar

ČLANCI

Kristinka Ovesni,¹

Ana Milojković²

UDK: 331.1:37.013.83

ANDRAGOŠKI ZNAČAJ IDENTIFIKACIJE ZAPOSLENIH S ORGANIZACIJOM³

- Sažetak -

U radu je predstavljena kritička analiza dostupne, relevantne konceptualne i empirijske literature o problemu identifikacije zaposlenih s organizacijom. Osnovni razlog zbog koga smo se opredelili da na ovaj način prezentujemo rezultate našeg proučavanja je pokušaj kreiranja adekvatne teorijske osnove za buduća istraživanja problema andragoškog značaja identifikacije zaposlenih s organizacijom. Detaljan pregled, kritička analiza i komparacija istraživanja relevantnih za proučavani problem dati su s ciljem da se naglase sličnosti u različitim pristupima i ocrtaju razlike između tradicionalnog i inovativnog, „proširenog” modela za proučavanje, posebno se fokusirajući na andragoške dimenzije i andragoški značaj identifikacije zaposlenih s organizacijom. Sinteza dobijenih nalaza ukazuje na potencijal njihove primene u razvoju strateškog delovanja organizacija i otvara prostor za jasnije sagledavanje istraživačkih mogućnosti daljih, prvenstveno andragoški orijentisanih istraživanja problema identifikacije zaposlenih s organizacijom.

Ključne reči: identifikacija zaposlenih s organizacijom, andragoški elementi identifikacije zaposlenih s organizacijom, andragoške implikacije identifikacije zaposlenih s organizacijom.

-
- 1 Prof. dr Kristinka Ovesni, andragoškinja, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu; e-mail: kovesni@gmail.com, kovesni@f.bg.ac.rs.
 - 2 Ana Milojković, M. A., psihološkinja, doktorand Odeljenja za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; e-mail: anamilojkovic.psi@gmail.com.
 - 3 Rad je nastao u okviru projekta "Modeli procenjivanja i strategije unapređivanja kvaliteta obrazovanja u Srbiji" (br. 179060, 2011–2015) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Uvod

Identifikacija zaposlenih s organizacijom je pojava u kojoj osoba sebe doživljava kao deo tima ili organizacije. To „članstvo” je važan deo identiteta i ne predstavlja samo jednostavnu refleksiju kompatibilnosti između osobe i organizacije, već je preko dimenzija organizacije usmereno na određivanje selfa pojedinca u koji su, prema Kincerbergu i saradnicima (Kinppenberg, Martin & Tyler 2006), inkorporirani struktura, procesi i ljudski resursi organizacije. Kao vrsta kognitivne povezanosti pojedinca i organizacije, identifikacija zaposlenih s organizacijom utiče na različite aspekte organizacije i ponašanja zaposlenih u njoj – organizacionu klimu i kulturu, lojalnost (normativnu posvećenost), performansu, fluktuaciju, zadovoljstvo poslom, obrt zaposlenih.

Problem identifikacije zaposlenih s organizacijom u istraživačkom smislu je posebno zanimljiv jer objedinjuje više perspektiva: individualnu, grupnu i organizacionu, te psihološku, sociološku, antropološku, andragošku. Njihov međusobni odnos, a posebno nedovoljno istaknut andragoški značaj nalaza dobijenih istraživanjima navedenim u dostupnoj konsultovanoj literaturi, ukazuje na neophodnost dubljeg andragoškog proučavanja problema identifikacije zaposlenih s organizacijom. Pored toga, dok je iz psihološke perspektive posmatrano identifikacija zaposlenih s organizacijom veoma detaljno ispitivana još od prve polovine dvadesetog veka (Taylor 1911, Simon 1947, all in: Ashforth, Harrison & Corley 2008: 325), pri čemu je poseban akcenat stavljan na isprepletenost identiteta pojedinca i njegove identifikacije s organizacijom, detaljno, sistematsko proučavanje problema identifikacije iz andragoške perspektive i dalje je „u začetku”.

Osnovni cilj ovog rada bila je kritička analiza i upoređivanje nalaza dostupnih, u radu obuhvaćenih relevantnih istraživanja o identifikaciji zaposlenih s organizacijom, naglašavanje njihovih sličnosti, ukazivanje na razlike između tradicionalnog i „proširenog” modela proučavanja te izdvajanje andragoški relevantnih dimenzija i ukazivanje na andragoški značaj proučavanja identifikacije zaposlenih s organizacijom.

Identifikacija zaposlenih s organizacijom

Interesovanje za proučavanje identifikacije zaposlenih s organizacijom je doživelo nagli porast u poslednjoj deceniji jer taj konstrukt ima veoma važne implikacije na više različitih nivoa: ličnom, grupnom i organizacionom. Identifikacija zaposlenih s organizacijom se može pozitivno odraziti na osobu

i na njenu poslovnu performansu. Van Dick i saradnici smatraju da ona može da podstakne osećaj korisnosti, svrhovitosti i „pripadnosti nečemu većem” kod pojedinca (Van Dick et al. 2004b). U relevantnoj, konsultovanoj, literaturi identifikacija s organizacijom se obično definiše kao:

- deo self–koncepta individue deriviran iz znanja o pripadnosti grupi, koji uključuje vrednosti i emocionalni značaj koji se pridaje članstvu (Tajfel 1978, in: Van Dick et al. 2004b),
- refleksija „mere percipiranog preklapanja self–koncepta zaposlenog i normi, vrednosti i ciljeva organizacije” (Van Dick et al. 2004a: 353),
- osećaj jedinstva s organizacijom koji ima pojedinac, stepen u kome pojedinac definiše sebe kao člana neke grupe (Johnson, Morgeson & Hekman 2012).

Mnoga istraživanja su potvrdila pozitivnu korelaciju između identifikacije s organizacijom i: visoke performanse, stvaranja prijatnog radnog okruženja (Kreiner & Ashforth 2004), smanjenja fluktuacije zaposlenih, značenja posla, posvećenosti organizaciji (Ashforth et al. 2008; Johnson et al. 2012). U više istraživanja utvrđeno je da se identifikacija s organizacijom može opaziti čak i u neformalnom razgovoru sa zaposlenima. Rajh je ustanovio da kada bi pitao nekog od zaposlenih da mu kaže nešto o kompaniji u kojoj radi, ukoliko bi sagovornik započeo rečenicu sa „mi”, to bi bio prvi pokazatelj da se osoba identifikovala s organizacijom u kojoj radi (Reich, in: Rousseau 1998).

U konsultovanoj literaturi često je izražavano mišljenje da je identifikacija zaposlenih s organizacijom multidimenzionalna pojava koju odlikuju: afektivna, evaluativna, situaciona i kognitivna dimenzija.

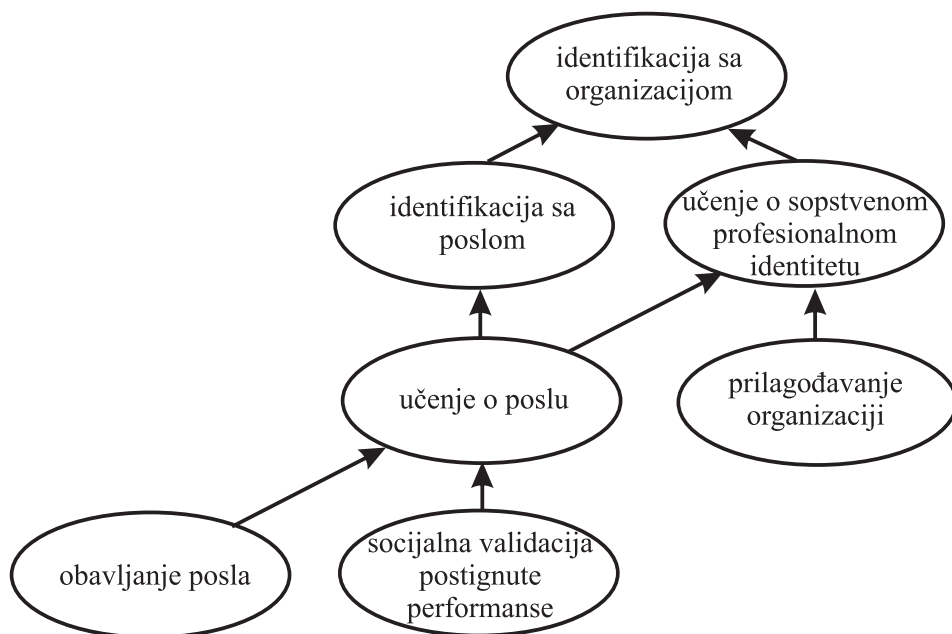
Afektivna dimenzija identifikacije zaposlenih s organizacijom predstavlja refleksiju personalne emocionalne uključenosti u određenu grupu, dok se *evaluativna dimenzija* odnosi na vrednosti pripisane organizaciji bilo iznutra, od zaposlenih, bilo spolja, od osoba koje joj ne pripadaju (Van Dick et al. 2004b).

U trenucima organizacionih promena, povezanost s organizacijom dovodi se u pitanje jer organizacione promene predstavljaju mogućnost da se značajan deo identiteta naruši. Istražujući da li se i zašto zaposleni u turbulentnim uslovima poistovećuju s kompanijom, Ruso (Rousseau 1998) naglašava značaj situacione dimenzije identifikacije zaposlenih. *Situaciona dimenzija* (Ashforth et al. 2008) manifestuje se kao snažna povezanost s organizacijom, posebno u periodima izraženih ograničenja, intenzivne kompeticije s organizacijama u okruženju ili oblasti, zabrinutosti organizacije za imidž koji ima u javnosti i sl.

Iz andragoške perspektive posmatrano, od posebnog značaja su istraživanja koja naglašavaju *kognitivnu dimenziju* identifikacije zaposlenih s organizacijom. Ona se odnosi na znanje pojedinca da pripada određenoj organizaciji (ibidem). Poseban značaj kognitivne dimenzije identifikacije zaposlenih s organizacijom ističu Ešfort i saradnici (ibid.: 328–329), kao i mnogi sociolozi (Coleman 1990, Etzioni 1961, Parsons 1951, all in: Rousseau 1998).

Ruso identifikaciju zaposlenih s organizacijom smatra „kognitivnom ekspanzijom selfa”. Ona izdvaja dve forme kognitivne dimenzije identifikacije zaposlenih s organizacijom – (a) *situacionu formu*, u kojoj individua prepoznaje zajedničke interese s organizacijom i mogućnost da ostvari sopstvene ciljeve delovanjem u organizaciji, pri čemu identifikacija može da bude vremenski ograničena – do ostvarenja personalnog cilja i (b) *duboku strukturnu formu*, koja je deo „self-koncepta” individue.

Slika 1: Andragoške dimenzije identifikacije s organizacijom

Pratt i saradnici (Pratt, Rockmann & Kaufmann 2006) naglašavaju andragoške dimenzije identifikacije s organizacijom, ukazujući na andragoški značaj duboke strukturne forme kognitivne dimenzije identifikacije zaposlenih s organizacijom kao „prostora” u kome se međusobno prepliću u organizaciji

situirani procesi „učenja o poslu” i „učenja o sopstvenom profesionalnom identitetu”. Kako smo prikazali na Slici 1, oni objašnjavaju da je identifikacija s poslom posledica učenja o poslu koje se oslanja na njegovo obavljanje i na socijalnu validaciju postignute performanse, dok se učenje o sopstvenom profesionalnom identitetu oslanja na učenje o poslu i na proces prilagođavanja organizaciji. Međusobna povezanost tih procesa je veoma kompleksna. S jedne strane, duboko prožeti procesi učenja o poslu i učenja o sopstvenom profesionalnom identitetu omogućavaju zaposlenima da se identifikuju s organizacijom u kojoj su zaposleni. Isprepletenost ta dva procesa učenja posebno je intenzivirana kroz socijalnu validaciju postignute performanse – povratnih informacija koje zaposleni dobijaju od nadređenih i od saradnika. Sa druge strane, identifikacija zaposlenih s organizacijom olakšava i ubrzava procese učenja o poslu i učenja o sopstvenom profesionalnom identitetu.

Promene i organizacija

Današnje okruženje se ubrzano menja, a posledice tih promena se, pogotovo na planu poslovanja, snažno reflektuju. Promene koje se događaju u društvu, a utiču na organizacije, nazivaju se *makro* promenama (Đurišić-Bojanović 2011). Među makropromene spadaju globalizacija, tranzicija, razvoj tržišta i tehnološke promene. Jedno od ključnih pitanja organizacionog razvoja i, uopšte, opstanka organizacije jeste kako će ona odgovoriti na te promene. Najbolji odgovor obuhvata adaptivnost i inovativnost – da bi se došlo do adekvatnog odgovora na turbulentna događanja u društvu, potrebno je efikasno dijagnostikovanje potreba za promenom, donošenje efektivnih odluka i njihovo pravovremeno sprovođenje u delo (ibidem).

Makropromene mogu da imaju tako intenzivan uticaj da, npr., impliciraju potpunu promenu profesionalnog identiteta zaposlenih u organizaciji (Miscenko & Day 2015). Poseban značaj imaju preuzimanje ili integracija organizacije, krupne tehnološke promene, promena strategije organizacije kao refleksija promena u okruženju i sl. Kada promena počne da se odvija, uprkos pravovremenom dijagnostikovanju, dobrim odlukama i funkcionalnoj realizaciji, organizacija se može susresti s preprekama. Prepreke koje se uočavaju u toj fazi promene dolaze iz same organizacije: strukturna inertnost, inertnost radne grupe, pretnja postojećoj ravnoteži moći ili raniji neuspeli pokušaji zbog kojih zaposleni sumnjaju u mogućnost uspeha promena. Prepreke koje se javljaju kod zaposlenih u odnosu na promene, takođe, mogu predstavljati problem: nemogućnost uočavanja potrebe za promenom, ekonomska nesigurnost, strah od nepoznatog, pretnja ustaljenim društvenim

odnosima, problemi vezani za lične stavove i spremnost zaposlenih da se uključe u promene (Đurišić-Bojanović 2011).

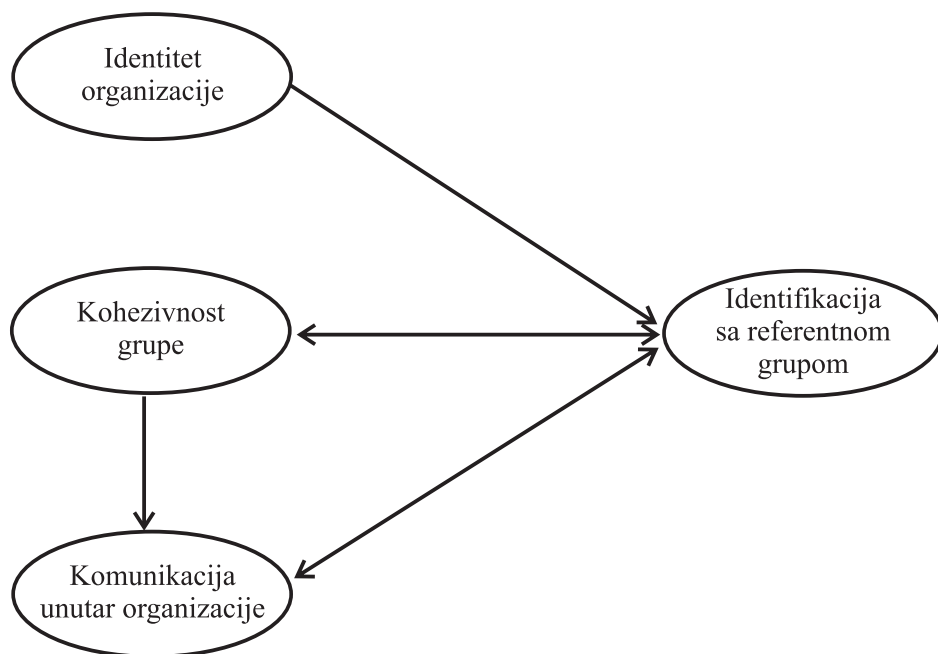
Uvođenjem promene menja se postojeća struktura organizacije i narušava osećaj sigurnosti pojedinca. Procesi u organizacijama, na koje su zaposleni navikli, menjaju se; modifikuju se ciljevi i načini dostizanja tih ciljeva. Osobi koja je visoko identifikovana s organizacijom, to može predstavljati veliki problem. U takvim situacijama dolazi do gubitka osećanja svrhovitosti. Radno okruženje se menja, a s njim i procesi, pravila, saradnici. Veoma je lako da se osoba ne snađe u novim uslovima, da „ne može da prepozna svoju organizaciju” i da, posledično, „izgubi deo sebe”, što može da se veoma loše odrazi na mnoge zaposlene.

Sadejstvo identifikacije i promene

Teorija socijalne identifikacije, koju neki autori (Chughtai & Buckley 2010) smatraju osnovom za objašnjenje identifikacije zaposlenih s organizacijom, naglašava važnost referentne grupe u organizaciji s kojom se pojedinac identifikuje kao značajnog činioca u oblikovanju ličnosti. Ta teorija ličnost vidi kao derivat grupe s kojom se pojedinac identifikuje. Što više vremena provodi u referentnoj grupi i što više sebe ulaže u nju, pojedinac postaje povezaniji s grupom (Jetten, O'Brien & Trindall 2002). Takođe, kao što je prikazano na Slici 2, neki autori (Cole & Bruch 2006) smatraju da na identifikaciju s referentnom grupom u organizaciji utiču identitet organizacije, komunikacija unutar organizacije i kohezivnost grupe.

Poslednjih decenija, u literaturi počinju da se jasnije razlikuju konstrukti „identitet organizacije” i „identifikacija sa organizacijom” (ibidem). Identitet organizacije predstavlja konstrukt na osnovu koga se formira identifikacija s organizacijom. Pod „identitetom organizacije” podrazumevaju se ciljevi, vrednosti, korporativna klima, način ophođenja prema klijentima i prema zaposlenima, vizija, misija i drugi elementi koji grade „koncepte” koji je razlikuju od inih organizacija (ibid.). Proces identifikacije zaposlenih s organizacijom se odvija usled podudaranja tih konceptata sa stavovima zaposlenih.

Slika 2: Činioci koji utiču na identifikaciju sa referentnom grupom u organizaciji

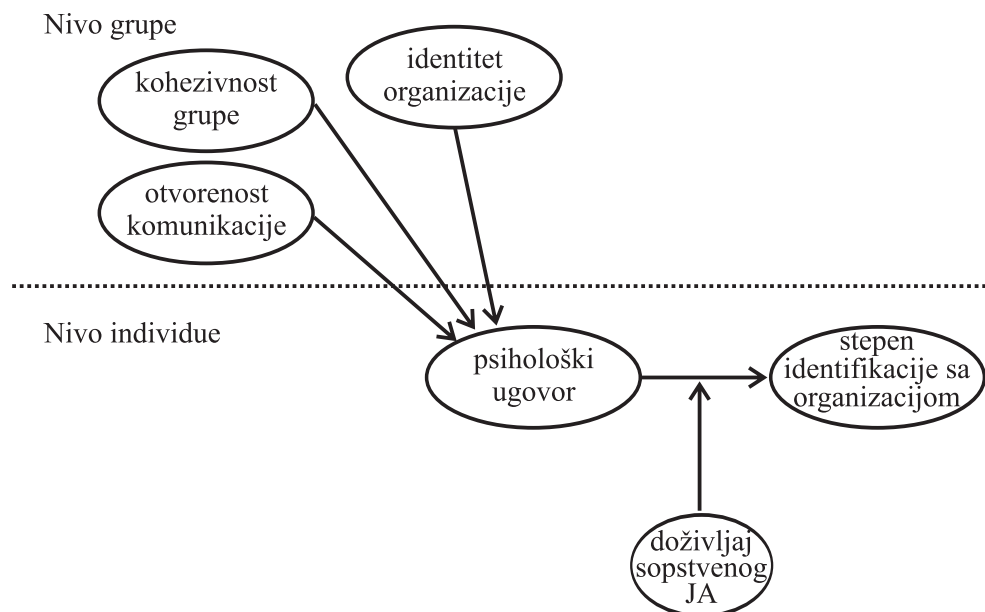

Prilikom uvođenja promene, deo identiteta organizacije se menja. U ekstremnim slučajevima, može da se izmeni kompletan identitet organizacije, što za posledicu ima gubitak organizacionog identiteta zaposlenih. Istraživanja Kola i Bruča (Cole & Bruch 2006) pokazala su da što je jači identitet bio pre promene i što je drastičnija promena bila, osipanje zaposlenih je bilo brže i intenzivnije (ibidem). Promene koje posebno utiču na zaposlene koji su se uspešno identifikovali s organizacijom su smanjenje ili proširenje obima poslovanja, promene na nivou top menadžmenta, linijskog menadžmenta, tima ili strukture organizacije i preraspodele moći. Te promene mogu direktno ili indirektno uticati na zaposlene, smatra Ruso (Rousseau 1988).

Epitropaki (Epitropaki 2013) u istraživanju o identifikaciji s organizacijom unosi pojam „psihološkog ugovora”, koji ne predstavlja drastičnu novinu u odnosu na dosadašnje razmatranje problema identifikacije s organizacijom, već samo dodatno objašnjava i bolje operacionalizuje razočaranje zaposlenih nakon uvođenja promene. Ona razmatra kršenje psihološkog ugovora s organizacijom kao neuspeh da organizacija ispuni ono što je obećala zaposlenom pri početku radnog odnosa (Slika 3). Svaki od zaposlenih „ulazi”

u organizaciju s određenim očekivanjima koja je formirao na osnovu opisa posla, predstavljene vizije i misije organizacije i datih obećanja. Do kršenja psihološkog ugovora može doći prilikom nekorektnog ponašanja nadređenih i zanemarivanja prvobitnih obećanja, tokom ili nakon organizacione promene. Ukoliko iz bilo kog razloga dođe do kršenja psihološkog ugovora, zaposleni se ne oseća dobro na poslu, njegova performansa, zadovoljstvo poslom i samoopažanje opadaju. U takvim situacijama dolazi do grešaka, povreda ili fluktuacije zaposlenih (ibidem).

Slika 3: Odnos identifikacije s organizacijom i psihološkog ugovora⁴

U jednom od istraživanja otpora organizacionim promenama, Čoi (Choi 2007) je pronašao da od pet osobina koje su prisutne kod ljudi koji se zalažu za organizacione promene, četiri je isto kao kod onih koji se trude da se u organizaciji održi *status quo*. Četiri zajedničke osobine su:

- spremnost da se pomogne,
- sportski odnos prema kolegama,
- usklađenost građanske vrline i
- orijentacija ka ličnom razvoju.

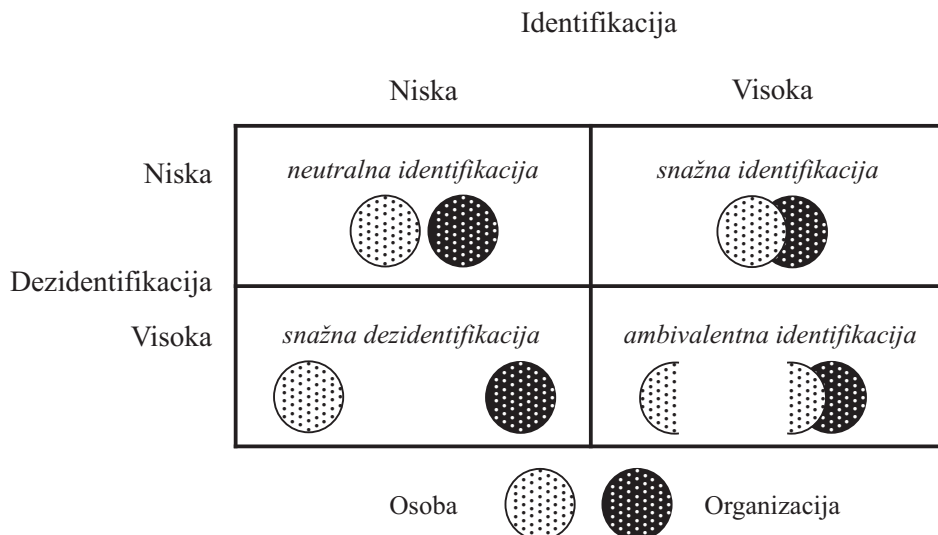
⁴ Izvor: Epitropaki 2013:69.

Ono što razlikuje zaposlene koji će lakše prihvatiti promenu od onih koji neće je osobina *samoinicijativnosti*. Ljudi koji poseduju tu osobinu skloni su da sami indukuju promenu ukoliko vide potrebu za njom. Jedna od zanimljivih pretpostavki od kojih je Čoi pošao u istraživanju je da se orijentacija ka održanju *status quo* u organizaciji može transformisati u orijentaciju koja će podržati uvođenje promena. Do transformacije može doći andragoškim intervenisanjem – ukoliko pripadajuća grupa uči o promeni, posebno ako je diskutuje i analizira, te ukoliko većinu u grupi čine zaposleni koji su skloniji uvođenju promene. U tom slučaju će se stav o promeni onih koji joj nisu bili naklonjeni postepeno menjati. Na taj način ponovo je naglašena važnost identifikacije, učenja, komunikacije i grupne kohezivnosti prilikom menjanja stavova. Polazeći od shvatanja Bulatovića (1983) o promeni i razvoju stavova odraslih učenjem, o njihovom formiranju sticanjem iskustva – ako se učenje shvati kao relativno trajna promena ličnosti ili njenog ponašanja, koja nastaje kao rezultat ranije aktivnosti, te da se onda može smatrati kako se i stavovi formiraju učenjem – može se zaključiti da referentna grupa može uliti poverenje pojedincu i učiniti da se on oseća lagodno čak i kada se mnogi činioci u njegovom okruženju (koji su mu ranije davali sigurnost) menjaju. Uloga jasne i otvorene komunikacije je takođe veoma značajna: otvorena diskusija o promeni daje osećaj vremenskog kontinuiteta i uliva sigurnost zaposlenima, oprema ih kapacitetom da podnesu neizvesnost i prihvate novine.

Prošireni model identifikacije

Identifikacija s organizacijom je veoma kompleksan fenomen koji se doskoro izučavao kao nominalna varijabla – zaposleni su se mogli podeliti na one koji su identifikovani s organizacijom i na one koji nisu. Međutim, kako raste potreba za proučavanjem ljudi u radnom okruženju, njihovih afiniteta, navika, očekivanja i postignuća, razvila se i potreba za jasnijim objašnjenjem mnogih pojmova, pa i pojma identifikacije zaposlenih s organizacijom. Krajner i Ešfort (Kreiner & Ashforth 2004) daju širi model identifikacije s organizacijom (Slika 4) obrađujući njegove različite dimenzije, kao što su: snažna identifikacija, dezidentifikacija, ambivalentna i neutralna identifikacija s organizacijom.

Slika 4: Prošireni model identifikacije⁵

Krajner i Ešfort, slično Epitropakijevoj (Epitropaki 2013), ukazuju da je identifikacija s organizacijom jedan od prediktora zadovoljstva poslom i fluktuacije zaposlenih. Oni dimenzije identifikacije s organizacijom opisuju na sledeći način:

- *Snažna identifikacija* predstavlja povezanost između zaposlenog i organizacije, u tom pogledu da im se podudaraju ciljevi, vrednosti i interesi. Osobe koje su snažno identifikovane s organizacijom često određuju sebe u terminima koji se odnose na organizaciju. Jedan od prvih pokazatelja identifikacije s organizacijom se može uočiti u načinu govora (na pitanje o organizaciji, osoba odgovara sa „mi”). Snažno identifikovani ljudi neretko u opise svoje ličnosti uključuju termine vezane za organizaciju u kojoj rade. Takve osobe su lojalne oragnizaciji i nekritički prihvataju radne zadatke i izvršavaju ih najbolje što mogu. Iako naizgled ovo zvuči kao idealan zaposleni, po mišljenju Krajnera i Ešforta, to ipak nije slučaj (ibidem).
- *Dezidentifikacija* je konstrukt koji predstavlja manjak povezanosti osobe i organizacije usled nepodudaranja interesa, ciljeva i vrednosti. Dezidentifikacija, takođe, može da se javi kao rezultat međuljudskih odnosa. Pojedinaac može biti nezadovoljan saradnicima, mogu

⁵ Izvor: Kreiner & Ashforth 2004: 6.

im se razilaziti stavovi, vrednosti i uverenja. Posledica toga je dezidentifikacija s timom, koja se lako generalizuje na organizaciju u kojoj pojedinac radi. Dezidentifikacija ne znači nužno suprotnost identifikaciji, ali se ne smatra ni željenom osobinom zaposlenih. No, identifikacija i dezidentifikacija imaju nešto zajedničko. Ono što povezuje te dve, naizgled dijametralne, dispozicije jeste njihova uloga. I identifikacija i dezidentifikacija služe očuvanju socijalnog identiteta zaposlenog. Karakteristično za obe dispozicije je i to što imaju normativni karakter i temelje se na krajnje subjektivnom doživljaju. Objektivni status organizacije nije ono što pobuđuje identifikovanje zaposlenog, već njegov doživljaj, osećaj komfora i poklapanje ličnih vrednosti s vrednostima koje propagira kompanija. Treba napomenuti da nije svaka dezidentifikacija nužno loša. Krajner i Ešfort (ibidem) smatraju da ukoliko je dezidentifikacija u manjoj meri izražena, može dovesti do nekih ponašanja koja mogu biti korisna za organizaciju, kao što su: neslaganje, inovacija ili ukazivanje na lošu praksu.

- *Ambivalentna identifikacija* (takođe se naziva shizo ili konfliktnom identifikacijom) podrazumeva sposobnost zaposlenog da održava ambivalentan stav prema organizaciji u kojoj radi – da se identifikuje sa onim što smatra dobrim i njemu bliskim, ali i da kritikuje one aspekte koji mu ne odgovaraju i da se s njima ne identifikuje, tj. da pokazuje znake dezidentifikacije. Pored toga što se osoba može identifikovati s jednim aspektom i dezidentifikovati s drugim, postoji i mogućnost koegzistencije identifikacije i dezidentifikacije po pitanju jednog aspekta ili pak čitave organizacije. Ambivalentna identifikacija se može održavati i tokom dužeg vremenskog perioda. Zaposleni koji ispoljavaju ambivalentnu dezidentifikaciju su veoma poželjni jer predstavljaju značajne resurse za kompaniju. Od njih se očekuje da će dobronamerno ukazati na nedostatke i potruditi se da ih isprave (ibidem).
- *Neutralna identifikacija* objašnjava se odsustvom opažanja veze između selfa i organizacije, što predstavlja odsustvo identifikacije, ali i odsustvo dezidentifikacije. Ona se opaža u slučajevima kada osoba izgrađuje self na njoj svojstven način, ne koristeći se spoljnim parametrima koji određuju njenu pripadnost. Prediktori neutralne identifikacije takođe mogu biti i prethodna loša iskustva koja je osoba imala u organizacijama u kojima je radila ili s menadžmentom tih organizacija. Krajner i Ešfort su ovo stanje okarakterisali

kao suboptimalno jer kod takvih osoba ne postoji mogućnost da bespogovorno prate viziju organizacije, a zanimljivo je i da one ne primećuju manjkavosti, čak ni kada su očigledne (ibidem).

Čini se donekle paradoksalnim, smatraju Krajner i Ešfort (ibidem) da su ambivalentna, neutralna identifikacija ili čak dezidentifikacija u nekim slučajevima, poželjnije od snažne identifikacije, ali u praksi se taj nalaz veoma često primećuje. On posebno dolazi do izražaja u situacijama kada treba dijagnostikovati potrebu za promenom, kada je neophodno donositi dobre odluke i kada dođe do promene. S druge strane, osobe koje nisu snažno identifikovane s organizacijom imaju tendenciju da objektivnije posmatraju saradnike, menadžment i procese koji se odvijaju. Takvi saradnici su važni resursi, posebno za organizacije koje imaju tendenciju da primenjuju koncept organizacije koja uči. Krajner i Ešfort su u eksplorativnom istraživanju identifikacije s organizacijom pošli od pretpostavki da:

- reputacija organizacije, jačina organizacionog identiteta, pozitivna afekcija (tendencija za pozitivnim doživljajima) i potreba za identifikacijom s organizacijom pozitivno koreliraju sa *snažnom identifikacijom*,
- reputacija organizacije i potreba za identifikacijom su u negativnoj korelaciji s dezidentifikacijom, dok su negativna afekcija (tendencija ka negativnim doživljajima), cinizam (opšti stav da se od ljudi ne očekuje iskrenost i dobronamernost) i raskidanje psihološkog ugovora u pozitivnoj korelaciji s *dezidentifikacijom*,
- nekongruentan organizacioni identitet i konflikti zaduženja unutar uloge pozitivno koreliraju s *ambivalentnom identifikacijom*,
- jačina organizacionog identiteta negativno korelira s *neutralnom identifikacijom*, dok težnja individualnosti pozitivno korelira s *neutralnom identifikacijom* (ibidem).

Dobijeni nalazi su veoma zanimljivi. Kada je u pitanju *snažna identifikacija*, pronađene su statistički značajne korelacije s pozitivnom afekcijom i potrebom za identifikacijom, ali ne i s jačinom identiteta organizacije, kao ni s reputacijom organizacije, što ide u prilog subjektivnosti identifikacije kao fenomena. Pretpostavka koja se odnosi na *dezidentifikaciju* je u potpunosti potvrđena, a dobijeni su i „dopunski antecedenti” za *dezidentifikaciju*. Dobijen je nalaz o (nešto manje značajnoj) pozitivnoj korelaciji s konfliktom zaduženja unutar uloge i s nekongruentnošću organizacionog identiteta. I pretpostavka koja se odnosi na *ambivalentnu identifikaciju* je dobila

„dopunu” preko pozitivne korelacije (takođe manje značajne) između *ambivalentne identifikacije* i negativne afekcije. Delimično je potvrđeno da *neutralna identifikacija* pozitivno korelira s težnjom ka individualnosti, ali nije nađena značajna korelacija s identitetom organizacije. Pored toga, dobijen je i nalaz da je *neutralna identifikacija* u negativnoj korelaciji s potrebom za identifikacijom i u pozitivnoj korelaciji s pozitivnom afekcijom (ibidem). Istraživanje Krajnera i Ešforta je potvrdilo da postoje različiti nivoi i vidovi identifikacije s organizacijom, različiti uticaji na formiranje tog fenomena, kako subjektivni tako i objektivni. Međutim, Krajner i Ešfort (ibidem) naglašavaju prevagu subjektivnog doživljaja tokom identifikacije s organizacijom nad objektivnim činjenicama.

Neophodno je naglasiti da, iz andragoške perspektive posmatrano, nalaze Krajnera i Ešforta valja oprezno uzimati, jer su uzorak njihovog istraživanja činile samo fakultetski obrazovane osobe. No, nalaz da je identifikacija s organizacijom veoma kompleksan i višeslojan fenomen nesporan je, posebno zbog toga što su do sličnih zaključaka došli i drugi istraživači (Gioia and Thomas 1996, Meyer et al. 2002, Riketta 2005, all in: Cole & Bruch 2006).

Identifikacija s organizacijom: andragoške implikacije

Iako se u mnogim istraživanjima fenomena identifikacije zaposlenih s organizacijom može naići na određene kontradiktornosti, proistekle iz različitih pojmovnih određenja, u gotovo svim se raspravlja o performansi radnih grupa/timova pre i posle promene, osećanju identifikacije pre i posle promene, kao i o (ne)zadovoljstvu poslom i povećanoj fluktuaciji nakon promene. S andragoškog stanovišta, od posebnog značaja je da se u njima naglašava važnost učenja i obrazovanja zaposlenih (o razlozima i koracima promene) kao važan pristup održavanju kontinuiteta pre i nakon promene u organizaciji (Kreiner & Ashforth 2004; Jetten, O'Brien & Trindall 2002; Rousseau 1998; Van Dick et al. 2004a; Cole & Bruch 2006).

U praksi, otpori promenama se najčešće javljaju usled straha od nepoznatog, smanjenog kapaciteta za podnošenje neizvesnosti, straha od gubitka posla ili premeštaja, preispitivanja vlastitih kompetencija i nesigurnosti zaposlenih vezanih za mogućnost da odgovore na nove zahteve i, konačno, zbog straha od gubljenja ličnog identiteta. Neki od tih strahova su manje, a neki više opravdani. Na menadžerima i rukovodstvu je da oslobode zaposlene njihovih onespokojavajućih uverenja i da im predoče zbog čega se uvodi promena, na koji način će se implementirati i kakve će to konkretne implikacije imati za svakog od njih. Pre nekoliko decenija u praksi je često primenjivan psihološki

model transteorijske analize planirane promene zasnovan na eksternom pružanju pomoći organizaciji primenom različitih psihoterapeutskih tehnika (Prochaska 1992, in: Matheny 1998). Međutim, taj model se u praksi pokazao kao veoma neprikladna i skupa solucija. Razvoj i primena andragoški fundiranih savremenih koncepata razvoja ljudskih resursa – organizacije koja uči i menadžmenta znanjem (Ovesni 2014) pokazala se kao znatno jednostavnije, efikasnije rešenje s potencijalom za iniciranje organizacionog učenja zaposlenih (Ovesni & Alibabić 2013).

Uloga aktivnosti učenja i obrazovanja vezana za otpore promenama u organizaciji je da „razveje” nedoumice koje imaju zaposleni. Uz otvorenu i jasnu komunikaciju, potrebno je da zaposleni mogu videti da se promene odvijaju na obećan način – veoma je važno da opaženo i izrečeno korespondiraju.

U situaciji otvorene komunikacije, u organizaciji koja razvija klimu koja pogoduje učenju zaposlenih, identifikacija uopšte ne mora predstavljati prepreku za sprovođenje organizacionih promena: ona joj dugoročno može doprineti. Zaposleni koji su identifikovani s organizacijom imaće više poverenja u menadžment i imaće veću potrebu za ponovnom identifikacijom. Verovatno će u prvim koracima biti sumnjičaviji i u većem strahu, ali to nije ništa sa čim efikasan i efektivan menadžment (i svrsishodna promena) ne može da se izbori.

Zanimljivo viđenje andragoški relevantnih aspekata identifikacije zaposlenih s organizacijom daju Čugtai i Bakli (Chughtai & Buckley 2010). Ta dva autora su istraživanjem utvrdila da je identifikacija zaposlenih s organizacijom povezana s orijentacijom zaposlenih na učenje, značajem koji zaposleni pridaju davanju povratnih informacija i organizacionom učenju. Što je identifikacija s organizacijom snažnija, smatraju Čugtai i Bakli, to je izraženija tendencija uključivanja u aktivnosti razvoja ljudskih resursa (ibidem: 254).

Pojedini istraživači vezuju međusobni uticaj identifikacije zaposlenih s organizacijom i učenje u organizaciji za mentalne modele koje ljudi stvaraju kako bi se lakše snalazili u svakodnevnom životu (Rousseau 1998). Ruso navodi da su mentalni modeli adaptabilni i da se čovek tako može prilagođavati okruženju, ali upozorava i na to da je potrebno da i u fazi promena postoji određen kontinuitet. Očekivano, one promene koje mogu doprineti identifikaciji članova s organizacijom su bolje prihvaćene, ali su i ređe. Svaka promena predstavlja stresan događaj u životu pojedinca, pogotovo ako je nagla. Zbog toga, potrebno je napraviti kontinuitet između predašnjeg i željenog stanja. Takođe, o promeni se mora diskutovati, ona

se mora objašnjavati, kako bi se ostavilo što manje prostora za pojedinačna tumačenja i stvaranje nemira u organizaciji. Ruso posebno ističe da su pri promenama gubici bolniji nego što su dobici podsticajni. Takođe, navodi i da gubici dolaze prvi i da su stoga otvorenost komunikacije, strpljenje i zajednički napor od ključne važnosti za dalji napredak organizacije (ibid.). Iz andragoške perspektive posmatrano, zanimljive rezultate dobili su i Kol i Bruč (Cole & Bruch 2006) u istraživanju u kom se, između ostalog, tražila povezanost između stepena identifikacije s organizacijom i hijerarhijskog nivoa radnog mesta. Dobijen je rezultat da su pojedinci na višim pozicijama i s višim nivoom obrazovanja manje identifikovani s organizacijom, dok su oni na najnižim pozicijama, s niskim nivoom obrazovanja najviše identifikovani s njom. Taj neočekivan i zbunjujuć nalaz da ljudi koji su gradili identitet organizacije, donosili odluke i više se involvirali u njen razvoj budu manje identifikovani od onih koji samo izvršavaju naredbe ili rade jednostavne rutinske poslove može se donekle objasniti nalazima do kojih su došli Krajner i Ešfort. Ukoliko uzmemo u obzir njihovo istraživanje i osvrnemo se na prošireni model identifikacije (Kreiner & Ashforth 2004), izgleda da ako pretpostavimo da su na hijerarhijski najnižim mestima zaposleni s nižim nivoom obrazovanja, te da je menadžment sastavljen od sposobnijih, obrazovanih i samosvesnijih ljudi, veoma je moguće da je svako od njih identifikovan s organizacijom na svoj način – koji je za njih najfunkcionalniji. Moguće je da se menadžeri (sudeći prema nalazima Krajnera i Ešforta) često ambivalentno identifikuju s organizacijom, da su skloni kritičkom razmišljanju i svesni neophodnosti promene, dok su zaposleni koji se nalaze niže u hijerarhiji snažno identifikovani s organizacijom i strahuju od promene. U sagledavanju razvoja ljudskih resursa kao prevashodno andragoške prakse u organizaciji, posebno su važni nalazi do kojih je došlo više istraživača (Miscenko & Day 2015; Pratt et al. 2006) o značaju učenja u organizaciji tokom faze uvođenja zaposlenih (indukcije) i povezanosti učenja i identifikacije s organizacijom sa self-konceptom zaposlenih (Becker, Geer, Hughes & Strauss 1961; Hughes 1956, all in: Pratt et al. 2006; Gonzalez & Chakraborty 2012). Pratt i saradnici su ustanovili duboku povezanost i isprepletenost sticanja profesionalne kompetencije (kroz različite aktivnosti razvoja ljudskih resursa), socijalne validacije i identifikacije s organizacijom, te ukazali na snažan andragoški značaj duboke strukturne forme kognitivne dimenzije identifikacije zaposlenih s organizacijom (Pratt et al. 2006).

Valja naglasiti da su andragoška istraživanja o značaju identifikacije s organizacijom veoma retka, te da su novijeg datuma. U to nedovoljno istraženo područje „uputila se” tek nekolicina odvažnih istraživača. Posebno andragoški zanimljive nalaze kompleksne eksplorativne studije izneli su Vidžajakumar i Padma (Vijayakumar & Padma 2014). Modelovanjem strukturalnih jednačina, ta dva autora su došla do zaključka da je direktan uticaj organizacionog učenja na identifikaciju zaposlenih s organizacijom veoma slab i da ne proizvodi značajne, vidljive efekte. No, organizaciono učenje, bilo da je izraženo kao učenje kroz jednostruku ili kao učenje kroz dvostruku petlju, snažan je i značajan medijator odnosa organizacione kulture (bez obzira na njen tip) i identifikacije zaposlenih s organizacijom.

Zaključna razmatranja

Nalazi istraživanja o problemu identifikacije s organizacijom dali su značajan doprinos strateškom pristupu organizacionog delovanja (Alibabić 2002) kreiranjem mogućnosti za njegovo usavršavanje u dva jasno prepoznatljiva smera:

1. Prema nalazima pojedinih istraživača (Chughtai & Buckley 2010; Cole & Burch 2006; Van Dick et al. 2004a) snaženje identifikacije zaposlenih s organizacijom predstavlja svojevrsnu strategiju:
 - smanjenja (prevencije i/ili redukcije) obrta zaposlenih,
 - povećanja zadovoljstva poslom,
 - poboljšanja performanse,
 - podsticanja zaposlenih na učenje i
 - poboljšanja opšteg položaja organizacije na tržištu.
2. Mnogi istraživači smatraju da su dosadašnja istraživanja iznedrila zamašnu sumu primenljivih znanja na osnovu kojih je moguće razviti posebne strategije za jačanje identifikacije zaposlenih s organizacijom.

Tabela 1: Pravci razvoja posebnih strategija za jačanje identifikacije zaposlenih s organizacijom

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Chughtai & Buckley, 2010.	X		X		X					X
Cole & Bruch, 2006.	X			X			X			
Epitropaki, 2013.								X		
Gonzalez & Chakraborty, 2012.	X		X		X	X				
Kreiner & Ashforth, 2004.	X	X		X	X	X				
Pratt et al., 2006.	X							X		
Van Dick et al., 2004a.	X	X	X	X	X					
Vijayakumar & Padma, 2014.					X				X	

Kako je prikazano u Tabeli 1, na osnovu kritički analiziranih istraživanja u kojima je naglašena mogućnost primene dobijenih rezultata, pravce razvoja zasebnih strategija valjalo bi usmeriti ka:

- orijentaciji menadžmenta za vršenje kritičnih izmena u upravljanju (suštinskim izmenama u delovanju organizacije) i naglašavanju ključnih vrednosti, uverenja i ponašanja koja odražavaju misiju i viziju organizacije kroz raznovrsne aktivnosti razvoja ljudskih resursa (to mišljenje ispoljeno je u 75.0 % obuhvaćenih istraživanja),
- participaciji zaposlenih u donošenju odluka o razvoju strategije poslovanja, u razvoju misije i vizije organizacije (pravac je naglašen u 25.0 % obuhvaćenih istraživanja),
- informisanju i uključivanju zaposlenih u procese nadmetanja s organizacijama u okruženju, koje imaju slične ciljeve, te „benčmarkingu” (izraženo u 37.5 % obuhvaćenih istraživanja),
- naglašavanju značaja organizacione kulture, a posebno običaja, tradicija i ceremonija kojima se „slavi istorija organizacije” (u 37.5 % obuhvaćenih istraživanja),
- kreiranju i snaženju organizacione kulture u kojoj je naglašen „osećaj zajedništva” (izdvojeno u 62.5 % obuhvaćenih istraživanja),
- orijentacija uprave ka „simboličkom menadžmentu” (načinu na koji se organizacija predstavlja u javnosti; stvaranje i negovanje pozitivnog imidža o organizaciji u javnosti) (na to rešenje ukazano je u 25.0 % obuhvaćenih istraživanja),
- narativima u kojima se reflektuje značaj identifikacije s organizacijom (u 12.5 % obuhvaćenih istraživanja),

- brižljivo planiranom, andragoški osmišljenom pristupu razvoju ljudskih resursa (mišljenje je ispoljeno u 25.0 % obuhvaćenih istraživanja),
- andragoškom pristupu razvoju ljudskih resursa usmerenom na razvoj kritičkog promišljanja različitih organizacionih procesa (u 12.5 % obuhvaćenih istraživanja),
- primeni koncepta „pravednosti u organizaciji” (u 12.5 % obuhvaćenih istraživanja).

Pored toga, proučavanje identifikacije s organizacijom otvorilo je prostor za jasnije sagledavanje mogućih pravaca budućih istraživanja, s posebnim akcentom na andragošku perspektivu. Za produbljenje proučavanje u odnosu na dosadašnja istraživanja tog problema neophodno je izvršiti izvesne modifikacije.

Veliki broj istraživača susreo se s nepoznanicom vezanom za problem kontinuiteta i intenziteta (visine) ispoljavanja određene dimenzije identifikacije zaposlenih s organizacijom. Metodološki dizajn koji su primenjivali nije podrazumevao sprovođenje longitudinalnih studija, kojima bi, verovatno, taj problem mogao da se razreši. Osim korelacionih i eksplanatornih bilo bi zanimljivo sprovesti i eksperimentalna istraživanja problema identifikacije zaposlenih s organizacijom; od značaja bi bilo i sprovođenje kvalitativnih a posebno kombinovanih istraživanja, čime bi se „smanjili nedostaci svojstveni kvantitativnim, odnosno kvalitativnim metodama” (Matović 2013: 57), te prikupljali podaci iz višestrukih izvora. Posebno bi bilo zanimljivo i komparirati tako dobijene podatke s podacima dobijenim u drugim socijalnim sredinama. U nekim istraživanjima (npr. Kreiner & Ashforth 2004) uzorak je obuhvatao samo zaposlene s najvišim nivoom obrazovanja, tako da se može postaviti pitanje opravdanosti generalizacije dobijenih rezultata na čitavu populaciju zaposlenih. U tom smislu, bilo bi posebno značajno ponoviti istraživanje Krajnera i Ešforta (ibidem) koje je dovelo do kreiranja tzv. „proširenog modela” identifikacije s organizacijom.

Za rasvetljavanje problema identifikacije zaposlenih s organizacijom, kao i za oplemenjivanje i intenzivnije prožimanje andragogije (a posebno discipline razvoja ljudskih resursa) saznanjima iz tangentnih naučnih oblasti, od posebnog značaja bilo bi detaljnije istraživanje *veze identifikacije zaposlenih s organizacijom i različitih andragoških intervencija*, npr.:

- davanja s radom povezanih izazova koji mogu da se koriste za učenje ili samousmereni razvoj,

- podsticanje korišćenja informaciono-komunikacione tehnologije vezano za radne zadatke,
- participacija u raznovrsnim obrazovnim oblicima (kursevi, konferencije, studijska putovanja, konsultacije),
- aktivna participacija u planiranju razvoja sopstvene karijere,
- različite dimenzije davanja povratnih informacija – vrste, učestalost, izvori, metode,
- usklađenosti s drugim aktivnostima učenja u organizaciji i sl.

Andragoški relevantni, a neopravdano naučno zapostavljeni problemi, koji su spomenuti u nekim od kritički analiziranih istraživanja (Gonzalez & Chakraborty 2012; Miscenko & Day 2015) odnose se i na ispitivanje efekata primene različitih strategija za snaženje identifikacije zaposlenih s organizacijom, u prvom redu onih koji su povezani s aktivnostima učenja u organizaciji i na detaljnije istraživanje načina podsticanja identifikacije zaposlenih s organizacijom.

Za intenzivnije i detaljnije naučno utemeljavanje discipline razvoja ljudskih resursa, a posebno savremenih koncepata organizacije koja uči i menadžmenta znanjem, relevantno bi bilo ispitati i mogućnosti korišćenja savremene tehnologije u implementaciji strategija za snaženje identifikacije zaposlenih s organizacijom, te ulogu, značaj i međusobni odnos posvećenosti organizaciji i identifikacije zaposlenih s organizacijom. Andragoški relevantna pitanja vezana za problem identifikacije zaposlenih s organizacijom veoma su brojna; lista koju smo ponudili nije dovršena. Pretpostavljamo da će se ona budućim istraživanjima izuzetno kompleksnog problema identifikacije zaposlenih s organizacijom nadograđivati, kreirajući finu, gustu mrežu andragoški relevantnih znanja.

ANDRAGOGICAL RELEVANCE OF IDENTIFICATION OF EMPLOYEES WITH THE ORGANIZATION⁶

- Abstract -

In this paper we presented analysis of available relevant, conceptual and empirical literature related to the problem of identification of employees with the organization. The rationale for our decision to present results of the theoretical analysis was our attempt to create acceptable theoretical base for the further researches of the problem of the andragogic importance of identification of employees with the organization. Detailed overview, analysis, and comparison of researches relevant for the problem were given with the purpose to underline similarities in different approaches, and to outline differences between the traditional and the innovative, "extended" research model with focus on the andragogic dimensions and on the andragogic relevance of the identification of employees with the organization. Synthesis of the acquired results revealed the potential for their application in the domains of development of the strategic approach to the organizational practice, and open perspective for comprehensive consideration of the possibilities for the further, mainly andragogic oriented researches of the problem of identification of employees with the organization.

Key words: identification of employees with the organization, andragogic dimensions of identification of employees with the organization, organization, organizational changes, andragogic implications of identification of employees with the organization.

6 This article is a result of the project "Models of evaluation and strategies for improvement of education quality in Serbia", No 179060(2011–2016), financially supported by the Ministry of Education, Science, and Technological Development, Republic of Serbia.

Literatura

- Alibabić, Š. (2002). *Teorija organizacije obrazovanja odraslih*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ashforth, B. E., Harrison, S. H., and Corley, K. G. (2008). Identification in Organizations: An Examination of Four Fundamental Questions. *Journal of Management*, 34(3), 325–374, DOI: 10.1177/0149206308316059.
- Bulatović, R. (1983). *Ličnost i stav odraslih prema obrazovanju*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Katedra za andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Choi, J. N. (2007). Change-oriented organizational citizenship behavior: effects of work environment characteristic and intervening psychological processes. *Journal of Organizational Behavior*, 28(4), 467–484, DOI: 10.1002/job.433.
- Chughtai A. A. & Buckley, F. (2010). Assessing the effects of organizational identification on in-role job performance and learning behaviour. *Personnel Review*, 39(2), 242–258, DOI.org/10.1108/00483481011017444.
- Cole, M. S. & Bruch, H. (2006). Organizational identity strength, identification, and commitment and their relationships to turnover intention: does organizational hierarchy matter? *Journal of Organizational Behavior*, 27(5), 585–605, DOI: 10.1002/job.378.
- Đurišić-Bojanović, M. (2011). *Organizacija promene i razvoj*. [Hrestomatija]. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Epitropaki, O. (2013). A multi-level investigation of psychological contract breach and organizational identification through the lens of perceived organizational membership: Testing a moderated-mediated model. *Journal of Organizational Behavior*, 34(1), 65–86, DOI: 10.1002/job.1793.
- Gonzalez, J. A. & Chakraborty, S. (2012). Image and similarity: an identity orientation perspective to organizational identification. *Leadership & Organization Development Journal*, 33(1), 51–65, DOI.org/10.1108/01437731211193115.
- Jetten, J., O'Brien, A. & Trindall, N. (2002). Changing identity: Predicting adjustment to organizational restructure as a function of subgroup and superordinate identification. *British Journal of Social Psychology*, 41(2), 281–297, DOI: 10.1348/014466602760060147.
- Johnson, M. D., Morgeson, F. K. P. & Hekman, D. R. (2012). Cognitive and affective identification: Exploring the links between different forms of social identification and personality with work attitudes and behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 33(8), 1142–1167, DOI:10.1002/job.1787.
- Kreiner, G. E. & Ashforth, B. E. (2004). Evidence toward an expanded model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 1–27, DOI: 10.1002/job.234.
- Matheny, J. A. (1998). Organizational therapy: Relating a psychotherapeutic model of planned personal change to planned organizational change. *Journal of Managerial Psychology*, 13(5/6), 394–406.
- Matović, N. (2013). *Kombinovanje kvantitativnog i kvalitativnog pristupa u pedagoškom istraživanju*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Miscenko, D. & Day, D. V. (2015). Identity and identification at work. *Organizational Psychology Review*, 5, 1–33, DOI: 10.1177/2041386615584009.
- Ovesni, K. (2014). *Organizacija koja uči: andragoška perspektiva*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ovesni, K., Alibabić, Š. (2013). Organizational Learning: Implications for Human Resource Development. In: M. Despotović, E. Hebib, B. Németh (Eds.): *Contemporary issues of education quality*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Institute for Pedagogy and Andragogy; Pécs: University of Pécs, Faculty of Adult Education and HRD, 155–170.
- Pratt, M. G., Rockmann, K. W. & Kaufmann, J. B. (2006). Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the Customization of Identity among Medical Residents. *Academy of Management Journal*, 49(2), 235–262, DOI:10.5465/AMJ.2006.20786060.
- Rousseau, D. M. (1998). Why workers still identify with organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 19(3), 217–233, DOI: 10.1002/(SICI)1099–1379(199805)19:3<217::AID-JOB931>3.0.CO;2-N.
- Van Dick, R., Christ, O., Stellmacher, J., Wagner, U., Ahlswede, O., Grubba, C., Hauptmeier, M., Höhfeld, C., Moltzen, K., and Tissington, P. A. (2004a). Should I Stay or Should I Go? Explaining Turnover Intentions with Organizational Identification and Job Satisfaction. *British journal of management*, 15(4), 351–360, DOI: 10.1111/j.1467–8551.2004.00424.x.
- Van Dick, R., Wagner, U., Stellmacher, J. & Christ, O. (2004b). The utility of a broader conceptualization of organizational identification: Which aspects really matter? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(2), 171–191.
- Van Knippenberg, B., Martin, L. & Tyler, T. (2006). Process–orientation versus outcome–orientation during organizational change: The role of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 27(6), 685–704, DOI: 10.1002/job.391.
- Vijayakumar, V.S.R. & Padma, R.N. (2014). Impact of perceived organizational culture and learning on organizational identification. *International Journal of Commerce and Management*, 24(1), 40–62, DOI.org/10.1108/IJCoMA–01–2012–0003.

Amila Grbo¹

UDK: 316.774:17](497.6)
316.776.32:070](497.6)

RAZVOJ PROFESIONALNOG NOVINARSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

- Sažetak -

Mnoštvo informacija koje se danas objavljuju u brojnim medijima, posebno one koje donose novi mediji, nisu temeljene na činjenicama. Takve informacije nerijetko su uvredljive, ksenofobične, islamofobične, ozbiljno ugrožavaju ljudsko dostojanstvo i mir. Međutim, dio javnosti naviknut da vjeruje medijima nekritički prihvata njihov sadržaj jer smatra da „moćni” mediji donose samo istinu. Istina, dio javnosti prepoznaje takve sadržaje i postavlja pitanje kako to promijeniti, odnosno kako prinuditi medije da rade profesionalno. Čini se da se odgovor na ovo pitanje ne nalazi isključivo u sferi stroge regulative i oštih sankcija (zakoni), već u sistemu samoregulacije kojom će se osigurati novinarski profesionalizam i pravo javnosti „da zna istinu”. No, tome je uslov razvijeno demokratsko društvo i u njemu izgrađena politička kultura.

Ključne riječi: novinarstvo, profesionalizam, etika, norma, kodeks, savjest, odgovornost.

1 Prof. dr. Amila Grbo, Odsjek za komunikologiju, Fakultet političkih nauka, Sarajevo;
e-mail: amila.sljivo@fpn.unsa.ba.

Uvod

Iako se čini da je u Bosni i Hercegovini nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u odnosu na ratni period postignut prosperitet, kako u pogledu donošenja regulative tako i u pogledu razvoja stupnja slobode i etike javne riječi, stanje u medijima nije zadovoljavajuće. To je opredijelilo visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini da formira Nezavisnu komisiju za medije (IMC), 11. juna 1998. godine,² čiji je zadatak da usklađuje (i kontrolira) rad medija s međunarodnim normama i profesionalnim standardima, odnosno s funkcijama OHR-a (Office of the High Representative) u procesu implementacije Dejtonskog sporazuma.

Visoki predstavnik (OHR) kao institucija međunarodne zajednice za nadzor u mirovnom procesu u Bosni i Hercegovini je na osnovu Aneksa 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana V Zaključaka Banske konferencije za implementaciju mira iz 1997. godine osnovao Nezavisnu komisiju za medije³. Osnivačkim aktom su precizirani funkcije, zadaci i ciljevi IMC-a. Navest ćemo ih u cjelini:

- „1. Ovim dokumentom se oformljava Nezavisna komisija za medije.
2. Nezavisna komisija za medije će ustanoviti regulatorni režim za elektronska i druga sredstva informiranja u Bosni i Hercegovini i stvoriti odgovarajuću strukturu koja će ispunjavati ovu obavezu.
3. Sva elektronska i druga sredstva informiranja će biti predmet Kodeksa djelovanja koji treba objaviti Nezavisna komisija za medije.
4. Nezavisna komisija za medije će ustanoviti sistem izdavanja licenci za elektronske medije.
5. Nezavisna komisija za medije će djelovati i imati odgovornosti za:
 - I. izdavanje licenci svim elektronskim medijima,

2 Odlukom visokog predstavnika Carlosa Westendorpa od 11. juna 1998. godine osnovana je Nezavisna komisija za medije (IMC), a odlukom od 5. augusta 1998. godine imenovani su Vijeće i Izvršni odbor IMC-a.

Vijeće IMC-a sačinjavaju članovi: Srđan Dizdarević, Brian Fontes, Mehmed Husić, Božo Matić i Branko Perić.

Izvršni odbor: Vladimir Bilić, Jakob Finci, Joseph Marko, Vehid Šehić i Lidija Živanović. Propisom o Nezavisnoj komisiji za medije od 25. jula 1998. godine uređeni su: status, struktura, dužnosti, organizacija, ovlaštenje, rukovođenje Nezavisnom komisijom za medije, te način rada i funkcije. Komisiju čine:

Vijeće, Odbor za implementaciju Nezavisne komisije za medije (Izvršni odbor) i generalni direktor.

3 Odluka visokog predstavnika o formiranju Nezavisne komisije za medije, Preambula, 11. juni 1998.

- II. izradu takvog Kodeksa djelovanja za elektronske i druge medije koji smatra odgovarajućim,
 - III. upravljanje i dodjeljivanje spektra emitiranja,
 - IV. osiguravanje pridržavanja uslova navedenih u licenci i Kodeksu djelovanja,
 - V. određivanje licencnih taksi i
 - VI. zahtijevanje objavljivanja i osiguravanja takvih informacija koje su potrebne za valjano vršenje svojih regulatornih dužnosti.
6. Da bi osigurala izvršavanje obaveza iz licenci i Kodeksa djelovanja, Nezavisna komisija za medije može primijeniti odgovarajuće mjere koje uključuju:
- I. zahtjev za objavljivanje izvinjenja,
 - II. izdavanje upozorenja,
 - III. izdavanje naredbi,
 - IV. novčano kažnjavanje,
 - V. suspenziju licence,
 - VI. ulazak u službene prostorije,
 - VII. zapljenu opreme,
 - VIII. prekid rada ili
 - IX. ukidanje licence.

Nezavisna komisija za medije može zatražiti podršku i pomoć svih institucija koje se bave sprovođenjem zakona u Bosni i Hercegovini i zatražiće pomoć Snaga za stabilizaciju mira i njihovih nasljednika.

7. Nezavisna komisija za medije ima Vijeće i generalnog direktora koje imenuje visoki predstavnik.
8. Od članova Vijeća će se formirati Grupa za donošenje odluka koja će uključivati predstavnike iz oba entiteta koji sačinjavaju Bosnu i Hercegovinu kako je to definirano Općim okvirnim sporazumom za mir.
- Grupa za donošenje odluka će razmatrati i donositi odluke o teškim i ozbiljnim kršenjima Kodeksa i licenci, osim u okolnostima koje zahtijevaju trenutnu akciju, a u tim slučajevima generalni direktor donosi odluke koje su neophodne.
9. Nezavisna komisija za medije djeluje u skladu sa principima objektivnosti, transparentnosti, nediskriminacije i proporcionalnosti.
10. Sljedeći prelazni aranžmani stupaju na snagu:
- I. Ova Odluka ostaje na snazi do vremena dok se ne usvoje zakoni

- o emitiranju i medijima i dok visoki predstavnik ne donese ocjenu o svim pitanjima.
- II. Upravljanje i dodjela spektra emitiranja od strane Nezavisne komisije za medije, kako je to navedeno u 5. tački će se nastaviti do vremena dok se usvoji Zakon o telekomunikacijama Bosne i Hercegovine i dok visoki predstavnik, u roku od 6 mjeseci, ne donese ocjenu o svim pitanjima spektra.
- III. Ovim se proglašava moratorij na izdavanje novih frekvencija za emitiranje sve dok Nezavisna komisija za medije ne bude počela dodjeljivati frekvencije za emitiranje.”

Navedeni sadržaj Odluke o formiranju IMC-a jasno govori da je visoki predstavnik inauguracijom ove agencije ustanovio samostalnu instituciju koja je preuzela ulogu i funkcije ministarstva za informisanje i time, s jedne strane, kompenzirao nedostatak tog ministarstva na razini države, a s druge strane gledano, preuzeo obavezu da uredi oblast informisanja. Na taj način je, nadati se (na određeno vrijeme), na razini države Bosne i Hercegovine istovremeno potaknut zakonit način daljeg razvoja sistema informisanja i osigurana kontrola njegovog funkcioniranja. Tako je istovremeno riješeno kako pitanje nedostatka adekvatne regulative tako i pitanje nedostatka općeg kodeksa ponašanja novinara te stvoren prostor domaćim institucijama da normativno uredi informativnu djelatnost kako to predviđaju ustavi. To je jasno rečeno i u zaključnom dijelu Odluke (tačka 10, pod I) u kojem se kaže da: „Odluka ostaje na snazi do vremena dok se ne usvoje zakoni o emitiranju i medijima i dok visoki predstavnik ne donese ocjenu o svim pitanjima.”

Kada je riječ o stanju zakonitosti u oblasti informisanja i medija u Bosni i Hercegovini nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma na razini entiteta i kantona, onda najprije valja kazati da oblast informisanja u to vrijeme nije potpuno neuređena, već da ti zakoni nisu bili aktivni. Stoga su oni u biti prećutno suspendirani svugdje tamo gdje je visoki predstavnik svojom Odlukom direktno naložio Nezavisnoj komisiji za medije da regulira odnose i vrši nadzor. To znači da se domaći zakoni primjenjuju reducirano, odnosno samo u dijelu u kojem ih ne osporava Nezavisna komisija za medije. U vremenu od 1998. godine do kraja 1999. godine, Nezavisna komisija za medije donijela je sljedeće normativne akte:

1. *Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma,*
2. *Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini,*
3. *Propis o Nezavisnoj komisiji za medije (IMC),*
4. *Smjernice IMC-a u vezi izvještavanja provokativnim izjavama,*

5. *Proceduru za vođenje slučajeva, te*

6. *IMC-ov Kodeks o medijskim pravilima u izbornom periodu.*

Na ovaj način uspostavljen je na razini države normativni osnov za oblast informativne djelatnosti. Valja napomenuti da je u normativima Nezavisne komisije za medije objedinjena pravna (zakon) i etička dimenzija (kodeks). Istina, svi ovi normativi primarno fokusiraju elektronske medije i u tom smislu propisuju: dužnost, obavezu i odgovornost tih medija pa tek onda odgovornost novinara u smislu poticanja njihove profesionalne odgovornosti.

a) Etički karakter normativa Nezavisne komisije za medije i poticaji profesionalizmu u bosanskohercegovačkom novinarstvu

I pored toga što je dvodimenzionalnost normativa Nezavisne komisije za medije već naznačena, čini se nužnim posebno ukazati na situaciju u kojoj je ova institucija oformljena i zbog čega je u njenom radu primarna zakonska dimenzija, uključujući i sankciju, pa tek onda etičnost u ponašanju.

U tu svrhu analizirali smo dva važna dokumenta IMC-a:

- *Propis o Nezavisnoj komisiji za medije (IMC)*⁴ i
- *Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini*⁵.

Propis o Nezavisnoj komisiji za medije (IMC) je precizan dokument kojim su u cjelini definirani: status, struktura, sadržaj rada, dužnosti i funkcije Nezavisne komisije. Naš interes je usmjeren na one momente *Propisa* koji se odnose na funkcije, ovlaštenja i dužnosti generalnog direktora, jer su u njima sadržane odrednice kojima se podstiče profesionalizam na bazi odgovornosti i projektuje podizanje svijesti o odgovornosti za razvoj pluralnog, otvorenog, demokratskog društva.

Propisom su naglašene naročito ove dužnosti:

- „a) promoviranje širokog spektra medijskih usluga u Bosni i Hercegovini,
- b) osiguranje slobodne i korektne štampe,
- c) osiguranje slobodnog, korektnog i nepristrasnog emitiranja programa i
- d) osiguranje otvorenog, pravednog i poštenog režima oglašavanja za medijske usluge.”

4 *Propis o Nezavisnoj komisiji za medije*, kao što je već naznačeno, donesen je 25. jula 1998. godine.

5 *Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini* donesena je i upućena medijima 30. jula 1998. godine.

Ovakvo formuliranje dužnosti govori da je u situaciji kroz kakvu prolazi naše društvo ozbiljno nedostatan ili poremećen ne samo pravni već i vrijednosni sistem i da je stoga nužno snagom normi i kontrolne pozicije nezavisne institucije uspostaviti novu praksu na jasnim propisima o njenoj ulozi u svrhu afirmacije poštenog i odgovornog novinarstva. Stoga su posebno naglašene sljedeće dvije funkcije IMC-a:

1. da „izradi takav Kodeks rada za televizijske i radiostanice, kao i ostale medije, kakav smatra prikladnim” i
2. da „osigura poštivanje uvjeta dozvole i Kodeksa rada”.

Na isti način označene su funkcije i dužnosti generalnog direktora IMC i naglašena njegova odgovornost za implementaciju zadatih dužnosti i funkcija IMC-a.

Zašto je to tako? Na ovo pitanje dijelom je već odgovoreno. Potpuni odgovor daje zapravo tek dokument pod naslovom *Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini*, kojim su mediji informirani i upozoreni na sljedeće obaveze:

1. Redefiniranje medija⁶ i usklađivanje njihovog rada shodno novom tipu društvenih odnosa.
2. Redefiniciju odgovornosti u smislu uspostavljanja odgovornosti za javno dobro i posebno odgovornosti prema javnosti⁷.
3. Slijedom člana 10 *Europske konvencije o ljudskim pravima*, na obavezu da „sačuvaju značajne javne ili privatne interese”.

Najposlije, iskazom o namjeri IMCa: „da do predaje svojih funkcija organu ili organima u Bosni i Hercegovini” (podvukla A. G.) Nezavisna komisija za medije „služi” u propisane svrhe, a to znači da je ona preuzela ulogu, dužnosti, funkcije i ovlaštenja vlasti za oblast informisanja. Time je istovremeno uklonjen nedostatak adekvatne ustavne regulacije nekih funkcija vlasti na nivou države (pa samim tim i Dejtonskog mirovnog sporazuma). Ovim nadomjestkom dalje je stavljeno na znanje da se „odlukama i mjerama IMC” stavljaju van snage sve ranije (ili važeće) regule donesene „od strane

6 „Slobodni, pluralistički, profesionalni i nezavisni mediji su od suštinske važnosti za razvoj političke demokracije, vladavine prava, tržišne privrede i društvenog sklada u jednom multietničkom društvu.” (*Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini*, I. Svrha, Nezavisna komisija za medije, 30. juli 1998, str. 1).

7 „Za emitiranje programa se koristi javno dobro, frekvencijski spektar. Kao korisnici i čuvari javne imovine, radio i televizijske kuće imaju posebnu odgovornost prema javnosti” (podvukla A. G.) (isto, str. 1).

državnih, entitetskih, kantonalnih ili općinskih vlada, osim u slučajevima kad IMC odluči drugačije”⁸.

Na ovaj način IMC je jasno odredio svoje mjesto i funkciju u sferi vlasti u Bosni i Hercegovini. To je bilo nužno, ponajprije stoga što je rat destruirao medije, što su i mediji i novinari postali uklješteni između sopstvene egzistencije, nedemokratizirane vlasti i ambicije vladajućih ili drugih moćnih struktura da opredjeljuju kakve će se informacije objavljivati. Istovremeno, ovim dokumentom stavljeno je do znanja vladajućim strukturama da im je zapriječena kontrola, a novinarima i medijima da će biti podržan profesionalizam⁹, te da su njihova prava, dužnosti i odgovornosti uređeni i afirmirani u okviru etičkog kodeksa.

Nezavisna komisija za medije (IMC), u formi i funkcijama kako je osnovana, završila je s radom 2001. godine, kada je Odlukom visokog predstavnika spojena nadležnost IMC-a i TRA (Regulatorne agencije za telekomunikacije).¹⁰ Regulatorna agencija za komunikacije (CRA) je „nezavisna državna institucija, jedina nadležna za regulisanje polja telekomunikacija i elektronskih medija na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine”¹¹. Status, obaveze, funkcije i nadležnosti regulirane su Zakonom o (tele)komunikacijama u Bosni i Hercegovini koji je usvojen krajem 2002. godine. Tri su glavna sektora djelovanja i odgovornosti Regulatorne agencije za komunikacije: telekomunikacije, emitiranje i uređivanje frekvencijskog spektra. Iz ovog zakonskog uređenja Regulatorne agencije vidljivo je da je ova agencija javna, državna, agencija i da je za razliku od Nezavisne komisije za medije, bez obzira što u njenom radu sudjeluju i inozemni stručnjaci, odgovorna za rad Vladi Bosne i Hercegovine (Vijeće ministara) i, naravno, javnosti. Njen rad nas je u biti ponajviše

8 *Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini*, III. Ovlaštenja IMC-a, B. Prednost IMC-a u odnosu na postojeće regulative, tačka (1), Nezavisna komisija za medije, 30. juli 1998, str. 4.

9 „IMC će afirmirati i braniti profesionalna prava i privilegije novinara u Bosni i Hercegovini” (*Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini*, I. Svrha, B. Profesionalni Kodeks ponašanja, tačka (4), Nezavisna komisija za medije, 30. juli 1998, str. 2). „IMC će podsticati razvoj profesionalnih organizacija u Bosni i Hercegovini da preuzmu odgovornost za sprovođenje etičkih standarda (podv. A. G.), te za predstavljanje prava i interesa novinara i medijskih organizacija” (*Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini*, I. Svrha, C. Primanje žalbi i monitoring nad medijima, tačka (5), Nezavisna komisija za medije, 30. juli 1998, str. 3).

10 Odluka visokog predstavnika donesena je 2. marta 2001. godine. (Vidjeti: Izvještaj CRA za 2002. godinu).

11 Izvještaj CRA za 2002, str. 1.

zanimao zbog njene nadležnosti u oblasti elektronskih medija, prije svega, RTV servisa. Ovdje valja napomenuti da je, za razliku od Nezavisne komisije za medije, koja je donosila i nametala (istovremeno) propise i kao etičke norme, Regulatorna agencija za komunikacije agencija koja prati funkciju emitiranja, primjenu pravila emitiranja i nastupa kao predlagач promjene pravila, te rješava i sankcionira eventualna kršenja pravila.

Regulatorna agencija za komunikacije sastoji se od sljedećih odjela:

- Vijeća Regulatorne agencije za komunikacije kao vrhovnog tijela sastavljenog od sedam članova,
- Agencije za usvajanje pravila za polje emitiranja,
- Odbora za implementaciju, te pravne i finansijske službe.¹²

Sve ove odjele čine domaći i inozemni djelatnici. Budući da nas je u funkciji našeg rada više zanimao rad Regulatorne agencije za komunikacije, u smislu njenog doprinosa razvoju rada medija prema pravilima i standardima, a manje njena uloga u tehničkom sektoru prenosa i emitiranja, analizirali smo dijelove njenih pravila i standarda u emitiranju.

U Bosni i Hercegovini, nažalost, nije u potrebnoj mjeri razvijena etika komuniciranja. Nakon propasti bivše Jugoslavije, Bosna i Hercegovina nema ni medijsku politiku za koju bi se moglo ustvrditi da je usklađena s međunarodnim standardima. Nasreću, ima iskustvo u pogledu tolerancije i multikulture, neovisno o ideološkim ogradama koje su predstavljale okvir društvenog života i neovisno o tragičnim iskustvima koja je ostavio novi fašizam na ovim prostorima. Ta iskustva su dragocjena podloga procesima formiranja demokratskih oblika društvenog života. Otežavajuće je to što Bosna i Hercegovina nikada u svojoj povijesti nije bila demokratsko društvo. Ona u biti nije prošla ni kroz blagovremene porođajne muke nacionalne konstitucije, niti su njeni narodi imali slobodan put nacionalne emancipacije i afirmacije. Te činjenice danas opterećuju projekat izgradnje (ne, dakle, rekonstrukcije) demokratskog društva, posebno s obzirom na činjenicu da se ovdje, tek u izvjesnoj mjeri uobličava realna nacionalna politika kao projekat usaglašavanja tri nacionalna interesa u okolnostima kada europsko okruženje nudi transnacionalni koncept određen slobodama, obavezama, odgovornošću, pravima i dužnostima kao temeljima demokracije. Stoga je od značaja što je upravo takav koncept ugrađen u osnove pristupa OHR-a mirovnom procesu iz

12 Precizna struktura CRA je sljedeća: a) vijeće, b) odbor za implementaciju, c) pravni odjel, d) financije, e) administracija, f) izvršni direktor i međunarodni savjetnici, g) sektor za emitiranje, h) radio-frekventni spektar i i) telekomunikacije.

kojeg Bosna i Hercegovina treba da se razvije kao demokratsko društvo¹³ i što takav pristup ima i Regulatorna agencija za komunikacije (ranije Nezavisna komisija za medije), čija je funkcija da osposobi društvo za demokraciju i za demokratsko komuniciranje. Budući da Bosna i Hercegovina nema adekvatan sopstveni koncept razvoja demokratske javnosti, niti iskustava u pogledu rada medija u demokraciji, sponzori i kontrolori mirovnog procesa su se pobrinuli da i bosanskohercegovačkom normativnom sferom dominira europski model, koji se temelji na *Općoj deklaraciji o pravima čovjeka* (UN), *Europskoj konvenciji o pravima čovjeka* i dokumentima koji su doneseni na osnovu njih na razini Vijeća Europe i Europske Unije do 2015. godine. Na bazi tih dokumenata, danas se u Bosni i Hercegovini može govoriti o osnovnoj regulativi (zakoni), inicijalnoj politici (na bazi zakona i drugih normi) te o etici koja se razvija shodno proceduri uspostavljenoj radi postizanja društvenih ciljeva zadatih u Europi u drugoj polovini 20. stoljeća.

Pa, kada se pogledaju aktualni kodeksi,¹⁴ jasno se uočava tzv. „europski standard”, od kojeg se polazi. S obzirom da se radi o normativima koji se nameću i obavezuju, to će se dalja pažnja posvetiti, prije svega, Kodeksu IMC-a – *Kodeksu za uređivanje televizijskog i radioprograma*, *Kodeksu o audiovizualnim medijskim uslugama*, *Kodeksu o komercijalnim komunikacijama*, te *Kodeksu za štampu*, koji su sačinili i usvojili svih pet udruženja novinara s prostora Bosne i Hercegovine i Sindikat profesionalnih novinara Federacije Bosne i Hercegovine, uz posredovanje ove komisije.

b) Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma i Kodeks za štampu

Danas, u okolnostima dominacije novih medijskih tehnologija pažnja se prvenstveno usmjerava na elektronske medije (televiziju i radio) zbog

13 Činjenica je da je Bosna i Hercegovina iz feudalne faze razvoja uvedena u fazu socijalizma i da će bez sopstvenog iskustva o težini razvojnih procesa građanskog društva ući u procese izgradnje demokratsko-liberalnog društva, uz sve tegobe koje su joj donijeli posljedni ratovi.

14 Riječ je o dokumentima koje je izradila i medijima i novinarima u Bosni i Hercegovini nametnula Nezavisna komisija za medije, pod naslovima: 1) *Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma* (juna mjeseca 1998.godine), 2) *Kodeks o medijskim pravilima u izbornom periodu* (marta mjeseca 1999. godine), 3) *Smjernice IMC-a u vezi izvještavanja o provokativnim izjavama* (juna mjeseca 1999. godine) i 4) *Procedura za vođenje slučajeva* (juna mjeseca 1999. godine). Kodeks za štampu izradilo je i prihvatilo svih pet novinarskih udruženja koja su u BiH egzistirala nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma i Sindikat profesionalnih novinara FBiH (aprila mjeseca 1999. godine), uz posredovanje IMC-a.

njihove enormne moći – moći „riječi uživo” i „slike uživo”. Nezavisna komisija za medije je shodno toj činjenici pri izradi *Kodeksa za uređivanje televizijskog i radioprograma* u Bosni i Hercegovini u potpunosti raspoznala ulogu televizije i radija u „proizvodnji rata” te potrebnu promjenu u njihovom djelovanju u cilju učvršćenja mira. Stoga je već u Preambuli naglašeno da su kodeksom „obuhvaćena i pitanja kao što je podsticanje, predstavljanje i profiliranje, etničke, nacionalne i vjerske netolerancije i nasilja, budući da je sprečavanje ovakvih aktivnosti od vitalnog interesa za dobrobit naroda Bosne i Hercegovine”. Ovo ističemo stoga što je tokom rata na ovim prostorima u procesu razaranja jednog vrijednosnog sistema uspostavljen amoralan odnos prema osnovnim ljudskim pravima, vrijednostima i načelima, te stoga što su nakon rata nužni „novo” ponašanje odnosno „novi” moral, u čijem je središtu istina i sloboda za sve.

Zato nije slučajno što je IMC kao polazište za izradu *Kodeksa za uređivanje televizijskog i radioprograma* uzeo *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima* (član 19) i *Europsku konvenciju o ljudskim pravima* (član 10), kojima se regulira sloboda izražavanja.¹⁵ Valja primijetiti da je upravo zbog destruktivne uloge elektronskih medija u bosanskohercegovačkom ratu, Nezavisna komisija za medije u ovom kodeksu dala prioritet prijetnji i sankcijama, ali i specifičnoj ograničavajućoj formi „slobode izražavanja” koju je crpila iz *Europske konvencije o ljudskim pravima*. To je učinjeno i stoga što su neki elektronski mediji i nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, pa s pravom se može konstatirati sve do danas, nastavili sa zloupotrebom slobode izražavanja, bez ikakvog transparentnog uvažavanja principa odgovornosti. Istina, ovakav pristup IMC-a nužno je respektirati jer su ratna iskustva rada

15 U *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* se kaže da „svaka osoba ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja; ovo pravo uključuje i slobodu izražavanja mišljenja bez miješanja, te slobodu traženja, primanja i priopćavanja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice” (*Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma*, 3. Pristup informacijama i sloboda objavljivanja, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999, str. 3). Član 10 *Europske konvencije o ljudskim pravima* određuje „da sprovođenje slobodnog izražavanja može biti podvrgnuto ‘takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili kaznama, koje su propisane zakonom, te su neophodne u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, za sprečavanje nereda ili kriminala, za zaštitu zdravlja i morala, za zaštitu reputacije ili prava drugih, za sprečavanje otkrivanja informacija primljenih u povjerenju, ili za očuvanje autoriteta i nepristrasnosti pravosudnog organa’” (*Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma*, 3. Pristup informacijama i sloboda objavljivanja, *Europska konvencija o ljudskim pravima*, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999, str. 3).

brojnih medija u Bosni i Hercegovini takva da predstavljaju primjere kršenja elementarnih sloboda i prava, ali u povodu ovakvog pristupa treba reći i to da ni Europa nije pošteđena od kršenja sloboda i prava i posebno od nemorala u vremenu novih tehnologija, zbog čega su Vijeće Europe i Europska unija donijeli više akata čije (primijenjene) norme i načela ograničavaju, a raspoznamo ih u tekstu (posebno u pristupu pri izradi teksta) ovog kodeksa. Dakle, osnovna karakteristika rata u Bosni i Hercegovini i njegove medijske prezentacije jeste kršenje i negiranje slobode drugog. Stoga je norma kodeksa stroga. Međutim, nužno je pitanje o tome da li je ograničavanje slobode i onih medija koji nisu širili neistinu i mržnju izraz nepristrasnog, univerzalnog pristupa ili nešto drugo, što opterećuje i same europske institucije, pa i medije. Kada se uz ovakvo pitanje kao nalaz pridoda i činjenica da je (iskustva su to potvrdila) u procesu „europeizacije radija i televizije”, „apsolutna” sloboda emitiranja programa u Europi donijela izvaneuropske, dominantno američke programske sadržaje, pa time i vrijednosti (posebno kroz serije i filmove) i na taj način proizvela negativan utjecaj na publiku u pogledu porasta nasilja, seksualnog zlostavljanja, diskriminacije spolova itd. onda se, bez obzira na nuždu nametanja uređivačkog kodeksa, mora primijetiti da je IMC trebao diferencirati medije u Bosni i Hercegovini na taj način što bi više prostora ostavio za saopštavanje istine o agresorima – o njihovom nemoralu, a manje već ugrađenom euro-američkom modelu. Tako mislimo stoga što je ovdje, uz otklanjanje ratnih trauma, dodatno opterećenje nužda rješavanja novih pitanja koja tresu Europu, a koja su evidentna (zaštita djece, maloljetnika, ljudskog dostojanstva i sl.). Europa je svjesna tih problema i u tu svrhu izradila je dva dokumenta: *Zelenu knjigu o zaštiti maloljetnika i ljudskog digniteta u kontekstu novih elektronskih usluga* i *Komunikaciju o štetnom i protuzakonitom sadržaju interneta*. Na taj način potaknula je potrebu zaštite ljudskog dostojanstva i posebno mlade populacije. S tim u vezi Zrinjka Peruško-Čulek u svojoj knjizi *Demokracija i mediji* kaže: „Pitanje slobode izražavanja kodificirano je u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima čiji su principi ugrađeni i u zakonodavstvo Unije člankom F. 2 Ugovora o Europskoj Uniji. U Zelenoj knjizi se naglašava da ta sloboda nikad nije pojmljena apsolutno, nego je u odnosu i s potrebom (podv. A. G.) zaštite privatnosti, a ograničena potrebom zaštite zdravlja, morala i sprečavanja kriminala. Način provođenja u zemljama članicama u vezi je i s različitim kulturnim i moralnim standardima”.¹⁶ Iako se *Zelena knjiga* i dokument „o štetnom i protuzakonitom sadržaju interneta” direktno ne navode, sadržaj

16 Zrinjka Peruško-Čulek: *Demokracija i mediji*, Barbat, Zagreb, 1999, str. 132.

Kodeksa za uređivanje televizijskog i radioprograma IMC-a jasno govori o polazištu i sistemu vrijednosti njegovih sastavljača, ali zapostavlja kulturu žrtve agresije i njenu potrebu za slobodom izražavanja u skladu s njenom kulturom. Sporno je, dakle, to što se Kodeksom ne osporavaju sadržaji koji se apliciraju nekritički na već ratom destruirano društvo i njegovu kulturu prije nego što su generacije koje su preživjele rat zadobile pretpostavke da usvoje nove izazove bez posljedica patološke naravi, što ovdje prije rata nije bilo prisutno u nekom izraženom vidu, a u Europi i Americi jeste. To je ozbiljno pitanje i tiče se očuvanja morala.

No, i pored ove naše kritičke naznake valja reći da Kodeksom dominiraju sljedeće etičke kategorije: pristojnost, uljudnost, tačnost, korektnost, nepristrasnost, nediskriminacija, odgovornost i sl. To je znak da one obavezuju i novinara i medije, te da je iz odnosa prema njima pretpostavljena odgovornost na bazi ponašanja. Stoga je u kodeksu upravo ovim redom naznačeno da će radio i televizijske kuće uređujući svoje programe „poštovati općenite kulturne standarde pristojnosti i uljudnosti (...) s posebnom pažnjom posvećenom zaštiti interesa i osjetljivosti djece”, te da će u slučajevima prezentacije „prirodnih katastrofa, nesreća ili ljudskog nasilja (...) naći balans između želje da služe istini i želje da pokažu suosjećanje i rizika od senzacionalizma koji bi izazvao bol ili mogućnost neopravdanog ometanja privatnosti”.¹⁷ Uz izravno naznačenu obavezu poštovanja „vjere i vjerskih aktivnosti pripadnika različitih vjeroispovijesti” Kodeks nalaže obavezu radio i TV kućama da osiguraju „adekvatnu tačnost, pravednost i nepristrasnost u uređivanju svih (podv. A. G.) programa uključujući i informativni program”.¹⁸ Kategorijalni sistem ovog kodeksa u cjelini je izveden iz potrebe i prava na slobodu izražavanja, shodno *Europskoj konvenciji o ljudskim pravima* i *Ustavu Bosne i Hercegovine*¹⁹, pa je otud i jasna formulacija zabrana,

17 *Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma*, 1. Programski standardi i zahtjevi, 1.2. Pristojnost i uljudnost, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999, str. 2.

18 *Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma*, 1. Programski standardi i zahtjevi, 1.4. Pravedno i nepristrasno uređivanje programa, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999, str. 2.

19 U *Ustavu Bosne i Hercegovine* jasno je naznačen Katalog prava (stav 3) i sloboda (član II Ljudska prava i osnovne slobode i Aneks I, u kojem su nabrojani međunarodni akti koji će biti poštovani), kao i u Ustavima entiteta, poglavlje II entitetskih Ustava: II Ljudska prava i osnovne slobode (Ustav FBiH) i II Ljudska prava i slobode (Ustav RS) („Ustavi Bosne i Hercegovine”, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 1998, str. 5-6, 14-15, 62-64, 179-186).

odnosno sankcija²⁰ u slučaju kršenja odredbi Kodeksa u cilju podsticanja „etničke, nacionalne i vjerske netolerancije i nasilja”²¹. U tom smislu, Kodeks je zapriječio emitiranje „lažnog ili varljivog materijala” koji nosi rizik „nanošenja javne štete”.²² U cilju poštovanja principa pravednosti i nepristrasnosti, Kodeks je posebno naglasio „pravo na odgovor”.

Treba napomenuti da je Nezavisna komisija za medije, kao što smo već i istakli, dodatno osigurala poštovanje Kodeksa dokumentima: *Smjernice IMC-a u vezi izvještavanja o provokativnim izjavama* i *Procedura za vođenje slučajeva*. Preciznije, prvim se sugerira elektronskom mediju da „dokaže svoju odgovornost prema publici” tako što će svojim kratkim komentarom potaći publiku „da ostane mirna i uzdrži se”, a osuditi „one koji provociraju nasilje”, a drugim propisuje proceduru ispitivanja „slučajeva” i utvrđivanja odgovornosti prekršioca.

Iako je već naglašeno da je IMC naložio prednost u poštovanju i primjeni svojih propisa u Bosni i Hercegovini, čini se da je potrebno istaknuti da je ova agencija time istovremeno i obavezala vlasti, medije i novinare da donesu i usvoje sopstvene normative koji su u potpunosti usklađeni s međunarodnim,

20 Sankcije: „I. zahtjev za objavljivanjem izvinjenja, II. izdavanje upozorenja, III. izdavanje naloga, IV. nametanje novčanih kazni, V. suspenzija licence, VI. ulazak u prostorije, VII. pljenidba opreme, VIII. obustavljanje aktivnosti ili IX. ukidanje licence” (*Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma*, 4. Poštivanje ovog Kodeksa, 4.2 Sankcije, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999, str. 4).

U junu mjesecu 1999. godine (tačnije 9. juna 1999. godine) Nezavisna komisija za medije je nakon što je utvrdila „haotičnu situaciju u području regulacije medija u Bosni i Hercegovini i nedostatku prinude koja podrazumijeva vladavinu zakona” donijela dokument pod naslovom *Procedura za vođenje slučajeva* kojim je osigurala primjenu sankcija propisanih kodeksom i odredila način i proceduru ispitivanja slučajeva kršenja odredbi Kodeksa (*Procedura za vođenje slučajeva*, Uvod, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999, str. 1).

Na ovaj način djelomično je riješeno pitanje ublažavanja ekstremizma u programima srpskih i dijela hrvatskih elektronskih medija, te neovlaštenog prenošenja programa elektronskih medija iz Hrvatske i Srbije (problem tzv. signala susjednih država). Istovremeno je IMC donio i dokument *Smjernice IMC-a u vezi s izvještavanjima o provokativnim slučajevima* kojim je na instruktivan i savjetodavan način naloženo uzdržavanje od „poticanja etničke ili religijske mržnje, (...) poziva na nasilje, nered ili pobunu, (...) ili kriminal” (*Smjernice IMC-a u vezi izvještavanja o provokativnim izjavama*, Uvod, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999, str. 1).

21 „Kršenje odredbi ovog Kodeksa može dovesti do nametanja sankcija”, kaže se u Preambuli *Kodeksa za uređivanje televizijskog i radioprograma*.

22 *Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma*, 1. Programski standardi, 1.6 Lažan ili varljiv materijal, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999, str. 3.

posebno europskim standardima. Na taj način je omogućeno da se haotična praksa („ratno ponašanje”) postupno prevladava, da se stimulira profesionalna odgovornost i podstiče „obnova” morala. S obzirom da je u Bosni i Hercegovini novinarstvo dvostruko određeno: a) nacionalnim predznakom (posebno kod Hrvata i Srba), b) da je diferencijacija u novinarskim udruženjima istovremeno i po tom principu, ali i po principu neovisno, te da je broj novinarskih udruženja znatan, cijenili smo da je od koristi osvrnuti se i na *Kodeks za štampu*.

c) Kodeks o audiovizualnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija

Ovaj kodeks donesen je potkraj 2011. godine. U članu 1 istaknut je predmet Kodeksa – uređivanje osnovnih principa programskih sadržaja audiovizualnih medijskih usluga i medijskih usluga radija u Bosni i Hercegovini u skladu s *Ustavom Bosne i Hercegovine*, *Zakonom o komunikacijama*, *Direktivom Europske unije o audiovizualnim medijskim uslugama* i dr. Ključni pojam istaknut u okviru predmeta kodeksa je uređivanje osnovnih principa programskih sadržaja, te njihova utemeljenost u ključnim dokumentima na koje se oslanja cijeli društveni sistem u Bosni i Hercegovini.

Međutim, drugi ključni pojam ovog kodeksa je audiovizualna medijska usluga, a on je sastavnica „*Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između europskih zajednica i njihovih država članica*, s jedne strane, i Bosne i Hercegovine, s druge strane (...) čija je osnovna namjena pružanje programa u cilju informisanja, razonode ili obrazovanja šire javnosti putem elektronskih komunikacijskih mreža (...)” (čl. 2). Kada se komparira sadržaj ovog kodeksa sa sadržajem *Kodeksa za uređivanje televizijskog i radioprograma* koji je donijela Nezavisna komisija za medije, a iz koje je oformljena Regulatorna agencija za komunikacije, onda se uočava da tu nema nekih posebnih, pogotovo neradikalnih inovacija, osim onih koje je nametnuo *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju*. Sama činjenica da se na prvom mjestu uočava formulacija „audiovizualna medijska usluga” jasno ukazuje na orijentaciju kreatora ovog kodeksa prema naznačenom Sporazumu. U tom smislu apostrofira se „pružalac medijskih usluga” kako bi se, ustvari, istaknula urednička odgovornost. U samoj definiciji pružaoca medijskih usluga se kaže da on (pružalac) „(...) označava fizičko ili pravno lice koje snosi uredničku odgovornost za odabir audiovizualnog ili radijskog sadržaja (...)” (čl. 2). U okviru člana 2 nabrojane su i definirane pojave, subjekti i radnje koje mogu biti predmet sporenja ili sankcioniranja zbog zloupotrebe. A kada su u pitanju principi (čl. 3-34, „osnovni principi”) ugrađene su najvažnije „stečevine” iz

područja etike, te prava čovjeka u svrhu njegove zaštite i njegova (ljudskog) dostojanstva.

Dalje se ističu odbacivanje i zabrana „govora mržnje”, važnost pravičnosti i nepristrasnosti, pravo na odgovor, neprihvatljivost nasilja i štetnog ponašanja, problem pornografije, važnost upozorenja za publiku i dr.

Budući da ovaj kodeks ima tri dijela, te da je u sadržaju dva njegova dijela na vrlo razuđen način istaknuto pravo, zabrana ili definicija, on je vrlo jasan i nedvosmislen, a u biti baštini sva bitna postignuća iz najvažnijih dokumenata o medijima i novinarstvu. No, čini se nezaobilaznim posebno istaknuti član 25 trećeg poglavlja u kojem su na sažet i precizan način definirane sankcije. U ovom poglavlju se kaže. „U slučaju povrede odredbi ovog kodeksa Agencija je ovlaštena da primjenjuje izvršne mjere u skladu sa Zakonom o komunikacijama srazmjerno prekršajima” (čl. 25).

Čini se zanimljivo napomenuti da se u završnim odredbama ovog dokumenta upozarava na potrebu poštovanja relevantnih zakona i „propisa” koji reguliraju rad elektronskih medija.

d) Kodeks o komercijalnim komunikacijama

Drugi danas važeći kodeks Regulatorne agencije za komunikacije je *Kodeks o komercijalnim komunikacijama*, koji je donesen također 2011. godine. I za njegovo donošenje razlog je bio *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju*. U biti, to je sastavni dio programa priprema bosanskohercegovačkih medija da otpočinu praksu rada prema određenim pravilima kako bi se stanje spontaniteta, anarhičnog i haotičnog ponašanja, pa i kontrole, dokinulo. Postavlja se pitanje za koga je u lancu komercijalnih interesa veoma važan ovaj kodeks. Odgovor na ovo pitanje je, sudeći prema sadržaju Kodeksa, višedimenzionalan, kompleksan i slojevit. Ustvari, Kodeks nije važan po onome što on dopušta osim što osigurava slobodu komercijalnih komuniciranja. On je, zapravo, važan po onome što njime nije dopušteno, a što komunikator (novinar) treba znati. To su sve one etičke vrijednosti koje su locirane na ključnim mjestima u najvažnijim dokumentima etičke i pravne naravi, a koje se tiču zaštite ljudskih prava i sloboda, kojima se osigurava poštenje, istina, jednakost i dr. U tom smislu za djelatnike medija na poziciji urednika posebno je po definiciji naznačena njegova odgovornost. Naime, u članu 2 (definicije) stoji da „urednička odgovornost znači provođenje djelotvorne kontrole nad odabirom, organizacijom i prezentacijom audiovizualnog ili radijskog sadržaja (...)”.

No, ako bi se htjelo kritički gledati na Kodeks i praksu kojom se utiče na publiku (konzumente) takvih sadržaja, valjalo bi onda ukazati na činjenicu prisustva lažnih informacija o svojstvima i kvaliteti određenih roba, koja često u medijima, posebno kroz reklame, zadobijaju fetiški karakter. Stoga je od važnosti napomenuti opskrblijevanje svih strana u komercijalnom komuniciranju za objektivan i istinit pristup u plasiranju informacija o određenom proizvodu, a to ovaj kodeks potiče.

Posebno treba napomenuti vrijeme trajanja komercijalnog oglašavanja – 12 minuta po satu, jer ono bitno utiče na kvalitet rada medija i njihov program uredničkog karaktera i sadržaja. Ali, s obzirom da je dobit (profit) u interesu i davaoca usluga i korisnika usluge, ovo će pitanje i dalje ostati određeno upravo time. Međutim, treba naglasiti da je od važnosti što Kodeks nalaže medijima da „gledaoci/slušaoци moraju biti jasno informisani da se u audiovizualnom i **radijskom** programu koristi plasman proizvoda” (dio peti, čl. 15, stav 1).

Informisanje, ali i zaštita primaoca informacija ovim kodeksom su unaprijeđeni i znače prilog poticanju razvoja i medijske kulture i medijske pismenosti.

Pored državnih mjera (zakona i odluka vlasti), uređivanjem oblasti novinarske profesije bave se i sami novinari, odnosno njihova udruženja. Ta udruženja, slijedom potrebe za afirmacijom i poštovanjem najviših etičkih standarda, donose svoje normative prihvaćajući međunarodno priznata načela i vrijednosti. Uz to, novinarska udruženja brinu o pravima i slobodama novinara, te o poštovanju duha i potrebe profesionalizma u procesu svoga rada i javnog djelovanja. Ova aktivnost pripada oblasti samoregulacije i veoma je važna u novinarstvu i društvu u cjelini. U tom smislu i Vijeće za štampu, na čiji rad ćemo se ukratko osvrnuti, predstavlja značajnu organizaciju i novost u bosanskohercegovačkom novinarstvu.

Vijeće za štampu osnovano je i počelo s radom krajem 2001. godine. U pisanom prezentiranju za javnost²³ „osnovnih činjenica” o Vijeću stoji: „Vijeće za štampu Bosne i Hercegovine je novouspostavljena samoregulatorna organizacija. Njeno formiranje je izašlo kao posljedica potrebe provjere poštivanja usvojenog Kodeksa za štampu – koji su nakon dvije godine dogovora 29. aprila 1999. godine potpisala do tada postojeća novinarska udruženja na teritoriji Bosne i Hercegovine (Nezavisna unija profesionalnih novinara Bosne i Hercegovine, Udruženje novinara Republike Srpske, Savez novinara Bosne i Hercegovine, Sindikat profesionalnih novinara Federacije BiH, Nezavisno udruženje novinara Republike Srpske, Udruga hrvatskih novinara u Bosni i Hercegovini)”. Iz ove odrednice Vijeća, njegove strukture i funkcije vidljivo

23 „Osnovne činjenice”, Vijeće za štampu, str. 1.

je da je Vijeće dobrovoljna organizacija koju čine sva legalna novinarska udruženja i koja sebe definira kao „samoregulatornu organizaciju”. No, predsjednik Vijeća je stranac, britanski lord John Wakeham, što, očigledno je, ima specifičnu važnost u okolnostima potrebe za afirmacijom Vijeća u zemlji i svijetu. Rad Vijeća temelji se na Statutu i Pravilniku o radu. No, osnov djelovanja Vijeća su Kodeks i Statut. Praćenje primjene Kodeksa za štampu i razmatranje slučajeva njegova kršenja zasnivaju se na interesu profesije iskazanom u Statutu.²⁴

Vijeće za štampu je u svrhu praćenja primjene i poštovanja zakona i Kodeksa uspostavilo „Liniju za pomoć novinarima”. Linija je inicirana još 1999. godine i iste godine preuzeo ju je odjel OSCE-a za medije, da bi je nakon 2001. godine (gašenjem ovog odjela) preuzeo OHR. U 2003. godini Linija je prerasla u koordinaciju novinarskih udruženja Bosne i Hercegovine i izdržava je Unija. Prema podacima koje je Linija objavila, ona je tokom svog funkcioniranja zaprimila oko 400 pritužbi koje su posljedica pritisaka, prijetnji ili ometanja bilo koje vrste. Većini ovih slučajeva Linija je pružila pomoć.

Pored toga, valja istaknuti da je Vijeće za štampu potpisalo i „žalbenu proceduru” kojom se uređuje postupak ulaganja i razmatranja žalbe, a o ishodu žalbe u slučajevima prihvatanja obavještava javnost. Temeljna činjenica ove procedure jeste, ustvari, pravo na pokretanje žalbe. U tački 2 ovog dokumenta kaže se: „Pravo na pokretanje žalbene procedure ima svako pravno i fizičko lice koje smatra da je prilogom o njemu/njoj povređen Kodeks za štampu”.²⁵ No, temeljni razlog za otvaranje procedure žalbe jeste povreda Kodeksa za štampu.

Treba napomenuti da u svome radu Vijeće za štampu prakticira „saopćenja za javnost” posredstvom kojih ukazuje na pitanja i slučajeve u vezi s tačnošću izvještavanja i slobodom izražavanja, diskriminacijom, odgovornošću i sl. S tim u vezi objavljuje i odluke o slučajevima te daje uputstva o načinima pružanja svoje podrške.

Mada se iz sadržaja informacija koje o sebi i svome radu daje Vijeće za štampu vidi da ono nije u potpunosti samostalno, njegove se akcije mogu

24 U članu 3 se kaže: „Svrha Vijeća za štampu je sljedeća: a. da djeluje kao profesionalna novinarska savjetodavna grupa za javnost i nadležne vlasti; b. da promovira slobodu medija i zaštitu novinarskih prava; c. da se bori protiv ugrožavanja prava i privilegija novinara kao i ugrožavanja slobodnog protoka informacija; d. da zavisno od situacije daje preporuke i smjernice za rad novinara; e. da predlaže promjene Kodeksa za štampu; f. da rješava nesporazume između lica koja podnose prigovor i štampanih medija” (Statut Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine, str. 1).

25 „Žalbena procedura Vijeća za štampu”, str. 1.

cijeniti veoma važnim, kako u smislu zaštite prava i sloboda tako i u smislu demokratizacije medija i njihovog utjecaja na demokratske procese u društvu. *Kodeks za štampu* donesen je 29. aprila 1999. godine.²⁶ Kada se uporede datumi donošenja ovog kodeksa i kodeksa IMC-a (*Kodeks za uređivanje televizijskog i radioprograma*) nameće se zaključak da je ovaj kodeks donesen na inicijativu IMC-a tj. uz posredovanje IMC-a godinu dana nakon osnivanja ove agencije. No, činjenica je da je ovaj kodeks usvojilo svih pet novinarskih udruženja koja su u Bosni i Hercegovini egzistirala 1999. godine (kao i Sindikat profesionalnih novinara Federacije Bosne i Hercegovine). On je „izveden iz postojećih europskih standarda novinarske prakse” i „ima za cilj da postavi osnove sistema samouređivanja koji će biti smatran moralno obavezujućim za novinare, urednike, vlasnike i izdavače novina i periodičnih izdanja”.²⁷

Dakle, ovako naznačen cilj respektira i nalaže etičnost u ponašanja u procesu „proizvodnje” štampe, uključivo i izdavača i novinara istovremeno. Valja reći da je takva ciljnost od naročite važnosti upravo stoga što se sukob (nesklad je adekvatniji izraz, ali nam se čini da ovaj upotrijebljeni više odgovara praksi u Bosni i Hercegovini) normativnog i stvarnog odvija na relaciji novinar-urednik-izdavač (vlasnik). Uz to, od značaja je činjenica da su novinarska udruženja ostvarila početne korake međusobnog razumijevanja i suglasila se s potrebom poštovanja „najviših standarda”. To je polazište prema kojem će se, nadati se, postupno usklađivati novinarska praksa i ponašanje.

Kada se analizira sadržaj ovog kodeksa, u potpunosti se razaznaje njegov etički karakter. Preciznije, normiranjem pitanja shodno etičkim načelima: „urednička odgovornost, huškanje, diskriminacija, tačnost i fer izvještavanje, komentar, pretpostavka i činjenica, mogućnost odgovora, krivo predstavljanje, privatnost, osobe optužene za krivična djela, zaštita djece i maloljetnika, reklamiranje i sponzorisanje, povjerljivost izvora informacija, autorska prava, interes javnosti, žalbe” uobličen je cjelovit korpus pravila ponašanja kojima se iza ratnog stanja kao nemoralnog ambijenta uspostavlja proces moralne rehabilitacije medijske (novinarske) djelatnosti u cilju mira i razvoja demokratskog društva.

Šire ulaženje u sadržaj ovog kodeksa značilo bi (nepotrebno) ponavljanje već izloženih odredbi tokom prethodnog izlaganja.

Jedine novosti (novosti u smislu neposredne poratne situacije) jesu etičke

26 Ovom kodeksu 2011. godine proširena je funkcija i promijenjen je naziv u *Kodeks za štampu i online medije*.

27 *Kodeks za štampu*, Uvod, str. 1.

norme kojima se rehabilitira odnos prema „autorskom pravu” (član 14) i naglašava potrebe respekta „interesa javnosti” (član 15). U tom smislu u članu 14 se kaže: „Izdanja mogu koristiti razumne sažetke originala s ograničenim citatima, materijale iz drugih publikacija ili imalaca autorskih prava, bez izričite dozvole za to, sve dok je izvor naznačen na odgovarajući način.

Značajna upotreba ili reprodukcija cijelog materijala zaštićenog autorskim pravima zahtijeva izričitu dozvolu imaoca autorskog prava, osim ako takva dozvola nije navedena u samom materijalu”.

Ovaj član u suštini predstavlja sredstvo presijecanja ratne navike korištenja tuđim djelom bez obaveze i odgovornosti. A kada je u pitanju ugrađivanje odredbe o interesu javnosti u Kodeks, na prvi pogled se može učiniti taj član suvišnim. Međutim, kada se sagleda potreba rehabilitacije javnosti kao središnjeg dijela procesa izgradnje demokratskih odnosa u društvu, onda članom 15 koji kaže: „Interes javnosti u značenju ovog kodeksa treba biti definisan kao postupak ili informacija kojima je namjera da pomognu javnosti u donošenju vlastitog mišljenja i odluka o pitanjima i događajima, uključujući i napore da se otkriju krivična djela ili ozbiljni prekršaji, te da se spriječi da se javnost zavede nekom izjavom ili postupkom pojedinca ili organizacije” (podv. A. G.) ovaj dio normativa zadobija veliki značaj, jer se njime stvaraju pretpostavke za istinito informiranje javnosti i sljedstveno tome, jača utjecaj javnosti, bez koje se ne bi mogli odvijati mirnodopski procesi i demokratizacija u Bosni i Hercegovini.

Zaključna razmatranja

Suvremeni svijet jeste moderan i moćan po tome što komunicira međusobno, ali je pitanje šta je u središtu tog procesa komuniciranja. Nije, dakle, pitanje sredstava koja su fantastično razvijena, već šta ona saopštavaju. Jer ljudi (publika) su danas upućeni na njih gotovo bi se moglo reći kao nekada na religiju. U tom smislu valja razumjeti i potrebu za etikom javne riječi kao segmentom etike uopće. Valja, dakle, respektirati činjenicu da je etika filozofija, preciznije, da je etika filozofska disciplina, ali da je i sama iznjedrila posebne discipline koje su, s obzirom na moderne potrebe, doživjele ekspanziju. Tako se i na etiku komuniciranja mora gledati s jedne strane kao na filozofiju a s druge strane kao na obavezujući sistem normi koje posreduju u procesu društvenog komuniciranja. Samo komuniciranje koje se odvija na osnovi uvažavanja normi prilog je uređenosti odnosa među ljudima.

Danas se suvremena zajednica razumijeva kao komunikacijska zajednica, a svijet kao „globalno selo”. Na djelu je stoga nova strategija koja potražuje

novu etiku, etiku profesije ili poziva u čijem središtu je potreba za učvršćenjem preciznog sistema vrijednosti shodno civilizacijskom razvoju, ali i odgovornosti za djelovanje. Suvremena filozofija upozorava da je civilizacija i ljudsko djelo, a da odgovornost za budućnost civilizacije snosi upravo čovjek. U uvjetima tehnološke supremacije i ograničenosti istovremeno, uvažavajući slabosti ljudske jedinke, etika ima zadaću da upozori na obavezu ovladavanja tehnikom i na obavezu da se u zajednici poštuju norme. Budući da su mediji (posebno elektronski mediji) danas dosegli enorman stupanj razvoja, da uistinu predstavljaju silu, odnos države i društva, pojedinca i zajednice, svijesti i znanosti ovisan je o istini i o njihovom razvoju. U sociološkom, pa i političko-pravnom smislu, suvremeno društvo, građansko društvo, shvaćeno kao komunikacijska zajednica čiji se segmenti ponašaju slobodno i u kojem pojedinac slobodno djela, misli i odlučuje, zahtijeva visok stupanj uređenosti, ali i utjecaja na svijest, pa i odgoj. Stoga i samo novinarstvo potrebuje višu normativnu uređenost, ne samo formalno-pravno već i u smislu poticaja za napredak u kulturi i svijesti. U tom smislu ozbiljan problem jeste problem balansa vladavine medija ili vladavine nad medijem, vladavina istine ili laži, vlade i zakona ili interesa. Upravo u tom kontekstu valja sagledati značaj norme, a u okviru znanosti mjesto i značaj deontologije kao normativne etike i novinarske etike kao posebne etike.

Zapravo, cilj ovog rada nije bio da se još jednom ukaže na domete tradicionalne etike u primjeru novinarske profesije, već da se sasvim specificira značaj profesionalne odgovornosti u smislu poimanja tog pojma kao odgovornosti za djelo. U našem slučaju radi se o odgovornosti za javnu riječ kao djelo. Na taj način etika novinarstva jeste ona praktična znanost na kojoj danas počiva odgovorno novinarstvo. Takav naš pristup oslanja se dalje na naš stav da se na razini društva do odgovornog ponašanja prije može doći sredstvima autoregulacije nego regulacije, iako se danas moralna i pravna norma (načelo i norma) kao odnos prinude i savjesti ne sagledavaju u smjeru primata savjesti, već prijetnje sankcijom. Zašto? Odgovor na ovo pitanje leži zapravo u odgovoru na pitanje o mjestu i snazi etike i mjestu i snazi prava (zakon) u suvremenom društvu, čiji je ideal vladavina pravičnih zakona (pravna država). Na kraju valja reći da je za proces rehabilitacije novinarskog profesionalizma u Bosni i Hercegovini (nužan) normativni osnov uspostavljen. On, doduše, nije autohton i nije u cijelosti posljedica autonomne volje novinara, njihove vlastite moralne, profesionalne, ljudske i političke odlučnosti, već je više posljedica nametanja odluka od strane međunarodne arbitraže. Međutim, on i kao takav svakodnevno utječe na

promjene u smislu povećanja odgovornosti za djelo, za riječ, za fotografiju, za sliku, za kulturu i druge vrijednosti slobodnog, otvorenog društva (to je put u europske integracije, bez kojih naše društvo, pa ni novinarstvo u njemu, ne bi bili mogući).

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL JOURNALISM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

- Abstract -

A variety of information published in many media nowadays, especially those in new media, are not based on fact. Such information are often offensive, xenophobic, islamophobic and a serious threat to human dignity and peace. However, part of the public used to believe the media uncritically accept their content because it believes that the "mighty" media bring nothing but the truth. The other part of the public recognizes such content and raises the question of how to change that, or how to compel the media to work professionally. It seems that the answer to this question is not only in the sphere of strict regulation and strict sanctions (laws), but in the system of self-regulation that will ensure journalistic professionalism and public right "to know the truth". However, precondition for that is a developed democratic society and within a formed political culture.

Key words: journalism, professionalism, ethics, standard, code, conscience, responsibility.

Literatura

- Zrinjka Peruško-Čulek: *Demokracija i mediji*, Barbat, Zagreb, 1999.
- *Ustavi Bosne i Hercegovine*, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 1998.
- Odluka Visokog predstavnika o formiranju IMCa, OHR, 11. juni 1998.
- Propis o Nezavisnoj komisiji za medije, IMC, 25. jula 1998.
- Obavijest za medije u Bosni i Hercegovini, IMC, 30. jula 1998.
- Odluka Visokog predstavnika o formiranju CRA, OHR, 2. mart 2001.
- Izvještaj CRA za 2002. godinu.
- *Kodeks za uređivanje televizijskog i radio programa*, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999.
- *Procedura za vođenje slučajeva*, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999.
- *Smjernice IMC-a u vezi izvještavanja o provokativnim izjavama*, Nezavisna komisija za medije, 9. juni 1999.
- *Žalbena procedura Vijeća za štampu*, 1999.
- *Kodeks za štampu*, Vijeće za štampu, 1999.
- *Kodeks o audiovizualnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija*, CRA, 2011.
- *Kodeks o komercijalnim komunikacijama*, CRA, 2011.

Željko Bralić¹

UDK: 37.014.52:374 Seviljski

ISIDOR IZ SEVILJE I SLOBODNE NAUKE – OD ANTIČKE KA SREDNJOVEKOVNOJ KULTURI

- Sažetak -

U pregledima istorije vaspitanja i obrazovanja, srednjovekovnoj kulturi i obrazovanju, a pogotovo obrazovanju odraslih, uglavnom se ne posvećuje puna pažnja, te se zbog toga neopravdano zapostavljaju neke značajne pojave i ličnosti koje u ovom periodu predstavljaju svojevrstan most između stare antičke, navodno slobodne ali paganske, i nove, srednjovekovne, kulture koja pod dominacijom crkve suzbija i potiskuje mnoge naučne, filozofske i kulturne tekovine klasične antike. Predmet proučavanja u ovom radu je upravo jedna od značajnih, ali nedovoljno proučavanih ličnosti srednjovekovne učenosti i obrazovanja, posebno obrazovanja odraslih – Isidor Seviljski, jedan od prvih enciklopedista ranog srednjeg veka. On je svojim Etimologijama, u skladu sa (ali i uprkos) svim ograničenjima sopstvene epohe, pokušao da sačuva mnoga značajna dostignuća antičke kulture i da ih prenese u novu, hrišćansku i crkvenu, kulturu pa posredno i u srednjovekovne obrazovne institucije, uglavnom namenjene odraslima. U tom smislu je Isidor bio i značajan prenosilac tradicije sedam slobodnih nauka, sistema obrazovnih/nastavnih sadržaja koji se, zahvaljujući upravo njemu, ipak uspešno prenosi od klasične antike do prvih univerziteta i dalje. Proučavanje (prikazivanje i tumačenje) dela Isidora Seviljskog, zasnovano na istorijsko-metodološkim načelima, rezultiralo je zaključkom da Etimologije predstavljaju vredan doprinos istoriji obrazovanja uopšte a u tom kontekstu posebno istoriji obrazovanja odraslih.

Ključne reči: Isidor Seviljski, *Etimologije*, sedam slobodnih nauka, srednjovekovna kultura i obrazovanje, srednjovekovno obrazovanje odraslih.

¹ Dr Željko Bralić, dipl. andragog, docent na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu (*Teorija i organizacija obrazovanja*); takođe predaje i na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu (*Obrazovanje odraslih – ekonomski aspekti; Andragogija*); E-mail: kentaur.hiron@gmail.com; bralic@fb.bg.ac.rs.

Nam *scire* dictum a *discere*, quia nemo nostrum scit, nisi qui *discit*.²
Isidor Seviljski

Uvod

U pregledima istorije vaspitanja i obrazovanja srednjovekovni period je pretežno predstavljen u skladu sa slikom *mračnog doba* u kojem se znanje i obrazovanje urušava i dramatično nazaduje u odnosu na antički svet. Navodno se podrazumeva da hrišćanski i crkveni pogled na svet neumitno nameće grubo i potpuno odbacivanje klasične grčko-rimske kulture i obrazovanosti kao mnogobožačke, paganske, idolopokloničke. To bi značilo da se hrišćansko obrazovanje razvija samostalno i da je autohtono, samoniklo, i da hrišćanstvo doslovno i svesno stvara prekid ili prelom u kulturnom i civilizacijskom razvoju, pokušavajući da hrišćansko doba (religiju, ideju, kulturu, ideologiju) predstavi kao vrhunac istorijskog razvoja.

Pokušaji negiranja i odricanja od tekovina sve prehrišćanske „klasične” kulture prisutni su u ranom hrišćanstvu i srednjem veku, ali pokušaćemo da pokažemo da takve tendencije nisu bile jedine niti sveobuhvatne i potpune. I među vernim i značajnim ljudima Crkve postojao je jedan uočljiv niz pojedinaca koji su svojim delovanjem pokazivali da mogu postojati spona između starog i novog obrazovanja, i da Crkva u sopstvenom vaspitno-obrazovnom konceptu ne mora u potpunosti da odbaci sve obrazovne sadržaje koje je nasledila iz grčko-rimskog sveta.

Značajno je primetiti i činjenicu da se u opštim istorijama obrazovanja po pravilu zapostavljaju vrlo bitni elementi koji ukazuju na značajan udeo i doprinos obrazovanja odraslih sveukupnoj kulturi i učenosti u okviru hrišćanstva; kao primer, ovde ćemo navesti tzv. *katehumenske škole* koje nastaju u okviru ranog hrišćanstva, koje su bile prvenstveno škole za obrazovanje odraslih, jer su prvi hrišćani većinom bili preobraćenici koji su se u odraslom dobu opredelili da prihvate novu veru te su, u katehumenskim školama, morali proći određenu moralno-katehitičku obuku koja ih priprema za obred krštenja i za status punopravnog člana hrišćanske zajednice (Bralić 2006a: 309–310).³

2 A *znati* dolazi od *učiti*, jer niko ne zna ukoliko ne *nauči*.

3 I drugi tip škole ranog hrišćanstva, *katehitička škola*, takođe je pretežno škola za obrazovanje onih koji su se funkcionalno i formalno smatrali odraslim ljudima (Bralić 2006a).

Jedan od tih značajnih pojedinaca, koji su iz samih okvira Crkve svojim delom barem delimično gradili most između stare i nove učenosti bio je i Isidor iz Sevilje. Stoga je i namera ovog rada da proučavanjem dela Isidora Seviljskog doprinese rasvetljavanju odnosa između stare i nove učenosti, starog i novog obrazovanja toga doba, koje se dominantnije odnosilo na obrazovanje odraslih nego na obrazovanje mladih.

Kontekst i put Isidorove učenosti

Isidor Seviljski (Isidorus Hispalensis) rođen je u Kartaheni, u Španiji, verovatno oko 560. godine, u uglednoj hrišćanskoj porodici, u vreme dok Hispanijom vladaju vizigotski vladari naklonjeni arijanskom hrišćanstvu (ili „jeresi”). Značaj i ugled njegove porodice i porekla potvrđuje i činjenica da je to bila porodica svetaca, tj. da su sva tri brata i sestra Florentina uvršteni među svece (po redu rođenja: Leander, Fulgencije, Florentina, Isidor).

Najstariji Isidorov brat Leander (oko 534–600), bio je pre samog Isidora nadbiskup Sevilje od 579. godine, i odigrao je veoma važnu ulogu u dugotrajnom procesu preobraćanja vizigotskih vladara od arijanstva ka rimskoj crkvi. Isidor je ostao bez roditelja već u ranom detinjstvu, i većina dostupnih izvora navodi da je o njegovom odrastanju, vaspitanju i obrazovanju brinuo brat Leander, koji je imao već oko 26 godina kada je Isidor rođen. Pohadao je manastirsku (po drugim izvorima *katedralnu*) školu koju je najverovatnije i osnovao Leander, i koja je bila možda i prva takve vrste u Sevilji.

U svakom slučaju, dela koja je ostavio iza sebe svedoče o učenosti i obrazovanosti daleko iznad uobičajene i očekivane za rani srednji vek i poznato je da su mu se već i njegovi savremenici divili *zbog učenosti i umne nadarenosti* (Barney et al. 2006: 7). Mnogi su mu čak pripisivali temeljno poznavanje grčkog i hebrejskog jezika, što je ipak donekle preterano. Ali, njegovo poznavanje biblijske i crkvene, kao i svetovne, književnosti jeste izuzetno široko, pa se u različitim delima (a posebno u *Etimologijama*) poziva i oslanja na dugi niz (desetine) „klasičnih” pisaca, od Demostena do Cicerona, od Virgilija do Hesioda, od Cezara do Lukrecija i Marcijala, od Pindara do Plauta i Salusta, od Katona do Terencija, od Platona i Aristotela do Kvintilijana i Svetonija, od Ezopa i Homera do Ovidija i Tita Livija, itd., itd. (Brehaut 1912: 599).

Oko 589. godine, kada je stariji brat na položaju seviljskog nadbiskupa već čitavu deceniju, zamonašio se i Isidor, koji je 599. ili 600. godine (oko svoje četrdesete), nakon Leandrove smrti, brata čak i nasledio na visokom položaju nadbiskupa. Isidor je i kao nadbiskup ostavio značajnog traga u crkvenoj

istoriji, predsedavao je značajnim crkvenim saborima, kao što je Drugi seviljski sabor (618. ili 619.), a naročito je značajan tzv. Četvrti sabor u Toledu, održan 633. godine. Bio je to najbrojniji sabor („sinod”) te vrste u Španiji, i bio je od velikog značaja za razvoj Crkve, odnos Crkve i države, pa i za stabilnost vizigotske kraljevine. Isidor je bio najstariji i verovatno najznačajniji učesnik ovog sabora (među svom šestoricom španskih nadbiskupa koji su bili prisutni) i odluke sabora (njih ukupno 75) potpisivao je prvi.

Tri godine kasnije, 636., Isidor je već star i teško bolestan, i osećajući da mu se život bliži kraju, navodno je celih pola godine poklanjao svoju imovinu sirotinji, da bi se potom ispovedio i umro. Proglašen je svecem 1598. godine, a 1722. papa Inoćentije XIII dodelio mu je i titulu *Doktor Crkve*; Katolička crkva ovaj naziv dodeljuje pojedincima koje smatra naročito zaslužnim crkvenim piscima čija su dela značajno unapredila crkvenu doktrinu i katoličku teologiju.

Ovaj kratak osvrt na kontekst Isidorovog stvaranja dobra je osnova za razumevanje i tumačenje njegovih dela i puta njegove učenosti. Dela Isidora Seviljskog mogu se podeliti u nekoliko grupa ili kategorija (Barney et. al. 2006: 7–10; Brehaut 1912: 597–600).

1. Dela sa biblijskim temama obuhvataju brojna i različita tumačenja Biblije, tj. Starog i Novog zaveta, često sa mističnom, a još češće alegorijskom osnovom.
2. Dogmatska dela obuhvataju, između ostalog, dvotomnu raspravu o odbrani katoličke vere od Jevreja (*De fide catholica contra Judaeos*, ili *Contra Judaeos*). Između ostalog, on u ovom tekstu pokušava da ubedi Jevreje da su i katoličko učenje i sam sadržaj jevanđelja u skladu sa starozavetnim proročanstvima (Drews 2006: 36).
3. Dela o pitanjima delovanja i organizacije Crkve i manastira. U ovu grupu spadaju dela o organizaciji Crkve (*De ecclesiasticis officiis*) i manastirska pravila (*Regula Monachorum*, ili *Monastica Regula*).
4. Za nas su u ovoj prilici najznačajnija Isidorova dela iz četvrte grupe, koju Brehut (op. cit.) naziva *pedagoškim i filozofskim*. Najznačajnije od svih su *Etimologije* (*Etymologiae*), obimna enciklopedija u dvadeset knjiga, pokušaj da se srednjovekovnom čoveku pruže sva znanja koja se smatraju značajnim i vrednim izučavanja. Vrsta i kompleksnost sadržaja (znanja) svih dvadeset knjiga enciklopedije svedoče da se radilo o sadržajima namenjenim uglavnom odraslom hrišćaninu toga doba.

5. U petu grupu spadaju istorijska dela, kao što su hronike i posebno značajna *Istorija Gota, Vandala i Sveva*; takođe je napisao i biografije znamenitih ljudi *De viris illustribus* (očigledno po ugledu na Jeronima).
6. Najzad, šesta grupa Isidorovih dela obuhvata manja i raznolika dela, od malobrojnih sačuvanih pisama do drugih manjih dela, od kojih se neka (možda i *mnoga*) Isidoru pripisuju bez potpuno pouzdane potvrde njegovog autorstva.

Tumačenje *Etimologija* i sedam slobodnih nauka

Koncepcija *Etimologija* usklađena je s osnovnim uverenjem autora da se istina o svakoj pojavi, predmetu ili pojmu može otkriti tumačenjem porekla i nastanka reči kojom se pojava označava. Doslednost kojom sprovodi ovaj etimološki pristup kroz obimno delo donosi tekst koji do detalja pokušava da obuhvati sva postojeća znanja i da objasni sve što je moguće i vredno znati. Iako svaka enciklopedija podrazumeva sveobuhvatnost (uvek *u pokušaju*), Isidorov poduhvat je dostignuće raznolikog i neujednačenog karaktera, u skladu sa znanjem, pretpostavkama, predrasudama karakterističnim za istorijske okolnosti (i samog autora).

Struktura dela već i sama pokazuje koji su prioritetni sadržaji u obrazovanju i učenju Isidorovog vremena, i što nas u ovom kontekstu posebno zanima – prve knjige su posvećene *slobodnim veštinama*.

Knjiga prva – *O gramatici (De grammatica)*. Gramatika je kod Isidora predstavljena kao *disciplina* i kao *umeće (De disciplina et arte)*, a u sklopu celine koja prikazuje *sedam slobodnih veština* (umeća ili nauka, *septem artes liberales*).

U celokupnom delu Isidor sprovodi svoj osnovni *etimološki* princip analize, tj. tumačenja porekla reči i pojmova. (*Etymologia est origo vocabulorum, cum vis verbi vel nominis per interpretationem colligitur*. I, xxix, 1⁴) *Etimologija je poreklo reči, gde se moć glagola ili imenice izvodi tumačenjem*. I dalje, *u stvari, ako shvatiš otkuda ime potiče, bolje razumeš njeno značenje. Zaista, istraživanje svega (bilo čega) je jasnije kada se poznaje etimologija*. [Nam dum videris unde ortum est nomen, citius vim eius intellegis; Omnis enim rei inspectio etymologia cognita planior est. I, xxix, 2].

Pojednostavljeno bismo njegov princip mogli nazvati: *Sve je reč*, ili *Sve je u reči*; tako se i pojam *gramatika* (i gramatika sâma) tumači kao disciplina

4 Za sve latinske navode iz *Etimologije* v.: *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Sive Originum*, <http://www.thelatinlibrary.com/isidore.html>, 10.10.2015.

i kao veština; *disciplina* je dobila ime od „učenja”, pa se tako može zvati i *znanjem/naukom*. (*Disciplina a discendo nomen accepit: unde et scientia dici potest.*) A *znati* dobija ime od *učiti*, jer niko od nas ne zna ukoliko ne nauči. (*Nam scire dictum a discere, quia nemo nostrum scit, nisi qui discit.*) Drugačije se zove disciplina, jer je naučena potpuno (*Aliter dicta disciplina, quia discitur plena.*)

Dakle, disciplina dolazi od učenja (*discendo*), znati (*scire*) dolazi od učiti (*discere*), disciplina od „naučenog” (*discitur plena*; saznato, naučeno u celini, u potpunosti).

Gramatika je i umeće (veština; *ars, artis*), jer sadrži stroge (*artus*) pouke i pravila, mada „neki (drugi) kažu” da su Grci značenje izvodili iz samog pojma *areté* (*vrlina*), kojim su označavali znanje (*id est a virtute, quam scientiam vocaverunt*). Ovde već Isidor poziva u pomoć Platona i Aristotela, da bi objasnio *kako bi oni govorili* o ovoj razlici između umeća i discipline – ako se radi o nečemu što se može tumačiti na više načina u pitanju je umeće, dok se o disciplini govori ukoliko se radi o nečemu što može imati jedini mogući ishod. Istinitim argumentima potvrđuje se ili dokazuje disciplina, a ukoliko nešto samo podseća na istinu i zavisno je od mnjenja, zvaće se umećem (I, i, 3; Barney et. al. 2006: 39).

Implicitno je ovde Isidor, bez daljeg objašnjenja, preneo poznatu i značajnu distinkciju o kojoj razmišljaju i raspravljaju mnogi, pa i najveći filozofi antike – distinkciju između *mnjenja* i *saznanja*. Ovi pojmovi, osim što su izuzetno značajni za razvoj filozofske misli, označavali su još od antičkih Grka pa nadalje i razliku između lažnog i pravog znanja, lažne i prave učenosti.

U jednom od sledećih poglavlja prve knjige (I, v, 1) Isidor gramatiku definiše kao znanje o pravilnom govoru, *koje je izvor i temelj slobodne učenosti* (*Grammatica est scientia recte loquendi, et origo et fundamentum liberalium litterarum*). Potom se bavi poreklom i razvojem pisma (od feničanskog, preko grčkog, do latinskog), vrstama reči, delovima govora, glagolskim vremenima, akcentima, interpunkcijom, pravopisom itd., a u prvoj knjizi govori i o književnim rodovima, metrici, bajkama i basnama, istoriji... Pretposlednje poglavlje prve knjige naglašava da je istorija korisna za učenje, izučavanje, obrazovanje (*De utilitate historiae*), istorija naroda neće škoditi onima koji žele da čitaju korisna dela, jer su mnogi mudri ljudi izvestili o prošlim delima čovečanstva u istorijama, zbog poučavanja živih (*Historiae gentium non impediunt legentibus in his quae utilia dixerunt. Multi enim sapientes praeterita hominum gesta ad institutionem praesentium historiis indiderunt*, I, xliii, 1).

Pošto nas naročito zanima Isidorov prikaz celine *septem artes liberales*, preliminarnu skicu ovog sistema prepoznavamo već u drugoj celini („poglavlju”) prve knjige *Etimologije* (zatim se vraća na detaljnu raspravu o gramatici), da bi potom drugu i treću knjigu posvetio detaljnijem izlaganju o pojedinim disciplinama.

Kratak prikaz *sistema De septem liberalibus disciplinis* (I, ii, 1–3), nakon uvodnog stava (*Disciplinae liberalium artium septem sunt*) počinje definicijom prve među njima, gramatike, koju ovde naziva veštinom govora (*loquendi peritia*); retorika je druga po redu, ona se zbog svoje izvrsne i tečne rečitosti smatra najneophodnijom u javnim poslovima (*in civilibus quaestionibus*). Dijalektika, *drugačije znana kao logika*, omogućava da se razlikuje istinito od lažnog (putem najfinijih raspravljanja, *quae disputationibus subtilissimis*). Aritmetika se bavi principima i klasifikovanjem brojeva, muzika obuhvata poeme i pesme, geometrija podrazumeva mere i dimenzije zemlje. Najzad, sedma disciplina je astronomija, koja se bavi *zvezdanim zakonima* (*continet legem astrorum*).

Knjiga druga Isidorovih *Etimologija* bavi se retorikom i dijalektikom. Retorika je umeće dobrog govorenja o javnim/građanskim pitanjima (*in civilibus quaestionibus*), a rečitost (*eloquentia*) je tečnost u ubeđivanju ljudi u ono što je pravedno i dobro. „Osnivači” retorike su Grci Gorgija, Aristotel i Hermagora, a umeće su u latinski preneli Ciceron i Kvintilijan⁵ (II, i, 1–2). Isidor detaljno objašnjava i različite sadržaje retorskog umeća, nastanak naziva *besednik* (*orator*), delove, tj. oblasti retorike, vrste argumenata, rasprava, slučajeva, delove besede, silogizme, zakone, sentencije, dokazivanje i opovrgavanje, besedničke metode i figure, pitanja, načine govorenja, fraze, moguće greške u izražavanju, kombinovanje reči, stilske figure (sa mnoštvom poučnih primera).

Pre no što će preći na objašnjavanje dijalektike, Isidor se ukratko osvrće na povezanost retorike i dijalektike, da bi se u početku oslonio na Varona (Marko Terencije Varon, *Marcus Terentius Varro*, 116. p. n. e. – 26/27. n. e.), koji je i sam u svojim enciklopedijskim *Disciplinama* pisao o slobodnim naukama, a prvu knjigu takođe je posvetio gramatici. Isidor tvrdi da je Varon dijalektiku i retoriku uporedio sa stisnutom pesnicom i otvorenim dlanom, jer *jedna reči grabi, a druga ih pruža (...illa verba contrahens, ista distendens*. II, xxiii, 1). Dijalektiku Isidor smatra *oštrijom* u ispitivanju stvari, dok je retorika *tečnija* u poučavanju. *Dijalektika se ponekad nalazi u školama: retorika*

5 Pominje se u latinskom tekstu i izvesni „Ticijan”, (*Quintiliano [et Titiano]*), što se smatra greškom u pisanju, tj. prepisivanju, jer takva osoba nije postojala (Barney i sar. 2006: 69).

stalno izlazi u javni forum. Dijalektika dopire samo do malog broja učenika; retorika često doseže svakoga. (Illa ad scholas nonnumquam venit: ista iugiter procedit in forum. Illa requirit rarissimos studiosos: haec frequenter et populos. II, xxiii, 2).

U sledećem poglavlju Isidor iznosi i svoju definiciju filozofije (*De definitione philosophiae*): za njega je to razumevanje ljudskih i božanskih stvari sjedinjeno sa težnjom za dobrim životom (*Philosophia est rerum humanarum divinarumque cognitio cum studio bene vivendi coniuncta. II, xxiv, 1*). Kao i mnogi autori toga doba, Isidor prenosi klasično shvatanje i tumačenje, diferencijaciju između znanja i mnjenja (*scientia, opinatio*), a to je već dobro poznato razlikovanje između *doxa* i *episteme*, veoma značajno pitanje kojim su se vekovima pre Isidora bavili mnogi veliki filozofi, uključujući i Platona (Bralić 2006: 213).

I u samom tumačenju pojma *philosophia* Isidor prenosi ono što je u učenim krugovima već dugo i dobro poznato, da pojam potiče od grčkog naziva za ljubav prema mudrosti (*amor sapientiae*), s tim što je deli na tri vrste: filozofiju prirode (*philosophia naturalis*, od grčkog pojma *physica*), moralnu filozofiju (*philosophia moralis*, od grčkog pojma *ethica*) i filozofiju razuma (*philosophia rationalis*, od grčkog pojma *logica*). Disciplinovanom srednjovekovnom latinskom prozom, autor zaključuje: *In Physica igitur causa quaerendi, in Ethica ordo vivendi, in Logica ratio intellegendi versatur* (II, xxiii, 4); dakle, filozofija prirode bavi se istraživanjem uzroka prirodnih pojava, etika izučava moralno vladanje i način života, a logika puteve, načine, metode saznanja, s tim što ona obuhvata i rasprave o tome kako se sama istina može istraživati i u uzrocima stvari i u moralnom ponašanju (*in qua disputatur quemadmodum in rerum causis vel vitae moribus veritas ipsa quaeratur* (II, xxiii, 3). Logika se time implicitno stavlja iznad fizike i etike, jer je neophodna i jednoj i drugoj. Među filozofima prirode Isidor ističe Talesa iz Mileta (koji je jedan od sedmorice mudraca, *unus ex septem illis sapientibus*) kao prvog koji je („među Grecima”, *apud Graecos*) duboko istraživao fiziku, a potom navodi da je upravo Platon taj koji je kasnije podelio fiziku u četiri kategorije: aritmetiku, geometriju, muziku i astronomiju (*id est Arithmetica, Geometrica, Musica, Astronomia*), (II, xxiii, 4). Tako nam se posredovanjem Isidorovim jasno ukazuje klasični kvadrivijum, koji će se i zahvaljujući *Etimologijama* prenositi od klasične antike ka obrazovnim sadržajima novih vremena.

Kao rodonačelnika etike Isidor navodi Sokrata, koji etiku zasniva na četiri duševne vrline: razboritost (*prudentia*), odvažnost, čvrstina (*fortitudo*), umerenost (*temperantia*), pravednost (*iustitia*), (II, xxiii, 6). I logiku je, po

Isidoru, *dodao (subiunxit)* Platon, koji je, između ostalog, *logiku podelio na retoriku i dijalektiku*, itd.

I potom možemo uočiti tipičan pristup srednjovekovnog crkvenog intelektualca, vernog hrišćanina upućenog u antičku filozofiju i nauke – Isidor s antičke filozofije i Platona čini nagli *skok* ka biblijskom tekstu, tvrdi da se iste tri grane filozofije mogu naći i u Svetom pismu (*eloquia divina*). Bavi se, dakle, Biblija i prirodom, u Postanju i u Knjizi propovednikovoj, (moralnim) vladanjem u Pričama Solomonovim i *tu i tamo u svim knjigama*, i logikom na kojoj hrišćanski pisci („naši”, *nostri*) zasnivaju svoju teoriju interpretacije (*theoretica*), kao u Pesmi nad pesmama i u jevandeljima (*Nam aut de natura disputare solent, ut in Genesi et in Ecclesiaste: aut de moribus, ut in Proverbiis et in omnibus sparsim libris: aut de Logica, pro qua nostri Theoreticam sibi vindicant, ut in Cantico canticorum, et Evangeliiis*), (II, xxiii, 8).

Smatramo da je upravo ovakav pokušaj pomirenja antičke kulture i filozofije i hrišćanskog i crkvenog učenja bio odlučujući međukorak u očuvanju tekovina grčko-rimskog obrazovanja i *nastavnih sadržaja* koji su (zahvaljujući piscima i misliocima kao što su Isidor, Kasiodor, Marcijan Kapela, Boetije, Beda, Alkuin i drugi) u osnovi ipak *preživeli rani srednji vek*.

Treća knjiga posvećena je matematici (*De mathematica*), s tim što sadrži potpuni klasični kvadrivijum. Isidor upravo i objašnjava da postoje četiri vrste matematike: aritmetika, muzika, geometrija i astronomija (*Cuius species sunt quattuor: id est Arithmetica, Musica, Geometria et Astronomia*, III). Dalje se navode početne definicije svake od ovih disciplina, da bi potom autor detaljno izlagao sadržaj svake od njih, što obilno ispunjava sadržaj cele treće knjige.

U tumačenju i definisanju brojeva Isidor se poziva i na Pitagoru, *za kojeg kažu* da je među Grcima prvi koji je pisao o izučavanju brojeva; nakon Pitagore pominje i Nikomaha, a među latinskim autorima Apuleja i Boetija koji su *prevodili matematička dela* (III, ii). Aritmetici je posvećeno devet poglavlja treće knjige (i –ix), a geometriji „samo” četiri kratka poglavlja (x–xiii). Kao one koji su geometriju *otkrili* Isidor navodi stare Egipćane, koji su imali potrebu da linijama i merama podele zemlju pokrivenu blatom i muljem nakon poplava, pa je nakon toga mnoštvo mudraca usavršilo i dopunilo ovu disciplinu merenjem mora, neba i vazduha (III, x).

O muzici se govori u devet poglavlja (III, xiv–xxii), a muzika, navodno, svoje ime duguje muzama za koje su *pesnici izmislili* da su kćeri Jupitera i Memorije, jer će zvuci nestati ukoliko se ne zadrže u čovekovom pamćenju, pošto se zvuk ne može (za)beležiti. U tumačenju porekla (izumitelja) muzike Isidor ponovo povezuje biblijsku i klasičnu učenost, jer kao mogućeg

izumitelja muzike navodi Tovel, jednog od Kainovih potomaka, koji *bješe vešt kovati svašta od mjedi i od gvožđa* (Mojsije I, 4, 22). Sam Mojsije, dakle, kaže (*Moyses dicit*) da je Tovel bio izumitelj muzičkog umeća (*repertorem musicae artis*, III, xvi, 1).

Međutim, odmah nakon onog „Mojsije kaže” dolazi jedno „ali Grci kažu” *da je (primordia, prvo, prvi) Pitagora otkrio elemente ovog umeća u zvucima čekića i udaranju zategnutih struna (Graeci vero Pythagoram dicunt huius artis invenisse primordia ex malleorum sonitu et cordarum extensione percussa)*, (op. cit.). Potom Isidor prenosi mitološke pretpostavke o onima koji bi se mogli smatrati *prvim muzičarima*: Linoj Tebanac, sin Apolona i muze, koji je muzici poučavao svoga brata Orfeja, ili braća-blizanci Amfion i Zet, sinovi Zeusa i Antiope.

Astronomija u *Etimologijama* zauzima relativno veliki prostor (približno koliko aritmetika, muzika i geometrija zajedno), čak 48 poglavlja treće knjige (III, xxiv–lxxi). U tumačenju nastanka astronomije ponovo Isidor pominje i Egipćane, potom i Haldejece. Citira i Josifa koji smatra da je Egipćane astronomiji naučio biblijski Avram, a da su opet Grci mitološkog Atlasa smatrali začetnikom astronomije, pa se zato smatra da on na svojim plećima nosi nebeski svod (*ideoque dictus est sustinuisse caelum*, III, xxv, 1). Ali, potom će nam Isidor pokazati da mu je poznato i delo Ptolomeja, mada ga pogrešno predstavlja kao kralja Aleksandrije (*rex Alexandriae*), a radi se o Klaudiju Ptolomeju, aleksandrijskom astronomu iz drugog veka, autoru *Velikog zbornika* (astronomije), kasnije poznatog kao *Almagest*.

U daljem tekstu Isidor izlaže sadržaj pod uticajem Ptolomejevog geocentričnog sistema, pa tako u izlaganju o položaju nebeskih sfera (*De sphaerae caelestis situ*, III, xxxii) govori o kružnoj i loptastoj nebeskoj sferi, u čijem centru se nalazi Zemlja, sa svih strana jednako udaljena; sfera nema početka ni kraja, upravo zbog kružnog oblika. Navodno su *filozofi* pretpostavljali sedam nebeskih svodova, tj. sedam planeta, i do tog zaključka su došli zbog usklađenog kretanja njihovih sfera, s tim što su planete međusobno povezane i kreću se unatrag, suprotno od ostalih nebeskih tela (*contrario ceteris motu ferri arbitrantur*; III, xxxii, 2).

Najsloženije astronomske pojave Isidor objašnjava u skladu sa znanjima ili „znanjima” koja su se mogla u njegovo vreme uopšte prikupiti, prenosi dalje ideje koje su do njega dospele. Geocentrični model će svakako biti dominantan sve do vremena Kopernika i Galileja, dok se *Etimologije* smatraju ogledalom onoga što je visokoobrazovanom čoveku ranog srednjeg veka moglo biti poznato, ali i u šta je *verovao*.

U svakom slučaju, već se u prve tri knjige (od dvadeset) zaokružuje sadržaj sedam slobodnih nauka u Isidorovom viđenju. Ostale delove *Etimologija* u ovoj prilici ne možemo detaljnije prikazivati i tumačiti, osim nekih detalja koji su od značaja za pitanje izbora nastavnih sadržaja u srednjovekovnom obrazovanju, posebno obrazovanju odraslih i idealu obrazovanosti crkvenih ljudi koji su izučavanjem složenih i raznovrsnih sadržaja stalnim obrazovanjem i usavršavanjem u zreloj dobi održavali visoke standarde učenosti svoga vremena.

Na osnovu toga što je sledeća disciplina koju Isidor prikazuje medicina (knjiga IV), može se napraviti paralela sa Varonovim shvatanjem slobodnih nauka, koji je obuhvatao tri stepena, gde se prvom (trivijumu) i drugom (kvadrivijumu) priključuje i treći stepen, koji obuhvata medicinu i arhitekturu. Varon ovu ideju izlaže u pomenutom delu, svojevrsnoj enciklopediji, jednoj od preteča *Etimologija* (*Disciplinarum libri IX*; Pedersen, 2000, 23). Kod Isidora, međutim, nakon medicine nema arhitekture, već se sledeća, peta, knjiga bavi detaljnim izlaganjem pravnih pitanja, a potom vremenom (merenjem vremena: *De legibus et temporibus*).

U ostalim knjigama navode se sadržaji koji su za Isidora kao crkvenog velikodostojnika takođe bili od velikog značaja, pitanja vezana za Bibliju (podela Biblije, poreklo, delovi, autori), ali odmah potom i za knjige, biblioteke, prevode i prevodioce, pisce. U zanimljivom odeljku *o onima koji su mnogo toga napisali* (*Qui multa scripserunt*, VI, vii, 1–3), pominje Varona koji je napisao *bezbroy knjiga*, takođe i Didima, Varonovog prijatelja, za koga se govorilo da je napisao hiljade knjiga; među hrišćanima Isidor izdvaja Origena, Jeronima, Avgustina.

Potom se u nejasnom redosledu prelazi na tehnička pitanja pisanja i prepisivačkog zanata (materijali, alati, voštane tablice, papirus i pergament), a zatim naglo na crkvene sabore, izračunavanja datuma Uskrsa, crkvenu organizaciju i zvanja, da bi se u sledećim knjigama govorilo o bogu, anđelima i svecima (VII), Crkvi i sektama (VIII).

Ma kako minuciozna i često sitničava, mnoga Isidorova tumačenja predstavljaju tipičan izraz *kasne latinske gramatičke tradicije*, kao i specifičnog srednjovekovnog spekulativnog metoda (Vineis/Maieru 2014: 153). U *Etimologijama* su ovakva tumačenja ponekad davala i veoma nategnute, pa i apsurdne, ishode te u to smislu Isidor ostaje unutar ograničenja koja mu neminovno nameće okruženje i istorijsko doba u kojem je živio.

U jednom poglavlju osme knjige (O paganskim filozofima, *De philosophis gentium*, VIII, vi, 1–23) autor daje svojevrsnu *istoriju filozofije*, kakva je

mnogima verovatno mogla poslužiti kao uvodni pregled za izučavanje filozofije u manastirskim i katedralnim školama. Ovde ćemo zateći Pitagoru (kao rodonačelnika pojma *filozof*), potom platoniste i Platona, Epikura i epikurejce i pitagorejce, potom peripatetičare i Aristotela, Zenona i stoičare, ali i „akademičare”, Arkesilaja, Demokrita, kiničare, čak je Isidoru poznato da u Indiji postoje *gimnosofisti, koji filosofiraju bez odeće* [VIII, vi, 17], a pominje i deiste (*theologi*), stoičara Dionisija, onda opet Talesa Milećanina, zatim odjednom Cicerona i Vergilija, malo kasnije Heraklita, opet Varona itd. U poslednjem pasusu (22–23) Isidor samo kratko objašnjava da su *ove greške filozofa* proizvele i jeresi unutar Crkve, uz primere Arija, Markijana i Valentinovo *platonsko* ili „*platoničarsko*” *ludilo* (*Valentinum Platonius furor*). Tako se ipak, kroz svu klasičnu učenost, na površinu probija čovek Crkve koji na kraju mora da zaključi da se *isti sadržaj okreće među jereticima i filozofima, i isti se stavovi ponavljaju* (*Eadem materia apud haereticos et philosophos volutatur, idem retractatus inPLICANTUR*, VIII, vi, 23).

U ostale knjige *Etimologija* Isidor uspeva da uvrsti i sve ostalo što mu je bilo poznato, ili što je smatrao da zna, i što je smatrao značajnim da se uopšte uči i izučava; među tim brojnim sadržajima (sasvim uslovno) možemo prepoznavati neke elemente geografskih, bioloških, zooloških sadržaja, etnografije i lingvistike, kosmologije, građevinarstva, geologije, poljoprivrede, ratne tehnike, brodogradnje i dr.

Može se i mora reći da se Isidorovo glavno delo kao enciklopedijska kompilacija ili hrestomatija u najvećoj meri oslanja na ranije slične tekstove i dela, te da mu se u tom smislu ne može priznati neka izuzetna niti potpuna originalnost. No, pitanje originalnosti u vremenu o kojem je reč nije se ni postavljalo kao u kasnijim periodima (ili danas). Očuvanje kulture i učenosti, prenošenje znanja i obrazovanja smatralo se neuporedivo značajnijim od izraženo autorskog i/ili inovativnog doprinosa kulturi, književnosti i nauci.

Zaključna razmatranja

Isidor u istoriji obrazovanja odraslih

Obično se podrazumeva da je sistem obrazovnih sadržaja nazivan *sedam slobodnih nauka* ili *sedam slobodnih veština* tipičan upravo za rani srednji vek, da bi kasnije postao osnova nastavnih sadržaja prvih evropskih univerziteta. Ipak, njegovi začeci se mogu prepoznavati i u daljoj prošlosti. U dobu antičke Grčke, kod putujućih učitelja – sofista, javljaju se i povezuju nastavni sadržaji gramatike, retorike i dijalektike ili logike (kasnije nazvani *trivium*, tri puta, tri staze), a uz njih su sofisti pridodavali i matematiku. Kada uzmemo u obzir da je još od Pitagore značaj aritmetičkih i geometrijskih znanja prisutan i vrlo značajan, i da se sam Pitagora (VI vek p. n. e.) upustio u dubinsko izučavanje i povezivanje muzike sa matematikom, te da se astronomska posmatranja i znanja u redovima najučenijih Grka takođe mogu jasno zabeležiti i identifikovati, onda se i prisustvo glavnih sedam klasičnih disciplina može prepoznavati mnogo pre nastanka kulture latinskog srednjeg veka (Bralić 2006: 136–138; Good 1965: 30).

No, ovaj sistem obrazovnih sadržaja dalje se utvrđuje upravo u tom, srednjem, veku, a naročito među nekima koji se mogu smatrati „utemeljiteljima srednjeg veka” (Le Gof među njih svrstava Boetija, Kasiodora, Isidora i Bedu; Le Gof 2010: 155). Kada je o Isidoru reč, videli smo da nam *Etimologije* nude često i haotičan, ali umnogome tipičan primer prenošenja različitih izvora i pretpostavki o poreklu jedne ili druge značajne *slobodne nauke*, pa se autor slobodno upušta u preplitanje biblijskog teksta, antičke nauke i čak mitologije, ne insistirajući na doslovnoj nepogrešivosti Biblije i crkvene dogme.

Već i ovakav pristup, gde se dozvoljavaju različite pretpostavke i tumačenja, bez nužnog autorskog opredeljivanja u svakoj prilici, sam po sebi donekle pobija uobičajeni stav (ili predrasudu) o grubom, nepomirljivom i neprijateljskom stavu srednjovekovne Crkve i njenih vaspitno-obrazovnih ustanova prema svim kulturnim tekovinama svetovne i/ili „paganske” grčko-rimske antike.

Postoji veoma složena međuzavisnost između starog i novog u kulturi i prosveti, između grčko-rimske književnosti i crkveno-hrišćanske vaspitno-obrazovne prakse. Smatramo da se i u okvirima hrišćanstva i u okviru Crkve može primetiti unutrašnja borba između privlačenja i odbijanja prethodne kulture, tradicije i nasleđa. Umesto jednoznačnog odbacivanja starih vrednosti i tekovina, verovatnije je da je postojao ambivalentan stav (stavovi), koji se kod različitih pojedinaca iskazuje na ponekad vrlo originalne i raznolike načine.

Na jednom polu (krajnosti) mogao bi kao primer stajati Tertulijan (oko 160–220/225) koji je želeo da dokaže da ništa zajedničko nemaju (ne bi trebalo da imaju) Atina i Jerusalim, da se ne može usaglasiti Akademija sa Crkvom, kao ni pagani i jeretici sa hrišćanima. Znatno bliže drugom polu i blažem stavu prema antičkoj kulturi, filozofiji i prosveti stoje brojni pojedinci kao što su Origen, Klement Aleksandrijski, Kasiodor, Marcijan Kapela, Boetije, Beda, Alkuin i drugi. Među njih možemo uvrstiti i Isidora, jer antička učenost i obrazovanje ostaju prisutni i živi u srednjem veku zahvaljujući i njegovoj enciklopediji koju je nazvao *Etimologije*.

Stoga se Isidor Seviljski može smatrati značajnom "figurom" kulturnih i obrazovnih tekovina srednjeg veka, a obrazovanje i učenost je u toj epohi vrlo teško strogo i diskriminativno svrstati u pedagoške ili andragoške okvire (u skladu sa modernom terminologijom nauka o vaspitanju i obrazovanju). Najpravičnije je zaključiti da Isidorova enciklopedija *Etimologije* predstavlja vredan doprinos istoriji obrazovanja uopšte, a u tom kontekstu posebno istoriji obrazovanja odraslih, jer su crkvene škole ranog hrišćanstva, pa i ranog i srednjeg veka, često bile usmerene prvenstveno na obrazovanje ljudi koje hrišćanska zajednica i sama Crkva smatraju odraslima.

Analizom *Etimologija* može se nepobitno (eksplicitno i implicitno) potvrditi da ova obimna enciklopedija u dvadeset knjiga predstavlja vredan pokušaj da se zreлом srednjovekovnom hrišćaninu pruže sva znanja i sadržaji koji se smatraju značajnim i vrednim celoživotnog izučavanja.

ISIDORE OF SEVILLE AND LIBERAL STUDIES – FROM ANCIENT TO MEDIEVAL CULTURE

- Abstract -

*Medieval education, adult education included, is usually inadequately treated in the educational history surveys, therefore some of the significant features and individuals stay unduly neglected although they represent specific bridge between old, allegedly liberal but pagan and new, medieval culture dominated by Church that suppressed much of scientific, philosophical and cultural heritage of classical antiquity. Isidore of Seville is among those notable, although insufficiently investigated and well-known personalities of medieval scholarship and especially adult education. As one of the principal encyclopedists of the early Middle Ages, in his master work *Etymologiae* ("The Etymologies"), in accordance (but also notwithstanding) with all restraints of his own time, Isidore tried to maintain many meaningful attainments of ancient culture and to translate them into the new, christian and church culture, and into the medieval mainly adult educational institutions as well. Accordingly, Isidore also represented the momentous interpreter of the seven liberal arts (*septem artes liberales*) tradition, educational system that was, by virtue of Isidore himself, successfully transferred from classical antiquity to the first universities and beyond.*

*Investigation and interpretation of Isidore's work, based on historical methodology, resulted in conclusion that *Etymologies* represent valuable contribution to educational history and, within that context, to the history of adult education specifically.*

Keywords: Isidore of Seville, *Etymologies*, *Septem artes liberales*, medieval culture and education, medieval adult education.

Literatura

- Barney, S. A./Lewis, W. J./Beach, J. A./Berghof, O. [trans.](2006). *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge, et al.: Cambridge University Press.
- (...) *Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga Zavjeta (1981)*. Beograd: Izdanje Britanskog i inostranog biblijskog društva.
- Bralić, Ž. (2006). *Antička Atina kao društvo učenja*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Bralić, Ž. (2006a). O školama ranih hrišćana. *Zbornik Fakulteta bezbednosti*. Beograd: Fakultet bezbednosti, 307-316.
- Brehaut, E. (1912). *An Encyclopedist of the Dark Ages: Isidore of Seville*. New York: Columbia University.
- Drews, W. (2006). *The Unknown Neighbour: The Jew in the Thought of Isidore of Seville*. Leiden/Boston: Brill.
- Good, H. G. (1965). *A History of Western Education*. New York: The MacMillan Company.
- (...) *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Sive Originum* (on-line latinski tekst *Etimologija*), <http://www.thelatinlibrary.com/isidore.html>, 10.10.2015.
- Le Gof, Ž. (2010). *Srednjevekovna civilizacija Zapadne Evrope*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pedersen, O. (2000). *The First Universities: Studium generale and the origins of university education in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vineis, E. / Maieru, A. (2014). Medieval Linguistics. In Lepschy, Giulio, *History of Linguistics, Volume II: Classical and Medieval Linguistics*. New York: Routledge, 134–195.

Alen Hadžiefendić¹

UDK 37.013.83:37.014

RECOGNITION, VALIDATION AND ACCREDITATION OF ADULT LEARNING IN BOSNIA AND HERZEGOVINA'S VOCATIONAL SECONDARY EDUCATION²

- Abstract -

According to the latest, Sixth International Conference on Adult Education, the Delegates of UNESCO Member States emphasized that recognition, validation and accreditation (RVA) of all forms of learning represents one of the 5 most important policies and legislative measures in establishing of a Life long Learning society.

The following paper has the purpose to analyse the current state of RVA in Bosnia and Herzegovina, by evaluating a specific field of adult education, the vocational secondary education. There search has been conducted considering the official UNESCO Guidelines on the RVA of the out comes of Non-formal and Informal Learning. Findings indicating that the country is doing some fragmented progress, but still for a long-term success the authorities needs to urgently develop a specific overall system for the recognition of different learning modes and venues, opening a clear pathway to qualifications and certification.

Key words: Recognition/validation/accreditation, education-policy, Bosnia and Herzegovina, vocational secondary education, UNESCO.

1 Mag. Alen Hadžiefendić, Psychologist at the Austrian Federal Department Vorarlberg; E-mail: hadziefendic.alen.erasmus@gmail.com.

2 This research has been conducted during my fellowship at the UNESCO Institute for Lifelong Learning.

Introduction

We are now living in a fast-changing and complex world to which we need to adapt by increasingly rapidly acquiring new knowledge, skills and attitudes. Therefore, all kinds of learning and training outcomes deserve to be valued and validated, regardless of where and how they were obtained.

However according to UNESCO Institute for Lifelong Learning (UIL) when it comes to giving people access to either education or employment, many societies still focus exclusively on the outcomes of formal learning in educational institutions. As a result, a great deal of learning remains unrecognised, and in that sense many people are denied the opportunities, motivation and confidence to continue learning (UIL, 2015).

This specific concern were expressed in the Belém Framework for Action, adopted by 144 Delegations of UNESCO Member States at the Sixth International Conference on Adult Education in Brazil, December 2009.

”To these ends, we commit ourselves to: developing or improving structures and mechanisms for the recognition, validation and accreditation of all forms of learning, by establishing equivalency frameworks such as frameworks for qualifications that encompass informal and non-formal learning.” (UIL, 2010, 2).

To move forward from the Belém Framework, all delegates, among them Bosnia and Herzegovina as an integral part of the UNESCO Member States, called on UNESCO to develop guidelines on all learning outcomes, including those acquired through non-formal and informal learning, so that these may be recognised and validated.

On behalf of the UNESCO Education Sector, the UIL, has taken the initiative to develop the UNESCO Guidelines on the Recognition, Validation and Accreditation of the Outcomes of Non-formal and Informal Learning (RVA). UIL’s understanding of RVA refers to the establishment of arrangements to make visible and value all learning outcomes (including knowledge, skills and competences) against clearly defined and quality-assured standards (UIL, 2015).

By definition from the guideline document: ”The RVA of the outcomes of non-formal and informal learning is a key lever in making lifelong learning a reality. It renders visible and gives value to the hidden and unrecognised competences that individuals have obtained through various means and in different phases of their lives. Valuing and recognising these learning outcomes may significantly improve individuals’ self-esteem and well-being, motivate them to further learning, and strengthen their labour market opportunities.

RVA may help to integrate broader sections of the population into an open and flexible education and training system and to build inclusive societies” (UIL, 2012, 3).

Important to highlight is that regardless the extensive research for creating this document, the overall aim of the Guidelines are to propose principles and mechanisms that can assist Member States in developing or improving structures and procedures to recognise all forms of learning (UIL, 2015).

According to the UIL Guidelines, the following text analyses the current state of RVA of adult learning in a specific field, namely the vocational secondary education in Bosnia and Herzegovina (BiH).

Background of the vocational secondary education in BiH

With the enacting of the *”Framework law on primary and secondary education in Bosnia and Herzegovina”* (Službeni glasnik BiH, 2003),³ Vocational Education and Training (VET) on national level was accepted as a key tool for initial and continuing training in response to the labor market demands and trends, and in ensuring conditions for the development and promotion of traditional crafts.

Vocational secondary schools carry the main responsibility for adult and continuing education in BiH. They organize training programs for adults mostly according to programs of formal vocational secondary education, in order to enable adults who did not finish regular school, to increase their employment opportunities⁴ by acquiring qualifications and certificates.

3 The document provides a broader perspective linked to lifelong learning with a special reference to initial and continuing training. In July 2008a more defined document: *”Framework law on secondary vocational education and training in Bosnia and Herzegovina”* (Službeni glasnik BiH, 2008) was adopted.

4 In 2009 with the *”Draft Development Strategy of BiH”* (Council of Minister of BiH, 2009), VET is viewed as central strategic goal of employment and lifelong learning that is expected to ensure the competitiveness of the country. The strategy stresses the leading role of the Universities, followed by the employment services and companies in VET. In the most recent document’s this strategy was finally established with the *”Principles and Standards in the field of adult education in Bosnia and Herzegovina”* (Službeni glasnik BiH, 2014) and in October same year with the *”Strategic platform for development of adult education in context of lifelong education in Bosnia and Herzegovina for the period 2014-2020”* (Službeni glasnik BiH, 2014). Currently a new VET strategy for the period 2015-2020 is in preparation.

VET reform in BiH has been implemented since 1998, mainly through programs financed by the EU, which has acted as the major donor and driver of innovation and modernization in the sector. The reform process initiated changes in almost all education functions, but its quality remains a challenge, particularly in terms of learning outcomes, the accreditation of training providers and the teaching and learning process.

Participation of adults in vocational secondary education is subject to different conditions at the entity level of BiH.

The smaller entity of Republika Srpska (RS), for example, unlike the Federation of BiH (FBiH), has adopted an entity law for adult education⁵. In that way, adult education has become an equal part of the education system of RS. In continuum such system is allowing a structured way for adults to incorporate in the vocational secondary education. According to this law, adults (above the age of 17) are required to have an additional qualification via additional schooling, more specifically attaining new knowledge in the context of the occupation that they were already practicing. Therefore, contingent upon an adult is seeking employment, the requirement is a prequalification i.e. educational attainment at the same or higher level.

In the case of FBiH, April 2014 it has been adopted the *"Draft law on the principles of adult education in Federation of BiH"* (Službeni glasnik BiH, 2014) by FBiH Government. This draft is based on the EU VET standards that (theoretically) allows Cantonal levels/governments to enact necessary legislation for closer regulation of standards in the adult education sector.

Regarding to Brčko District of BiH the *"Development Strategy of Brčko District for the period of 2008-2017"* (Vlada Brčko Distrikta, 2009) requires in foreseeable future to adopt a law on adult education. In the meantime, there are some activities in the VET of adults, which are modestly and incomplete regulated (especially in regard to RVA) by the *"Law on Education in Primary and Secondary Schools in Brčko District BiH."*⁶

Important to highlight, as already from 2011 a draft law on adult education for Brčko District exist, till today it was never given for consideration and adoption to the Brčko District Government. Considering that already 4 years have passed, it is necessary to make a conservative estimate and to refrain from predictions regarding the adult education law in Brčko District (Kojić and Čemerlić, 2015).

5 The *"Law on Adult Education in Republic Srpska"* (Službeni glasnik Republike Srpske, 2009) was finally adopted in June 2009.

6 Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH, 2008.

Evident is that for RVA of adult learning to happen it is necessary to have standards (laws) against which adult skills, prior learning and work experience can be assessed and measured.

Main activities in RVA of adult learning in the vocational secondary education in BiH

Activities around adult and continuing education are mainly organised at the entity level rather than at the national level.

In Republika Srpska, which as mentioned has a law on adult education, the VET of adult is legally the responsibility of the particular established Institute for Education of Adults in RS. The Institute designs curriculum for secondary VET for third degree complexity and fourth degree complexity professions/vocations.

The Institute for Adult Education, after consulting ministries, has proposed following public training programs for: medical technicians working with radio therapy, sewing upper shoe parts, beekeepers, fruit business, winemaking, nursing of old and differently handicapped people. Until March 2011, 571 applications were filled for adult continuing education. The Institute approved 88 training providers from the Republic of Srpska for organising the program for adult education (Institute for Education of Adults in RS, 2011). Among other duties, the Institute, provides standardized certifications and in that way it enables RVA of all forms of learning.

In FBiH, viewed from the perspective of Cantons, the situation of the institutional framework for adult education is quite different. Till now only six Cantons have a law on adult education:

- Una-Sana Canton, which adopted a law on adult education⁷ in 2013. In this Canton adult training centres are under the authority of the employment services. In the city of Bihać such adult training centres are offering training in the field of construction using the ILO modular competence based approach. It has a capacity of 160 persons per year. In this regard Bihać is a pioneer city of BiH, because it is the first implementing such accelerated retraining (Council of Ministers BiH, 2009).
- Zenica-Doboj Canton, which adopted a law on adult education⁸ in May 2014. The Tešanj vocational school has formed an advisory council

7 Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona, 2013.

8 Službene novine Zeničko-dobojskog kantona, 2014.

to take the first steps in developing collaboration through enterprise-based practice for young students, delivery of services to employed workers and the joint development of adult education striving to meet the needs of local enterprises.

- Bosnian-Podrinje Canton, which adopted a law on adult education⁹ in May 2015. The "ALDI" - citizens association for local development initiatives, based in this Canton, acts as one of the most engaged NGO concerning adult education and citizenship in BiH.
- West Herzegovina Canton, has adopted its law on adult education¹⁰ recently in July 2015. However the process of implementing the law in the Canton field is continuously slow.
- Tuzla Canton has after social unrests in February 2014 (Judah, 2014), and a long time government reshuffle, finally in July 2015 adopted the existing draft law on adult education¹¹.
- Sarajevo Canton has a draft law on adult education from 2012 (Vlada Sarajevskog Kantona, 2012) but has not due high political contravenes in the capital city of BiH, handed over the document to the Cantonal Government for consideration until October 2015, when it became finally approved as a law.¹² The Centre for Civil Initiatives "Centar civilnih inicijativa" (CCI) and Institut for international cooperation of the German Adult Education Association "Deutscher Volkshochschul-Verband" (DVV International) are playing a vital role by providing research and expertise support in these issues.

In other Cantons there is either no law on adult education or it is in the process of being set up:

- In the Posavina Canton, till now, there are no positive indicators for drafting a law on adult education. This particular issue is not even envisaged in any program of the Ministry of Education, Science, Culture and Sports who primary is in charge of drafting this law (Kojić and Čemerlić, 2015). Nevertheless, there are some activities in VET of adults, but they are under short and general regulations of the „*Law on Secondary Education*.”¹³

9 Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, 2015.

10 Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke, 2015.

11 Službene novine Tuzlansko kantona, 2015.

12 Službene novine Kantona Sarajevo, 2015.

13 Narodne novine Županije Posavske, 2004.

- In Canton 10 (also known as West Bosnia Canton or Livno Canton) the situation is similar. Their Government has regarding VET and adult education adopted additionally an Ordinance on Secondary Adult Education.¹⁴ Still this sector is under the general regulation of the framework law on secondary education in Canton 10. At the time of writing there aren't any official steps in preparing of an adult education law or even an adjustment of the existing law on secondary education to the *"Framework law on secondary vocational education and training in Bosnia and Herzegovina"*.
- Herzegovina-Neretva Canton still does not have a law on adult education, and in that sense it has not fully regulated the VET of adults. Till now the sector is under the regulation of the *"Law on Secondary Education"*¹⁵ (which is not adapted to the *"Framework law on secondary vocational education and training in Bosnia and Herzegovina"*) and like in Canton 10 it is accompanied with an Ordinance on Secondary Adult Education. In the specific city of Mostar (administrative centre of this Canton), there are Regulations for basic adult education, and there has been some progress in bringing together the curriculum of the Croatian and the Bosniaks schools.
- Central Bosnia Canton also does not have its law on adult education. The overall VET is regulated in framework of the law on secondary education (which is yet not adapted to the *"Framework law on secondary vocational education and training in Bosnia and Herzegovina"*). With beginning of the year 2015 the Standards and Criteria for Establishing of Institutions for Adult Education in Central Bosnia Canton where adopted.¹⁶
- This document allows function of adult education Institutes, but it is clearly not regulating all the necessary aspects for adult education, especially not in sense of RVA. At time of writing, there have not been identified concrete steps for developing of a necessary adult education law in Central Bosnia Canton.

Important to emphasize is that the Council of Ministers of BiH (by report from the Ministry of Civil Affairs) has recognized the problems in the above mentioned Cantons.

14 Narodne novine Hercegbosanske županije, 2005.

15 Službeni novine Hercegovačko-neretvanskog kantona, 2004.

16 Službene novine Srednjobosanskog kantona, 2015.

Furthermore in June 2015 the Council of Ministers has appeal to relevant education authorities in: Central Bosnia, Herzegovina-Neretva and Canton 10 to urgently develop its own laws on VET of adults, which must be in line with the *"Framework law on secondary vocational education and training in Bosnia and Herzegovina"* (Council of Ministers of BiH, 2015).

Outcomes and ways forward

All training providers in the field of adult and continuing education are mostly NGO's or representatives of donor organizations which have financial support from different countries. Public funding in the field of BiH's vocational secondary education is very low.

The biggest constraint for VET in general is the lack of opportunities for social partners (employers/employee associations) and stakeholders to establish real connections with the VET sector. Government interest in involving social partners for matching VET demand and supply is very low (ETF, 2011).

An additional problem for secondary schools is that many teachers of vocational and technical subjects do not have adequate teaching skills and lack modern andragogical approaches of teaching.

While there has been an attempt to introduce the licensing of teachers as a condition for career progression in Republika Srpska, the professional development situation in the rest of the country has remained unchanged for years.

To conclude, the current administrative divisions and the unclear structure of responsibilities among the various authorities in the decision-making and implementation process have led to an inefficient bottom-up approach so far. Several recommendations have been made by the European Training Foundation (ETF, 2010) for the recognition, validation and accreditation of adults through adult and continuing education at the secondary level. One of these suggestions is the establishment of an Agency for Standards and Assessment. This Agency should be responsible for the development of standards for accreditation of programs/modules, the development of procedures and indicators for evaluation of programs/modules and the procedure of accrediting programs/modules.

"The development of a quality assurance mechanism in line with the European Qualification Assurance reference framework for VET (EQA-VET) would be particularly useful in a country like Bosnia and Herzegovina given the extremely fragmented administrative organisation and also because of the need for greater autonomy among VET providers. This would lead to the

development of assessment, including self-assessment of providers (including VET schools), the development of indicators and a monitoring system at policy and system level.” (ETF, 2010, 22).

According to the recommendation of the ETF working paper ”Bosnia and Herzegovina - Impact assessment of vocational education and training reform” (ETF, 2012), a common state strategy on rationalisation of the school network is necessary, because none of the regions will be capable of developing their own plans and implementing them without. In this sense VET reform must continue as a part of the system, if providers want to meet labour market requirements and promote access to education and social inclusion/cohesion for all.

PREPOZNAVANJE, VALIDACIJA I AKREDITACIJA OBRAZOVANJA ODRASLIH U SREDNJEM STRUKOVNOM OBRAZOVANJU U BOSNI I HERCEGOVINI

- Sažetak -

Prema zadnjoj šestoj Međunarodnoj konferenciji o obrazovanju odraslih, delegati zemalja članica UNESCO-a su istakli da prepoznavanje, validacija i akreditacija (PVA) svih oblika učenja predstavlja jedno od 5 najvažnijih politika i zakonodavnih mjera u uspostavi društva cjeloživotnog učenja. Ovaj rad ima za svrhu da analizira trenutno stanje PVA u Bosni i Hercegovini vrednovanjem određene oblasti obrazovanja odraslih, a to je srednje strukovno obrazovanje. Istraživanje je provedeno uzimajući u obzir službene UNESCO smjernice za PVA rezultate neformalnog i informalnog učenja. Rezultati ukazuju na to da je napredak zemlje u toj oblasti fragmentiran, međutim kako bi uspjeh bio dugoročan vlasti hitno trebaju da razviju specifičan sveukupni sistem za prepoznavanje različitih oblika i mjesta učenja stvaranjem jasnih mogućnosti za kvalifikacije i certifikacije.

Ključne riječi: prepoznavanje/validacija/akreditacija, politika obrazovanja, Bosna i Hercegovina, srednje strukovno obrazovanje, UNESCO.

Bibliography

- Council of Minister of Bosnia and Herzegovina (2009), *Razvojna strategija BiH (Draft Development Strategy of BiH)*, Sarajevo, Directorate for Economic Planning.
- Council of Minister of Bosnia and Herzegovina (2015), *Zaključci 9. sjednice Vijeća ministara Bosne i Hercegovine (conclusions of the 9th Session of the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina)*, Sarajevo, Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina. Available at: http://vijeceministara.gov.ba/saopstenja/sjednice/zakljucci_sa_sjednica/default.aspx?id=19519&langTag=hr-HR [accessed 15 July 2016].
- ETF(2012), *Bosnia and Herzegovina - Impact Assessment of Vocational Education and Training Reform*, Torino, European Training Foundation. Available at: [http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/13DE66C4FED34DBFC12579D6005E5C31/\\$file/BA%20VET%20reform%20impact%20assessment.pdf](http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/13DE66C4FED34DBFC12579D6005E5C31/$file/BA%20VET%20reform%20impact%20assessment.pdf) [accessed 26 April 2015].
- ETF (2010), *Torino process 2010: Bosnia and Herzegovina*, Torino, European Training Foundation.
- ETF (2011), *Bosnia and Herzegovina. Impact assessment of Vocational education and training reform*, Torino, European Training Foundation.
- Herić, Emina/Grgić, Kristina (2008), *The Development and State of the Art of Adult Learning and Education (ALE). National report of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo. DVV international. Available at: http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/INSTITUTES/UII/confintea/pdf/National_Reports/Europe%20-%20North%20America/Bosnia%20and%20Herzegovina.pdf [accessed 15 July 2016].
- Institute for Education of Adults in RS (2011), *New chance*. In: E-bulletin for education of adults. Number 1.
- Judah, T. (2014), *Bosnian protests: A Balkan Spring?*, London, BBC. Available at: <http://www.bbc.com/news/world-europe-26093160> [accessed 15 July 2016].
- Kojić, G., Čemerlić, Z. (2015), *Studije o obrazovanju odraslih u regiji Posavine. Projekat "Posavina za cjeloživotno učenje"*, Brčko Distrikt: Employment Bureau. Available at: <http://posavinall.eu/wp-content/uploads/pdf/Studija%20o%20obrazovanju%20odraslih%20u%20regiji%20Posavine.pdf> [accessed 15 July 2016].
- Narodne novine Hercegbosanske županije (2005), *Pravilnik o srednjoškolskom obrazovanju odraslih (Ordinance on Secondary Adult Education)*, Livno, Ministry of Science, Education, Culture and Sports. Available at: http://www.vladahbz.com/sadrzaj/dokumenti/ministarstvo-znanosti-prosvjete-kulture-i-sporta/pravilnik_o_srednjoskolskom_obrazovanju_odraslih.pdf [accessed 15 July 2016].
- Narodne novine Županije Posavske (2004), *Zakon o srednjem školstvu (Law on secondary education)*, Domaljevac, Assembly of Posavina Canton. Available at: <http://asubih.ba/wp-content/uploads/2015/01/Zakon-o-srednjem-%C5%A1kolstvu-Posavskog-kantona-.pdf> [accessed 15 July 2016].
- Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke (2015), *Zakon o obrazovanju odraslih (Law on Adult Education)*, Široki Brijeg, Assembly of West-Herzegovina Canton.

- Službeni glasnik BiH (2014), *Principi i standardi u oblasti obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini (Principles and Standards in the field of adult education in Bosnia and Herzegovina)*, Sarajevo, Council of Minister of Bosnia and Herzegovina. Available at:
http://www.cip.gov.ba/images/pdf/principi_obrazovanje_odraslih/Principi_i_standardi_obrazovanja_odraslih_u_Bosni_i_Hercegovini.bos.pdf
[accessed 15 July 2016].
- Službeni glasnik BiH (2003), *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini (Framework law on primary and secondary education of Bosnia and Herzegovina)*, Sarajevo, Council of Minister of Bosnia and Herzegovina. Available at: <http://www.aposo.gov.ba/en/files/2013/06/Framework-Law.pdf>
[accessed 15 July 2016].
- Službeni glasnik BiH (2008), *Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini (Framework law on secondary vocational education and training in Bosnia and Herzegovina)*, Sarajevo, Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina. Available at:
http://www.vetbih.org/portal/images/stories/zakonodavstvo/OKVIRNI_ZAKON_ZA_STRUCNO_OBRAZOVANJE_avgu.pdf [accessed 15 July 2016].
- Službeni glasnik BiH (2007), *Strategija razvoja strucnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini za period 2007-2013 godine (Development strategy of vocational education and training of Bosnia and Herzegovina for the period 2007-2013)*, Sarajevo, Council of Minister of Bosnia and Herzegovina. Available at:
<http://www.aposo.gov.ba/hr/files/2012/11/Strategija-razvoja-strucnog-obrazovanja-i-obuke-u-Bosni-i-Hercegovini1.pdf> [accessed 15 July 2016].
- Službeni glasnik BiH (2014), *Strateška platforma razvoja obrazovanja odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja u Bosni i Hercegovini, za period 2014-2020 (Strategic platform for development of adult education in context of lifelong education in Bosnia and Herzegovina for the period 2014-2020)*, Sarajevo, Council of Minister of Bosnia and Herzegovina. Available at:
<http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/TgoI9GmxLiY> [accessed 15 July 2016].
- Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH (2008), *Zakonu o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama u Brčko Distriktu BiH (Law on Education in Primary and Secondary Schools in Brčko District BiH)*, Brčko, Assembly of Brčko District BiH. Available at:
<http://asubih.ba/wp-content/uploads/2015/01/Zakon-o-obrazovanju-u-osnovnim-i-srednjim-%C5%A1kolama-u-Br%C4%8Dko-distriktu-Bosne-i-Hercegovine.pdf>
[accessed 15 July 2016].
- Službeni glasnik FBiH (2014), *Nacrt zakon o principima obrazovanja odraslih u Federaciji Bosne i Hercegovine (Draft law on the principles of adult education in the Federation of BiH)*, Sarajevo, Government of Federation of BIH, Bosna and Herzegovina. Available at:
http://www.parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/propisi/El_materijali/Nacrt%20zakona%20o%20principima%20obrazovanja%20odraslih%20u%20FBiH_2014 [accessed 10 July 2016].

- Službeni glasnik Republike Srpske (2009), *Zakon o obrazovanju odraslih Republike Srpske (Law on Adult Education in Republic Srpska)*, Banja Luka, Government of Republika Srpska, Bosnia and Hercegovina. Available at: <http://pravnik.ba/wp-content/uploads/2015/03/ZAKON-O-OBRAZOVANJU-ODRASLIH-RS.pdf> [accessed 15 July 2016].
- Službeni glasnik Unsko-sanskog Kantona (2013), *Zakon o obrazovanju odraslih (Law on Adult education)*, Bihać, Government of Una-Sana Canton. Available at: http://skupstinausk.ba/Sluzbeni/2013/br_10.pdf [accessed 15 July 2016].
- Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde (2015), *Zakon o obrazovanju odraslih (Law on Adult education)*, Gorazde, Government of Bosnian-Podrinje Canton. Available at: <http://uciradi.ba/index.php/legislativa-u-bih/zakon-o-obrazovanju-odraslih-bpk-gorazde/88> [accessed 10 July 2016].
- Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona (2004), *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o srednjoškolskom odgoju i obrazovanju (Law on Amendments to the Law on Secondary Education)*, Mostar, Government of Herzegovina-Neretva Canton. Available at: http://www.mrezapravde.ba/mpbh/mpbh_files/file/Herzegovina%20Neretva%20Canton-2004.pdf [accessed 15 July 2016].
- Službene novine Kantona Sarajevo (2015), *Zakon o obrazovanju odraslih (Law on Adult Education)*, Sarajevo, Assembly of Sarajevo Canton. Available at: <http://mon.ks.gov.ba/sites/mon.ks.gov.ba/files/Zakon%20o%20obrazovanju%20odraslih%20u%20Kantonu%20Sarajevo.pdf> [accessed 15 July 2016].
- Službene novine Srednjobosanskog kantona (2015), *Instrukcije o mjerilima, kriterijima i evidencijama te o načinu i postupku utvrđivanja ispunjenosti uvjeta za osnivanje i rad ustanova za obrazovanje odraslih u Srednjobosanskom kantonu (Standards and Criteria for establishing of institutions for adult education in Central Bosnia Canton)*, Travnik, Ministry of Education, Science, Culture and Sport.
- Službene novine Tuzlanskog kantona (2015), *Zakon o obrazovanju odraslih (Law on Adult Education)*, Tuzla, Assembly of Tuzla Canton.
- Službene novine Zeničko-dobojskog kantona (2014), *Zakon o obrazovanju odraslih (Law on Adult education)*, Zenica, Government of Zenica-Doboj Canton. Available at: <http://uciradi.ba/index.php/files/preview/29/34> [accessed 15 July 2016].
- UIL (2010), *Belém Framework for Action: Harnessing the power and potential of adult learning and education for a viable future*. Hamburg, UIL. Available at: http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/INSTITUTES/UIL/confintea/pdf/working_documents/confinteavi_framework_en.pdf [accessed 15 July 2016].
- UIL (2015), *Recognition, Validation and Accreditation of Non-formal and Informal Learning in UNESCO Member States*. Hamburg, UIL. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002326/232656e.pdf> [accessed 15 July 2016].
- UIL (2012), *UNESCO Guidelines on the Recognition, Validation and Accreditation (RVA) of the Outcomes of Non-formal and Informal Learning*. Hamburg, UIL. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002163/216360e.pdf> [accessed 15 July 2016].

- Vlada Brčko Distrikta (2009), *Strateški razvoj Brčko distrikta BiH za razdoblje 2008-2017. (Development Strategy of Brčko District for the period of 2008-2017)*, Brčko, Institut za društvene i ekonomske studije-IDES. Available at: http://www.bdcentral.net/images/stories/Vazni_akti/Strateski_dokumenti/strategija_razvoja_brcko_distrikta_2008-2017-hr.pdf [accessed 15 July 2016].
- Vlada Sarajevskog Kanton (2012), *Ministar Kazazović – direktor Rešo: Neophodno hitno donošenje zakona o obrazovanju odraslih u Kantonu Sarajevo*, Sarajevo, Government of Sarajevo Canton. Available at: <http://www.ks.gov.ba/aktuelnosti/novosti/ministar-kazazovic-direktor-reso-neophodno-hitno> [accessed 15 July 2016].
- Vlada Tuzlanskog kantona (2015), *2. redovna sjednica Vlade TK - Uređivanje oblasti obrazovanja odraslih*, Tuzla, Government of Tuzla Canton. Available at: <http://www.vladatk.kim.ba/vlada-tk/rad-vlade/sjednice-vlade/2462-2-svtk-17032015> [accessed 15 July 2016].

PRIKAZ KNJIGE

Jelenka Voćkić Avdagić¹

MEDIOLOŠKE PRAKSE U FUNKCIJI GRAĐANSKOG OBRAZOVANJA²

Ova zbirka eseja, osvrti, analiza, profesionalnih i sasvim ličnih oglašavanja i promišljanja odlikava rad koji je autorica posvetila društvenim promjenama nastalim iz susreta *čovjeka i tehnike*, koje su iskazane u kontekstu komunikološko-mediološke prakse i teorije.

Glavne tačke promjena podjednako su i tehnološke i društvene, i profesionalne i osobne. Novomedijski tehnološki napredak dao je podsticaj povećanju kapaciteta ne samo za javno nego i za sve ostale vrste komuniciranja. Potencijal interaktivne upotrebe ove tehnologije omogućava i kvantitativne i kvalitativne promjene komunikacijskih procesa.

Stabilan poredak nacionalnih informacijsko-komunikacijskih sistema sada je primoran da se prilagodi novim mogućnostima i pritiscima.

Mada komunikacije nisu uzrok društvenim prevrednovanjima i posebno snažnom podsticaju da se otvori put jakim tržišnim silama u svim oblastima života koje dobijaju globalne razmjere, one su neraskidivo povezane s načinom na koji se ovaj preokret reflektuje. Zato za razumijevanje pravca komunikacijskih promjena autorica nužno uzima u obzir politički, društveni i ekonomski kontekst.

Pažljiva analiza rukopisa autorice Fahire Fejzić-Čengić, koji se sastoji iz dvije potcjeline, ukazuje na to da se ovdje radi o „obrađenim” teorijskim i praktičnim postulatima novomedijskog iskaza kao ideala i prakse kako profesionalnog novinarstva tako i samosvjesnog i medijski obrazovanog građanstva.

Prvi dio predloženog teksta sastoji se od deset eseja i drugih, pa i ličnih, iskaza (*Ogled o hibridnim žanrovima, Lošija strana vremenskih prognoza, Od predrasuda i nasilja do inteligencije zla pomoću masmedija, Mudrost i znanje ili kako biti intelektualac u savremenom društvu spektakla, Narod bez prava na*

1 Prof. dr. Jelenka Voćkić Avdagić, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu; e-mail: javdagic@bih.net.ba.

2 Prikaz knjige Fahire Fejzić-Čengić: *Nelagode s medijima*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016.

genocid!, *Prezentacija islama – samoprezentacija muslimana u savremenom svijetu*, *Quo vadis homo sapiens?*, *Islamska zajednica i umreženo društvo – društvo rizika*, *Ka novoj metodologiji mišljenja i djelanja* i *Kako osnažiti vjernički bedem?*) u kojima se, po sopstvenom priznanju, očituje autoričina zadivljenost fenomenom susreta *čovjeka i tehnike*, koju iskazuje ponajviše u kontekstu komunikološko-mediološke prakse i teorije.

Analiza je, velikim dijelom, bazirana na profesionalnoj dimenziji tretmana događaja i aktuelnosti i društvenoj zastupljenosti javnih interesa stvarnih/mogućih utjecaja informacija na društveni ambijent.

Na osnovu teorijskih razmatranja različitih autora i praktičnih novinarskih, pa i ličnih, iskustava, definisani su najčešći elementi koji određuju novomedijsku profesionalnost. Za nju i autore koje slijedi, to su (još uvijek) nepristrasnost, razlikovanje činjenica od komentara, obučenost novinara, relevantnost informacije i drugo, uvodeći ovdje i „institut” sveopće medijske pismenosti kao nit koja se provlači kroz sve naslove ovog rukopisa i povezuje ih.

U drugom („dodatnom”) dijelu teksta autorica nas upoznaje s radovima različitih autora kroz prikaze, recenzije i pogovore njihovim djelima, a formom intervjua (za druge) oglašava se na aktuelne društvene teme. (Najteže je reći najjednostavnije riječi, Samo je jedna vječna Ljubav, Intervju za portal radiosarajevo.ba o *Reality Showima*, Tamo gdje su neke životinje jednakije od drugih, pobijedit će najveća svinja, Radio vinjete za BHR1 i urednika Dejana Garića, Bismillahi--Rrahmani-Rrahim!). Ovim uratcima je, kako kaže, željela da svakom od autora izađe ususret i pomogne u afirmaciji njihovih djela. Na taj je način, istovremeno, obogatila sopstvena promišljanja i iskaze o potencijalima novomedijske tehnologije, determinantama profesionalnog i građanskog novinarstva, ali i o mogućnostima utjecaja građana na samo ponašanje medija, razumijevanje njihove uloge i izvještavanja.

Tekstovi za ovaj zbornik su nastajali u 2015. godini, uglavnom, kako ističe i sama autorica, kao odgovori na različite pozive i teme, i ona nam ih želi predstaviti u formatu odrađene „domaće zadaće”.

Seriju eseja koje nam predstavlja Fejzić-Čengić predvodi *Ogled o hibridnim novinarskim žanrovima*.

Profesionalnu pedantnost novonastalih medijskih iskaza, pa i samih medija u cjelini, autorica ”mjeri” pozicijom vijesti (po njoj, najvažnijeg i najstabilnijeg novinarskog žanra) u svakom od tih formata.

Slijedeći mnoge autore (od Horkheimera, Adorna, Froma i Marcusea, koji su naznačili da će masovni mediji praviti novo društvo, preko Postmanovog i Len Angovog viđenja javnog diskursa kao *show businessa*, odnosno medijske

javnosti kao tržišne kategorije, do Deborah-ovog upozorenja da će reklama zamijeniti originalni stil i puninu karaktera medijskog iskaza i Hedgesovog carstva opsjena, kraja pismenosti i trijumfa spektakla) smatra da su hibridni žanrovi zapravo pseudožanrovi. Oni vijestima ne posvećuju dužnu pažnju, a masmedijsku ulogu u konstrukciji naše stvarnosti usmjeravaju na procese nastajanja "društava/politika spektakla" i "kulture slavnih".

Reklamerstvo i oglašavanje postaju epicentri čovjekovog aktivnog učešća u životu, načelo organizacije i same ekonomije i politike i društva i svakodnevice. Nove tehnologije su ovdje u službi novomedijskih žanrova, a autorica ih prepoznaje u medijskom spektaklu, *past copy* novinarstvu, medijskom *spinu*, *arguteitmentu*³ ...

Uloga svih ovih, i drugih, novonastalih iskaza je vladanje javnošću: svjetski gledatelj treba da bude na vrijeme informiran i da nema svoj stav, jer novožanrovsko društvo je, zapravo, društvo bez rasprava, javnih debata i kritika.

Autorica nas stalno podsjeća da hibridni žanrovi, kao pseudožanrovi, zabavom potiskuju informaciju: u medijskom društvu upravo žanrovi poput *infoteitmenta*⁴, *infomerciala*⁵, *arguteitmenta*, *spina*..., postaju posve logični, mogući i važni; za rezultat se postižu dva važna cilja centara moći: banalizacija društva i pasivizacija publike.

Moć tehnologije i medijskih mogula je osnovni pokretač uspona hibridnih žanrova. Tehnika i brzina ograničavaju prostor i vrijeme za moguće prepoznavanje i evidenciju društvenih interesa i problema. Ovdje autorica smatra da bi široko viđen koncept cjeloživotne medijske pismenosti unekoliko mogao pripomoći da se ova problematika osvijesti.

U drugom eseju, pod naslovom *Lošija strana vremenskih prognoza*, autorica pokušava odgovoriti na pitanje kako socijalni kapital ili javno dobro naših bogatih lokalnih kultura kvalitetno pretočiti u medijatizirani sadržaj svima na korist.

3 *Arguteitment*, novomedijski "standard" da informacija, bez obzira na argumentaciju koju nudi, mora imati zabavan (privlačan, atraktivan, senzacionalan...) format.

4 *Infoteitment*, neologistička "složenica" od engleskih riječi information (informacija) i entertainment (zabava); tipična za medije koji podržavaju/promiču kombinaciju informacije i zabave.

5 *Infomercial*, u početku forma televizijske reklame (tipa plaćenog programa ili teleshopping), danas se često koristi za bilo koju medijsku prezentaciju koja predstavlja značajnu količinu informacija u pokušaju da se promovira određen stav (često se koristi u svrhu naglašavanja /pretjerivanja/ istine ili skrivanja važnih činjenica).

I u ovom kon-tekstu ističe značenje medijske pismenosti, koja osvaja ne samo svijet stručnjaka i znanstvenika već i svijet prosječnog građanina. Promiče se stajalište da nema medijske pismenosti kao općeg, javnog, dobra bez klasične pismenosti, bez posjedovanja i nakupljanja klasičnih znanja kao integralnih i cjelovitih spoznaja o Postojanju. Znanja su ovdje shvaćena kao dubinska, klasična, univerzalna, općevrijednosna dostignuća. To su, po autorici, sva ona pregnuća koja ljudski duh drže na kvalitetnom okupu spajajući tradiciju i savremenost. Loše medijske prezentacije, kako ističe, zagađuju našu kulturu življenja, ponašanja, razumijevanja, odnosno kulturu općeg ili javnog dobra. U tekstu se na primjeru medijske prezentacije vremenskih prognoza, metodom promatranja, pokušava odgovoriti na pitanje koliko su ovi formati opće dobro za sve građane koji ih "konzumiraju". Autorica je došla do zaključka da što je više ovih prognoza, to su senzacionalnija stvarna znanja o njima, dok općenita znanja postaju sve dalja i rjeđe znavljena znanja. A upravo su vremenske prognoze kao servisne i svakodnevne informacije izuzetno pogodne za očuvanje ovih iskustvenih znanja i poruka. U procesu navedene senzacionalizacije istinsko neznanje je jedino stvarno. Bitna znanja se zamjenjuju proširenjem uobičajene medijske nelagode koju prenose na masovnu publiku.

Sličnu metodologiju (promatranja) autorica kandidira i za druge teme koje masmediji medijaliziraju.

U tekstu pod nazivom *Od predrasuda i nasilja do inteligencije zla pomoću masmedija* autorica jezik savremenog govornika (preko masmedija) promatra kao tumača stanja savremene civilizacije koja boravi na netu (internetu, mreži u virtualnom prostoru). Za nju je ovdje posve logično zaključiti da je nasilni jezik medija tumač stanja nasilne civilizacije. Moderne predrasude „govor s masmedija” opterećuju na svaki način. Ističe da su predrasude uvjetovane lošim obrazovanjem i ideologiziranim znanjem, a kako je brzina temeljna imanencija novih medija, onda su mogućnosti za neukrotive „šumove u komunikaciji” bezbrojne.

I u ovom kontekstu, autorica skoro jedini recept za otklanjanje (prevazilaženje) predrasuda vidi u upornom insistiranju na dodatnom obrazovanju, na otvorenom duhu i novim tragalaštvima.

Smatra da u konceptu cjeloživotnog obrazovanja treba voditi računa da se o ideji virtualizacije „svijeta života” i njegovih učinaka treba razložno i temeljito razgovarati. Inače, moguće je da cijele kulture, naročito nerazvijeni i siromašni svijet, budu potpuno zaneseni nerazumijevanjem ovih iluzionističkih koncepata koji nam se nude kao recept bijega od stvarnosti.

Medijski spektakl obično je samo podrška vladajućoj ideologiji – globalnoj prije svega. U savremenosti „proizvodi” događaje, a ne izvještava o njima. Omogućuje da publika od hiljada vijesti ne razumije one najvažnije. Ovdje se medijskom spektaklu pristupa kao društvenom fenomenu, a ne individualnoj pojavi.

Zato je, za autoricu, pravi smisao medijske pismenosti da se opismenimo tehnološki i znanjima da ne budemo pasivni medijski konzumenti, da znamo selektirati i tumačiti sadržaje, i kako da se borimo kao građani da stvarne vrijednosti svijeta nađu svoje mjesto u masmedijskim produkcijama kao najvredniji socijalni kapital.

U eseju *Mudrost i znanje ili kako biti intelektualac u savremenom društvu spektakla* autorica se pita kako pronaći izgubljeni argumentirani društveni, novinarski, politički i intelektualni govor pluralnih stavova i stabilnijih ideja. Jer, kako kaže, samo društvene zajednice osjetljive na istinu, pravdu i argumentirane učinke mogu preživjeti ubrzane tokove unifikacije svijeta i svijesti. Iskazuje svoju zabrinutost situacijom u kojoj su savremeni događaji sve sličniji i učestaliji u svojoj uniformnosti, što može dovesti do izostajanja argumentiranog (javnog) govora, kao usmjeravajućeg i prosocijalnog, a ne propagandnog faktora u društvenim tokovima i procesima.

Autorica i u svim ostali tekstovima i ličnim iskazima, u ovom rukopisu koji nam nudi, istrajava na ulozi (značaju/potencijalu) medija, znanja i obrazovanja.

Tekst *Narod bez prava na genocid!*, koji je autorica, kako ističe, *sakupljala* više od decenije, njen je doprinos razvoju ”modula memorije” ili ”kulture sjećanja” i, ujedno, pokušaj odgovora na pitanje: kako dalje u zemlji s narodom nad kojim je počinjen genocid?

I ovdje se jedan od izlaza/odgovora na postavljeno pitanje prepoznaje u obrazovanju, edukaciji, savjetovanjima, trajnim i učestalim druženjima, propitivanjima, stalnim postavljanjima pitanja..., da bi se makar ponekad iznalazili ili bar naslućivali mogući odgovori.

Autorica i u tekstu *Prezentacija islama – samoprezentacija muslimana u savremenom svijetu*, koji je prvobitno bila pripremila kao izlaganje za međunarodnu konferenciju naslovljenu: *Islam i Zapad*, istrajava na značaju medija, znanja i obrazovanja, koji su, po njoj, znakovi najveće moguće sreće za čovjeka. Tome svjedoče i sami podnaslovi kojima je ovo izlaganje opremljeno (Proboj Zapada – (Medijima) – u homeostatiku Islama, Mudrost - pravo znanje - dobre informacije - ka Vječnosti i sl.).

U tekstove koje nam nudi, kao što je već istaknuto, Fejzić-Čengiđ uvodi i radove drugih autora s kojima nas upoznaje kroz različite formate (prikaze, recenzije i pogovore njihovim djelima), a koji, također, nastavljaju promišljati i promicati ulogu medija i značaj znanja i obrazovanja.

Tako nas, posredstvom autorice Halime Sofradžije, odnosno njene knjige: *Hiperpolitika i savremeno društvo – proces tehnoziranja svijeta*, upoznaje s nizom vrhunskih autora, poput Becka, Virillioa, Castellsa, Tofflera, Giddensa, preko kojih navedena autorica još jednom podsjeća da se savremenost javlja kao ogroman pladanj na kome se druže znanje i politika, dok se novovjeka Baconova maksima da je „znanje moć” ispire u ontološkom bolnom srazu koji ne bira više sredstva, niti mari za moralne granice. I društvena proizvodnja i društveno upravljanje su bez moralnih ili kakvih drugih „posvećenih” ograđivanja, te stoga već sad primjećujemo kako zastrašujuće strada Priroda i Originalno Sebstvo neoriginalnim spinovanjem. Oboga!

Preko recenzije za rukopis Enesa Ratkušića *Sukob devijacija*, Fejzić-Čengiđ nas upućuje ka novoj metodologiji mišljenja i djelanja slijedeći autorovo uputstvo da je potrebno mnogo bolje proučiti historiju, tekst i kontekst predstava, uvesti novu produhovljenu metodologiju mišljenja i produhovljenog djelanja čitanjem dobrih knjiga i dobrih autora, čitajući svakodnevno. Produhovljeno! Kroz pogovor knjizi Grahama Fuellera *Svijet bez islama* preporučuje poštenu lekciju o islamu i muslimanima danas, putem recenzije za rukopis knjige Dževe Avdić *O genocidu u Srebrenici* upozorava da je najteže reći najjednostavnije riječi, a u raspravi o sufijskom društvenom angažmanu danas (*Kako osnažiti vjernički bedem*) da je manipulacija gora od ubijanja.

Osvrtom na neke nejasnoće unutar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini oko mas-medija, naslovljenim: *Islamska zajednica i umreženo društvo – društvo rizika* (pažljivo i bojažljivo) poručuje, upozorava, podučava... kako nema drugog puta sem javnog obraćanja i pisanja, s nadom da će pripomoći (i samopomoći) vjerničkoj, medijskoj i općoj javnosti u odabiru načina na koje se sve oblike može prenositi poruka, informacija, znanje, vještina, iskustvo, mudrost, igra ili zabava.

Autorica, također, usmjerava i muslimanske zajednice i organizacije, od države do vjerske organizacije, kako što bolje komunicirati, naglašavajući da će u javnoj komunikaciji ideja učitelja, znalca ili osovine kompetencije (zbog nužnosti načela vjerodostojnosti u javnom prostoru – Habermas) biti ubuduće kao i prije – prijeko potrebna. Znanje, ideje, iskustva, fakti, činjenice, mudrosti se, kako kaže, prenose ovom vertikalnom linijom u svakom periodu ljudske historije.

Istovremeno upozorava da je svijet mreže izrazito horizontalan i da svako može govoriti, pisati, lajkati, hejtati, šerati bez posljedica i ikakve odgovornosti. Stoga mladim kolegama predlaže da izađu iz anonimnosti opće kritike i preuzmu kvalitetno, dobro i profesionalno uređivanje postojećih mrežnih platformi u IZ-u BiH.

Njenom kontinuiranom oglašavanju na aktuelne društvene teme svjedoče i intervjui za portale radiosarajevo.ba (o *Reality Showwima*) i Al Jazeera Balkans (o reformi obrazovanja u BiH) u kojima i dalje promiče značaj općeg i medijskog obrazovanja, poručujući, npr.: prvo svezati pertle pa onda na internet!

U ovim oglašavanjima upozorava na moguće posljedice prekomjernog boravka na mreži, odnosno manjka vremena posvećenog učenju i čitanju.

I kada je riječ o religijskim temama i izvorima mudrog govora, svojim iskazima Čengić-Fejzić poručuje da dok ne sagoriš nema očitog saznanja, a to da doživiš moraš gorjeti u vatri! (emisija *Religijska obzorja*, Radio vinjete, za BHR1).

U izlaganju na promociji (i uz pomoć) knjige Sulejmana Bugarija *Izr(ij)eke za raju iz Raja* nastavlja u istom duhu, određujući se prema znanju danas. Je li znanje samo ono što se nauči u racionalnim školama, je li to svakodnevna kušnja, ili čitanje brojnih knjiga, savladavanje tehnike i tehnologije, je li to ono što donosi zaradu, slavu, radost... ? Je li znanje danas blisko onoj izvornoj Svevišnjoj mudrosti i ima li danas uopće makar djelimične mudrosti pored osvojenog prostora neznanja, ili je to "lukavstvo moći" modernog iliti komunikološki izmanipuliranog čovjeka? Ovim i mnogim drugim pitanjima, Fejzić-Čengić – uz pomoć autora (i/ili obratno) – ujedno daje i odgovore. Može se reći da se ovdje zapravo radi o pitanjima-odgovorima. Prostor koji se ovim pristupom otvara autorica (zajedno sa svim autorima čije radove slijedi i/ili promiče) predlaže da se ispuni druženjima, razgovaranjima, savjetovanjima, mudrostima, skromnostima, ljubavima..., što se ujedno prepoznaje kao put zrenja.

Eseji i drugi tekstovi ponuđeni u knjizi *Nelagoda s medijima* pisani su s različitim namjenama, ali svi oni predstavljaju pokušaj da se tehnološke, komunikacijske i društvene promjene osmisle i uklope u širi teorijski i praktični okvir analize koji bi mogao da usmjerava dalja istraživanja i vrednovanja, kao i samu novomedijsku praksu kako profesionalnog novinarstva tako i samosvjesnog i medijski obrazovanog građanstva.

Tekst izražava i ubijedenost autorice da i u novomedijskom sistemu komuniciranja i općedruštvenom ozračju još uvijek postoji potreba za

promicanjem javnog interesa. Mediji su još uvijek, pa i više, važni činioci koji moraju snositi odgovornosti za sve ono što (ne)čine.

Uspoređujući karakterizacije novomedijskih žanrova od strane različitih autora, Fejzić-Čengić pokušava razjasniti novomedijske funkcije i kulturu. Kroz čitav tekst autorica insistira, kombinacijom teoretskih i empirijskih izvora, da su i novi mediji prije svega posrednici i odraz društvene svijesti i odnosa. Tako dovodi u vezu novomedijske žanrove i popularnu kulturu, kao i tržišne i kulturološke potrebe koje se odašilju putem medija. Upozorava i na važnost profesionalizacije komunikacije na internetu, insistirajući na tome da su postulati novinarstva isti bez obzira na vrstu medija.

Predloženi tekstovi u knjizi predstavljaju komunikološku, društvenu, ali u pojedinim dijelovima i veoma ličnu, elaboraciju značajnih problema relevantnih za oblast(i) interaktivnog odnosa novih medija, javnosti i građana – pojedinaca. Informacije i razmatranja koje nudi mogu biti od posebnog interesa kako za komunikologe, novinare, studente žurnalistike tako i za sve druge koji su zainteresirani za (nove) medije i društvo.

Stoga mislim da će knjiga *Nelagode s medijima* svima njima biti korisna za sticanje teoretskih i stručnih znanja i informacija iz ove značajne oblasti društvenog organiziranja i djelovanja.

Mirjana Mavrak¹

HEKSAGON EUROPSKOG OBRAZOVANJA ANDRAGOGA:

**„Didaktičke odrednice obrazovanja odraslih –
komparativni pristup”,
autora Siniše Kušića, Sofije Vrcelj i Anite Zovko**

Znanstveno **utemeljenje andragoške profesije u Bosni i Hercegovini** postoji decenijama kao želja generirana živom andragoškom djelatnošću, koja je u BiH doživjela svoje suvremene preobrazbe ‘70-ih godina prošlog stoljeća. Obrazovanjem odraslih se danas bave najrazličitiji profili stručnjaka koji su prošli kroz minimalnu ili nikakvu andragošku izobrazbu. Dok se u ovoj djelatnosti ubiru uspjesi temeljeni na posudbi i preradi pedagoških pristupa u radu s odraslima, a katkad i nekritičkoj implementaciji pedagoških koncepata koji su u radu s odraslima često nedostatni, znanost teži usistamljavanju i standardizaciji programa koji bi nudili kvalitetno obrazovanje andragoškog kadra. U tački definiranja okvira za obrazovanje andragoških djelatnika znanost se susreće s potrebama tržišta rada koje pred sveučilište stavlja zahtjeve za „isporuku” profesionalaca koji „znaju kako” raditi određeni posao. Tako je i sa zahtjevom za kvalitetu edukatora u obrazovanju odraslih. Zemlje poput Bosne i Hercegovine, s puno pozitivnih iskustava o dobroj praksi i o mogućim postignućima u često nemogućim tranzicijskim razvojnim uvjetima, tragaju za različitim sistemskim rješenjima na putu formiranja nacionalnih obrazovnih koncepcija. U tom smislu svaka studija, s jasnim metodološkim nacrtom i obuhvatnim rezultatima, koja nam približava sliku obrazovne stvarnosti iz svijeta, dobro je došla kao ugledna figura u budućim bosanskohercegovačkim slikama obrazovanja odraslih.

Studija grupe autora sa Filozofskog fakulteta u Rijeci „Didaktičke odrednice obrazovanja andragoga – komparativni pristup” pripada takvoj zbirci naslova. Na više od 200 stranica gusto posloženih informacija iz oblasti teorije i prakse profesionalizacije u području obrazovanja odraslih, studija

¹ Mirjana Mavrak je doktor pedagoških znanosti i profesorica na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu; e-mail: mmavrak@yahoo.com.

donosi **pregled organizacije obrazovanja odraslih u šest europskih zemalja**: Velikoj Britaniji, Francuskoj, Danskoj, Njemačkoj, Estoniji i Hrvatskoj. U ovoj šestokutnoj, heksagonskoj europskoj slici obrazovanja andragoga **lako je uočiti poveznicu** koja čitatelja vodi od šireg konteksta obrazovnih politika, preko pitanja vezanih uz polaznike u obrazovanju odraslih, do specifičnosti same profesije andragoga. Obraćajući se suvremenici, autori dosljedno prate i povijesno važne podatke o profesionalizaciji andragoga. Sistemska izobrazba nastavnika u bilo kojoj obrazovnoj sferi ključna je za ostvarivanje milenijskih ciljeva definiranih s početka 21. stoljeća u različitim europskim dokumentima: poboljšanje kvalitete i učinkovitosti obrazovanja u Europskoj uniji, život u skladu sa zahtjevom „obrazovanje za sve” i otvaranju nacionalnih obrazovnih sistema prema svijetu. Najvažnijim činiteljem za ostvarenje obrazovne kvalitete autori drže nastavnika, a kada se o obrazovanju odraslih radi, onda je to **andragog**. Stoga je njegova sistemski razrađena i standardizirana izobrazba neupitno važna.

Upustiti se u komparativnu studiju obrazovanja odraslih u Europi znači suočiti se sa svekolikim šarenilom andragoških znanstvenih koncepata kao i tradicionalno različitih praktičnih modela. Paradoksalnu činjenicu sučeljenosti europske težnje ka zajedničkoj obrazovnoj platformi i raznolikosti svake zemlje članice, autori naglašavaju pitanjem: ima li smisla govoriti o usistemljavanju kao unificiranju jednog fenomena ako je njegovo „šarenilo” karakteristika koju nije moguće mijenjati? Odgovor leži u zahtjevu da zemlje članice Unije moraju znati više o slici obrazovanja izvan svojih nacionalnih okvira, da moraju biti spremne na usporedbu i na kompromis, te na razmišljanje o barem dvije razine obrazovnog funkcioniranja: onoga koji bi bio obavezni zajednički minimum kvalitete za sve i onoga koji bi bio dogradnja te zajedničke osnove u skladu s nacionalnim specifičnostima. Studija poput ove zapravo pomaže traganju za što cjelovitijim odgovorom ovoga tipa.

Bez obzira na funkcionalne razlike obrazovanja odraslih u šest zemalja koje ulaze u istraživački uzorak, **sličnosti su brojne**.

Markirane su prije svega osloncem na **europske dokumente** koji daju zajedničke razvojne smjernice, ali i činjenicom da je u svakoj od ovih zemalja **obrazovanje odraslih „svačije i ničije”**. Njime upravljaju mnoga ministarstva, od ministarstva obrazovanja i znanosti, preko ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu skrb do onih odgovornih za kulturu i umjetnost. Većina dogovora u vezi s obrazovanjem odraslih stvar je političkog kompromisa.

Polaznici, koje autori nazivaju odraslim učenicima, tvore skupine koje su po mnogim karakteristikama heterogene, a vezane istim obrazovnim ciljem. Unutar tih skupina ne može se govoriti o nekoj „stabilnoj” veličini koja bi se odnosila na sve polaznike: raznorodnost uzrasta i uloga iz kojih polaznici upisuju tečajeve i edukacijske cikluse često se ne može uklopiti u postojeća „pravila učenja i studiranja”, koncipirana za mlađe polaznike, redovite učenike i studente ili one koji pohađaju neki tradicionalno koncipiran obrazovni ciklus. **Andragog se u radu sa svojim učenicima susreće s višeslojnim problemom**, gdje su sadržaj i izbor metoda isprepleteni s polazničkim potrebama kao što su **iznaći sredstva za edukaciju, vrijeme za učenje i ravnotežu među različitim životnim ulogama**.

Analiza koju čitamo u ovoj studiji dragocjena je i zbog **jasne ilustracije razlika u poimanju odraslosti od jedne do druge zemlje** koja je ušla u odabrani uzorak. Manje iskusnom čitatelju, poput studenta odgojnih znanosti, otvara se mogućnost kritičkog, kontekstualnog promišljanja: šta nam govori opredjeljenje da se u jednoj zemlji o obrazovanju odraslih govori kao o *narodnom obrazovanju*, u drugoj se akcent stavlja na *strukovno, sindikalno, liberalno obrazovanje*, u trećoj je isti fenomen označen kao *kontinuirano, dalje ili dopunsko obrazovanje*? Strukturirana analiza kroz koju nas autori vode nudi razumijevanje različitih perspektiva i okvira u koje se obrazovanje stavlja s obzirom na klasnu podijeljenost društva, profesionalnu uspješnost, ranije stečene stupnjeve obrazovanja. Također postaje jasno da tipologija polaznika, koja slijedi iz različitih interpretacija, ima negativan predznak – „**neuspješan**”. Naime, najčešće susretana stigma je ona o odraslom polazniku kao osobi koja nije „*na vrijeme*” obavljala svoje zadaće, pa „*pod stare dane*” nešto nadoknađuje, što znači da se radi o nekome tko je u startu pod rizikom neuspjeha. I dok takav rizik postoji i u pedagoškim polazničkim skupinama, a o njemu se nikada ne govori ili se to čini rijetko, andragoške obrazovne ponude često se analiziraju s obzirom na polaznike koje se ocjenjuje kao one s „minimalnim, umjerenim, visokim i iznimno visokim rizikom” da uspiju. Kada se ovome doda digitalizacija suvremenog života, ovaj se „rizik od neuspjeha starijih polaznika” još više podcrtava, a samoispunjavajuće proročanstvo ili Pigmalion-efekt (vjerovati u uspjeh znači uspjeti – vjerovati u neuspjeh znači neuspjeti) snažno dolazi do izražaja.

Sveto profesiju andragoga čini dodatno složenom i označenom specifičnom dinamikom. Autori i riječju i crtežom ilustriraju do kojih je promjena došlo u tretiranju ove profesije u rasponu od pet decenija. Dok je Houlova tipologija andragoga iz 1960. oslikala skupinu andragoških djelatnika kao piramidalnu

tvorevinu u kojoj je baza okupljala najveći broj volontera i laika nadarenih za voditeljsku ulogu različitih skupina odraslih, četrdeset godina nakon toga potrebe obrazovanja i tržišta rada ovu su sliku okrenule „zrcalno naopako”: najbrojniju skupinu unutar profesije u razvijenim europskim zemljama činili su andragoški obrazovani djelatnici, ravnatelji, menadžeri, sveučilišni profesori koji su sada s mnogo više teorijskih uporišta i šarenije prakse označili suštinu andragoške profesije.

Za nas u BiH važno je imati u vidu da **u drugom desetljeću 21. stoljeća još uvijek živimo Houlovu piramidalnu sliku**. Koliko god zvučalo zastrašujuće, to omogućava i centrima političke moći i upravljačkom aparatu i stručnjacima/znanstvenicima aktivno suočavanje s takvom obrazovnom stvarnošću. Prilika je, dakle, uz čitanje ove knjige, upitati se o laicizmu u andragoskoj profesiji u lokalnim uvjetima. To pitanje ima iznimnu **važnost i za studente** koji se tek pripremaju za svoju profesionalnu ulogu.

Ono što ovu studiju čini posebno privlačnom jeste da **autori i u svome tekstu „žive” principe za koje se zalažu govoreći o andragoskoj profesiji:**

- Oni poštuju klasike andragoške misli, no ne tretiraju ih kao da imaju monopol na znanje,
- Ne potvrđuju ovo ili ono znanje, već ulaze u intepretaciju i poučavanje istinoljubivosti u saznavanju o andragoskoj profesiji u različitim zemljama Europe, ostavljajući čitatelju prostor za daljnja traganja,
- Oni znalački opisuju sisteme obrazovanja odraslih u drugim zemljama, ali pokazuju otvorenost za kritičko sagledavanje situacije u vlastitoj zemlji i time nude model za nove čitateljeve analize.

Kako je profesionalizacija andragoskog poziva u fokusu studije, **tipologija andragoga** ocrtana kroz uloge koje djelatnik u obrazovanju odraslih ima zauzima posebno važno mjesto. Taj niz od **18 različitih identiteta**, koji se mogu definirati u relacijama s polaznikom (nastavnik, facilitator, trener, mentor, supervizor...), relacijama sa sadržajem (istraživač, autor obrazovnog materijala, kreator obrazovnih politika, administrator...) i relacijama s upravljanjem i vrednovanjem u obrazovnom procesu (konzultant, evaluator, marketinški stručnjak...), zapravo je podloga na kojoj se temelji koncepcija obrazovanja andragoga. Te su uloge kao neka vrsta zajedničkih elemenata oko kojih se gradi **skica obrazovanja andragoga u pojedinoj zemlji**. Skica pri tom ovisi o važnosti koja se pridaje obrazovanju odraslih u datoj zemlji, o društvenom i profesionalnom položaju andragoga, te o preduvjetima za ulazak u svijet profesije (koje su kvalifikacije bitne da bi obrazovatelj radio s odraslima).

Kao i u izobrazbi nastavnika, **izobrazba andragoga teče na dvije razine: inicijalnoj (pre-service) i stručnoj (in-service)**. **Modularna nastava** je najčešći oblik realizacije kurikuluma, a kurikulumi mogu biti razvijani na sveučilištima kao združeni EU programi za obrazovanje andragoškog kadra (TEACH, MA LLL, EMAE) i izvan sveučilišta poput onih koji su dostupni on-line ili kurikuluma GlobALE, koji daje opći okvir za osmišljavanje posebnog programa na lokalnoj razini. Neki od ovih programa slijede **akademski model**, dok su drugi okrenuti **predmetnom području ili problemskom pristupu**, ali zajednička poveznica je **matrica ECTS-a** koja omogućava da programi međusobno korespondiraju i budu prepoznatljivi. Ovakvo strukturiranje direktno je u funkciji lakše konceptualizacije izobrazbe andragoga u zemljama poput BiH, gdje ova linija profesionalizacije još uvijek nije dio obrazovne stvarnosti. Autori upozoravaju da je pri toj konceptualizaciji iznimno bitno ne zapostaviti ključna pitanja o kontekstualnim elementima: tko su potencijalni polaznici/budući andragozi, tko ih obučava, šta će se kurikulumom realizirati i pod čijom dirigentskom palicom, te da li taj obrazovni koncept ima budućnost?

Didaktičke odrednice obrazovanja andragoga svakako obuhvataju i **kompetencije kao krucijalno pitanje u tvorbi programa izobrazbe**. Za studente pedagogije, često preplavljene istraživanjima PISA studije, ilustrativno je usporediti nalaze slične PIAAC studije koja propituje kompetencije odraslih žitelja pojedinih zemalja da funkcionalno žive sa svojim osposobljenostima za pisanje, računanje, rješavanje problema u suvremenom tehnološkom okruženju i za upotrebu ICT-a. Autori informacije živo koriste uklapajući ih u ideju osmišljavanja obrazovanja andragoga: kako se, na primjer, mijenja uvriježeno inzistiranje da žene budu prioritetna ciljna skupina u obrazovanju odraslih ako znamo da se suvremene generacije mlađih odraslih neznatno razlikuju po spolu u svojim postignućima? Poglavlje o generičkim i specifičnim kompetencijama na desetak stranica temeljito usmjerava idejama za izgled programa nekog budućeg dodiplomskog, diplomskog ili poslijediplomskog studija.

Centralni dio ovog rukopisa posvećen je svakoj zemlji koja je odabrana za studijski uzorak. Opisi i pojašnjenja stanja i perspektiva obrazovanja odraslih vode čitatelja do novih usporedbi.

Velika Britanija ima glavninu progama obrazovanja andragoga na poslijediplomskoj razini i više je orijentirana shvaćanju obrazovanja odraslih kao području prakse, a ne kao znanstvenoj disciplini.

Francuska pokazuje veliku fleksibilnost oblika, sadržaja, ciljeva i ishoda učenja – u strogoj podijeljenosti obrazovanja odraslih na kontinuirano osposobljavanje i socio-kulturnu animaciju, Francuska je suočena s potrebom znanstvenog etabliranja andragogije, koje će zahtijevati dodatne napore u budućnosti.

Njemačka živi sliku često „profesorocentrično” definiranih programa za obrazovanje andragoga, pa se tako, u ovisnosti od predmetnog područja pojedinih eksperata koji razvijaju obrazovanje odraslih, u fokusu obrazovanja andragoga javljaju interkulturno obrazovanje, neformalno obrazovanje, cjeloživotno učenje, strukovno obrazovanje, europski obrazovni tokovi, veza sa socijalnim radom i sl. Tragom suvremene filozofske misli čija je kolijevka baš u ovoj europskoj zemlji, znanstvena koncipiranost andragogije izraženija je nego li u prethodne dvije zemlje, no to ne govori o jednoobraznom stavu o andragogiji kao znanosti – u Njemačkoj se razlike kreću od poimanja andragogije kao *pedagogije odraslih*, preko *pragmatizma* koji dolazi iz Novog svijeta do *etabliranja andragogije* kao posebnog znanstvenog područja.

Danska kao visokorazvijena zemlja malo pažnje posvećuje inicijalnom obrazovanju andragoga, ali zato ovu izobrazbu vezuje uz specifičnosti radnog mjesta na kojemu se nađe stručnjak koji do tada nije radio sa odraslima. Tako se nude programi koji kraće traju, realiziraju se u vidu treninga, ali zato imaju visoku učinkovitost kada je praksa u pitanju. Ova diferencijacija je funkcionalna zahvaljujući i ekonomskoj potki na kojoj funkcionira danski državni sistem.

U **Estoniji**, međutim, upravo inicijalna izobrazba ima najveći značaj. Europski poticaj u razvoju profesionalnog kvalifikacijskog okvira za andragoge ovdje je odigrao važnu ulogu. Zemlja koja obrazovanje odraslih nije imala tradicijski utemeljeno poput visokorazvijenih europskih zemalja, osjetila je europske smjernice višestruko korisnim i to joj je pomoglo zakoračiti u nove konceptualizacije koje podliježu propitivanju, iako su za sada funkcionalne. Konačno, opisujući sistem obrazovanja odraslih u **Hrvatskoj**, autori nam se, u našoj bosanskohercegovačkoj stvarnosti, sasvim približavaju. Ističući neophodnost uvođenja andragoških studija u prostor odgojnih znanosti i sveučilišta, oni kažu da se ne smije zanemariti važnost neformalnog i strukovnog osposobljavanja andragoga, koje i danas u Hrvatskoj aktivno postoji.

„Didaktičke odrednice obrazovanja andragoga – komparativni pristup” vrijedno je štivo koje obimnim materijalom postavlja pitanje profesionalnog identiteta andragoga, **bez prisile** da se jedna slika, jedna skica, jedna koncepcija

pretpostavi drugoj kao prihvatljivija. Pretraživanje sličnosti i razlika koje živimo u obrazovanju odraslih na tlu Europe **prinos je internacionalizaciji ovog važnog obrazovnog područja**. Strukturiranje obilja informacija u 2 ključna modela (kurikulum temeljen na područjima obrazovanja odraslih i kurikulum za obrazovanje općeg profila andragoga) koja je u analiziranim sistemima obrazovanja odraslih moguće prepoznati, **inspirativno je i kao proces i kao produkt**. Iz procesa istraživači mogu tvoriti svoju ideju za dizajn istraživanja koje bi se bavilo sličnom temom, dok iz produkta ideolozi obrazovnih politika i teoretičari mogu ubrati građu za koncepte koje žele ponuditi svome nacionalnom obrazovanju.

Ne glasajući ni u jenom trenu za koncept koji drže „najboljim”, „najupotrebljivijim”, „najprimjerenijim”, autori nam nude širok **prostor za osobno razumijevanje stvarnosti u obrazovanju odraslih kako u praksi tako i na sveučilišnoj razini**. Stoga bih toplo preporučila ovu „andragošku kompoziciju” za dalje preslušavanje, kako sa studentima pedagogije i drugih odjela humanističkih i društvenih znanosti tako i za one koji iz krila prakse žele imati udjela u boljem osmišljavanju modela izobrazbe andragoga u Bosni i Hercegovini.

Senada Dizdar¹

**KNJIŽNIČARSTVO KAO ANDRAGOŠKA TEMA –
Zbornik radova „Između vizije i stvarnosti: 40 godina
djelovanja Aleksandre Horvat u knjižničarstvu”
Daniele Živković i Tatjane Nebesny**

Postojanje znamenitih imena u jednoj znanstvenoj ili strukovnoj oblasti neophodno je kako bi se tvorila dobra teorijska osnova koja doprinosi standardizaciji struke i njenom razvoju. Takvi su ljudi, poput Paula Frierea u andragogiji, postajali povod okupljanja novih generacija eksperata i znanstvenika koji se bave pitanjima značajnim za profesiju. Sljedbenici važnih ideja tim su okupljanjima generirali nove i dorađivali stare standarde na kojima se temelji kvaliteta u njihovoj profesionalnoj djelatnosti. Zbornici radova koji bi bili pisano svjedočanstvo takvoga okupljanja uvijek su egzistirali kao posebna riznica znanja. Ovdje donosimo prikaz jednog takvog zbornika.

Prvi znameniti zbornik jednom hrvatskom znanstveniku posvećen je Vatroslavu Jagiću s početka 20 stoljeća. Od tada, pisanje zbornika posvećenih uglednim znanstvenicima postaje tradicija u hrvatskoj znanosti, pa i u bibliotekarstvu. Dobar primjer u tom smislu je i knjiga *O katalogu: izbor radova*, dvojezična publikacija koju je 2005. godine priredila Aleksandra Horvat i posvetila životu i djelu profesorice Eve Verone. Knjiga sa izborom radova prof. dr. Eve Verone objavljena je u povodu stogodišnjice njenog rođenja.

Deset godina kasnije, internacionalna grupa znanstvenika odaje počast naučnom doprinosu prof. dr. Aleksandre Horvat. Riječ je o zborniku radova *Između vizije i stvarnosti: 40 godina djelovanja Aleksandre Horvat u knjižničarstvu*, koji su na 310 stranica priredile Daniela Živković i Tatjana Nebesny. Zbornik je objavljen u izdanju Hrvatske sveučilišne naklade iz Zagreba (2016).

¹ Prof. dr. Senada Dizdar, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za komparativnu književnost i bibliotekarstvo; e-mail: senada.dizdar@ff.unsa.ba.

Zbornik radova *Između vizije i stvarnosti: 40 godina djelovanja Aleksandre Horvat u knjižničarstvu* je zbirka je dobro i kvalitetno osmišljenih radova čiji su autori savremenici i saradnici profesorice Horvat koji su na različite načine učestvovali u njenom profesionalnom radu. Sve su to ugledni znanstvenici i praktičari, a njihovi prilozi potvrđuju značaj djelovanja dr. Aleksandre Horvat u „profesionalizaciji knjižničarstva u Hrvatskoj ali i šire”, kako su u Predgovoru definirali njenu aktivnost urednice Zbornika.

Zbornik okuplja priloge koji svjedoče o svemu čime se profesorica Horvat pasionirano bavila u svojoj iznimnoj karijeri. Raspoređeni su u pet tematskih cjelina, shodno njenim interesima. U prilogima autora na hrvatskom, bosanskom, srpskom i engleskom jeziku zastupljene su teme iz organizacije znanja, promjene bibliotečke paradigme u digitalnom dobu, slobodnog pristupa informacijama, o autorskim pravima, obrazovanju djelatnika za baštinske profesije, kao i o vrijednostima bibliotečke profesije. Misleći na znanstveni rad slavljenice, mnogi su prilozi na tragu istraživanja koje je u ovom dijelu Europe utirala Aleksandra Horvat.

Prvi dio zbornika čini šest radova okupljenih u tematsku cjelinu pod naslovom *Pristup informacijama* i počinje tekstom Josipa Stipanova *Pristup zabilježenom znanju i informacijama od početaka do danas*. Poziciniranjem ovoga teksta kao prvog u Zborniku zapravo je dat uvod za sve teme koje su u njemu zastupljene, a mogle bi se podvesti pod jedinstvenu odrednicu – promjene koje je donijelo digitalno doba u bibliotečku teoriju i praksu.

Jedna od karakteristika savremenog doba je da su tehnologije dovele do brzog porasta multikulturnih društava i zajednica, pa kulturna raznolikost postaje glavna odredica 21. stoljeća, ali i digitalnog jaza između razvijenog i nerazvijenog dijela svijeta, kako u tekstu *Digitalna kultura i pristup informacijama* tvrdi Biserka Cvjetičanin. Autorica vidi rješenje u razvijanju društava koja potiču toleranciju i solidarnost, što uključuje i digitalnu solidarnost, pri čemu biblioteke vidi kao važno mjesto u promicanju tih aktivnosti.

Digitalna solidarnost je usko povezana i s pravom na pristup informacijama, o čemu raspravlja Alemka Belan-Simić. U tekstu nas autorica podsjeća da je u bibliotečkoj struci u Hrvatskoj o pravu na pristup informacijama prva progovorila Aleksandra Horvat (1992.) uvodeći u bibliotekarstvo potpuno novu dimenziju, kompatibilnu s promjenama u (digitalnom) okruženju.

Ovu grupu tekstova nadopunjuje Alenka Kavčič-Čolić tekstom u kome zagovara otvoreni pristup znanstvenim publikacijama, a na tom tragu je i Tamara Horvat Klemen, koja u tekstu *Smjer razvoja i dostupnost službenih*

informacija u Hrvatskoj zagovara da se putem institucije obaveznog primjerka, koju stvaraju tijela javne vlasti, obezbjeđuje pristup informacijama.

Osnovna aktivnost bibliotečke zajednice ipak se temelji na izgradnji sistema za organizaciju znanja, jer od njihovog kvaliteta ovisi zadovoljenje korisničkih potreba, što se problematizira u tekstu Ane Barbarić *Od zadatka kataloga do postupaka korisnika*.

Sučeljene s opsežnim i gotovo svakodnevnim izazovima koje donosi nova tehnologija, biblioteke užurbano pokušavaju redefinirati svoje uloge. Kako to one čine, pokazat će tri teksta druge tematske cjeline naslovljene sa *Knjižnice u digitalnoj sredini*.

Prvi tekst u ovoj cjelini je rad Dore Sečić *Znanstvene knjižnice u digitalnom okruženju: nove prilike i izazovi*, koji problematizira strateška pitanja i potrebu za inovacijama u organizaciji poslovanja u općeznanstvenim bibliotekama. Vedrana Juričić u tekstu *Akademijina Knjižnica danas* podsjeća na probleme nabavke knjižnog fonda i sve manje zainteresiranosti za biblioteke, makar to bile i općeznanstvene biblioteke. A problemima sa kojima se susreću medicinske biblioteke, istovrsnim za većinu visokoškolskih i/ili specijalnih biblioteka, bavila se Jelka Petrak u tekstu *Medicinske knjižnice: izazovi su pravilo!*

„Današnje je društvo, dakle, obilježeno dvjema suprotstavljenim težnjama koje nastoji pomiriti: interese korisnika i zaštititi autorska djela”. O tome su Horvat i Živković već govorile 2009, a to je u najkraćem i sadržaj treće cjeline pod naslovom *Autorskoppravna pitanja u digitalnoj sredini*.

Autorskim pravima i licencama kao ključnim problemom u digitalnom okruženju i bavili su se Geralda Leitner i Vincent Bonnet, te zagovaraju sklapanje memoranduma o razumijevanju s Europskom udrugom nakladnika i uspostavu pravičnih modela licenciranja. Kao prirodan slijed u ovom poglavlju je tekst Tanie Todorove u kome se predstavlja rješenje autorskih prava u Bugarskoj.

Zakonska regulativa nastala u europskom okruženju polako stabilizira i taj sektor, a zahvaljujući pregaocima poput Aleksandre Horvat, on postaje i dio nacionalnih strategija o autorskim i srodnim pravima i u Hrvatskoj. O tom iskustvu govori tekst Danijele Živković *Elektronička knjiga – neka autorskoppravna pitanja*.

Četvrtu cjelinu pod naslovom *Obrazovanje za baštinske profesije* čine tri rada posvećena ovoj temi. Obrazovanje za baštinske institucije bila je česta tema i radova Aleksandre Horvat, koja u jednom od njih kaže: „Ako je danas struka opet u prijelomnu vremenu, važno je znati kako ona vidi bibliotekara sutrašnjice, onoga kojega obrazuje danas.”(1989.)

O tome piše i Dijana Machala u radu *Cjeloživotno učenje: most između osobnog i profesijskog* i zaključuje da je za obrazovanje bibliotekara neophodno cjeloživotno učenje. Josip Kolanović se bavi obrazovanjem arhivista, a dio iskustava iz Centra za stalno stručno usavršavanje knjižničara u Republici Hrvatskoj donosi Marina Mihalić.

Postmoderni, postindustrijsko društvo, umreženo društvo... donijelo je puno novog, ali je jedno ipak konstanta, a to je da „pripadati istoj profesiji znači vjerovati u iste temeljne profesionalne vrijednosti” (Horvat 2002). Ova maksima vrijedi kao podtekst posljednjoj grupi tekstova okupljenih u cjelinu pod naslovom *Vrijednosti knjižničarske profesije*.

Tekst Marian Koren govori o vrijednostima koje knjižnice mogu ponuditi ljudima u postmodernim društvima. U tekstu *Deinstitucionalizacija profesionalizma: komunističko bibliotekarstvo*, Mario Hibert poslanje biblioteke vidi u afirmiranju upravljanja zajedničkim dobrima („commonance – governance of the commons”), a tu je i tekst Edite Bačić *Suvremeno knjižničarstvo i društvena odgovornost: koliko smo pripralni za alternativne pristupe i nove strategije?*

Jedan od važnih oslonaca u razvoju kvaliteta bibliotečko-informacione djelatnosti savremenog doba bile bi svakako i kompetencije bibliotekara, koji uz uobičajene trebaju imati i znanja vezana za zaštitu i ličnih prava građana, iznosi Vesna Crnogorac u radu *Transparentnost i privatnost u bibliotekama*. Autorica preporučuje da se tim pitanjem bibliotečka struka Srbije treba aktivnije baviti, onako kako je to utemljila profesorica Horvat u Hrvatskoj.

Ao utjecaju Aleksandre Horvat na okruženje kazuje i tekst Amre Rešidbegović *Ambasadorica bibliotekarstva: doprinos Aleksandre Horvat obnovi bibliotečno-informacijskog sistema (BIS) BiH*. U tekstu su dati svi segmenti utjecaja Aleksandre Horvat na razvoj bibliotekarstva u Bosni i Hercegovini, pri čemu je posebno predstavljen njen utjecaj na obnovu uništenog BIS-a i razvoj promoviranja slobodnog pristupa informacijama.

Dugogodišnjim zauzimanjem za poštovanje intelektualnih sloboda, poboljšanje vidljivosti i bolje vrednovanje bibliotekarstva kao profesije, prof. dr. Aleksandra Horvat je stvarala ozračje u kojemu su bibliotekari prepoznali važnost slobodnog pristupa informacijama, a šira zajednica važnu ulogu bibliotečke profesije, te je zbog toga i sačinjen zbornik radova *Između vizije i stvarnosti: 40 godina djelovanja Aleksandre Horvat u knjižničarstvu* njoj u čast.

Rijetko koji bibliotekar dosegne vrh kvaliteta i uspije nakon bibliotečke karijere nastaviti i akademsku, kakav je bio slučaj s Aleksandrom Horvat, kojoj je posvećen ovaj zbornik. Još su rjeđi oni koji imaju toliko širok dijapazon istraživačkog znanstvenog opusa kakav posjeduje dr. Horvat, što se ogleda i u raznolikosti tema koje okuplja zbornik *Između vizije i stvarnosti: 40 godina djelovanja Aleksandre Horvat u knjižničarstvu*. Unatoč raznolikosti tema, pristupa i metoda što pokazuju kvalitetu i bogatstvo tematskih diskursa ovog zbornika, predstavljene teme djeluju sasvim sinhrono, u nekim trenucima nadopunjujuće, gotovo dijaloški; jednom riječju, kao cjelina.

S jedne strane, radovi okupljeni u zborniku doprinos su profesionalizaciji poziva bibliotekara uopće (doprinosi sistemskoj teoriji bibliotekarstva, stručnom autoritetu, etičkom kodeksu), a s druge strane oni tematiziraju život jedne znanstvenice, pa time i potvrđuju značaj biografske metode u prikupljanju građe važne za profesionalnu edukaciju kao, historijski gledano, prvo područje obrazovanja odraslih – obrazovanje za profesionalni razvoj i usavršavanje. Zbornik je tako ocijenjen kao vrijedan doprinos hrvatskoj literaturi o slobodnom pristupu informacijama. Šarolikost i istodobno specifičnost tema može uveliko služiti i studentima informacijskih i komunikacijskih znanosti kao literatura, ne samo u Hrvatskoj već i u okruženju, pa se time ovaj zbornik toplo preporučuje kao korisno andragoško štivo i u univerzitetskim prostorima.

UPUTSTVO ZA AUTORE PRILOGA

Časopis *Obrazovanje odraslih* objavljuje originalne naučne i stručne radove iz oblasti obrazovanja i učenja odraslih. Časopis objavljuje i saopćenja, recenzije, dokumente i informacije o praksi obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini i regionu, prikaze i osvrte, aktuelne članke iz stranih časopisa, kao i informacije o značajnim događajima iz zemlje, regiona, Europe i svijeta koji se odnose na obrazovanje odraslih.

Dostavljanje radova

Radovi se dostavljaju Redakciji časopisa isključivo u elektronskoj formi na e-adresu: casopis@dvv-international.ba. Primaju se isključivo neobjavljeni rukopisi, koji se ne vraćaju. Prihvatanje članka za objavljivanje obavezuje autora da isti članak ne smije objaviti na drugome mjestu bez dozvole Uredništva.

Oprema rada

Oblikovanje teksta

U radu navesti podatke prema sljedećem rasporedu:

- Ime i prezime autora/autorice
- Naslov rada na bosanskom, hrvatskom, srpskom ili crnogorskom jeziku
- Sažetak i ključne riječi na bosanskom, hrvatskom, srpskom ili crnogorskom jeziku
- Naslov, sažetak i ključne riječi na engleskom jeziku, na kraju rada
- Literatura

Obim. Poželjno je da tekst ima obim do 15 kartica (1 kartica = 1800 elektroničkih znakova s razmacima), a za ostale rubrike (prikazi knjiga, osvrta i sl.) do pet kartica. Ovi radovi ne podliježu recenziji.

Naslov rada. Treba biti što kraći (najviše 10 riječi), te davati dobar uvid u bit rada. Piše se velikom slovima.

Autori rada. Ime autora piše se iznad naslova, prvo ime a zatim prezime. Ako je više autora, njihova se imena odvajaju zarezom. Iznad prezimena svakog autora dodaje se oznaka fusnote. U fusnoti se navodi titula i adresa autora, e-pošta autora te drugi podaci relevantni za tekst.

Sažetak. Piše se na bosanskom, crnogorskom, hrvatskom ili srpskom jeziku, te istovjetan tekst na engleskom jeziku, najviše do 200 riječi. Sažetak treba odražavati svrhu teksta i njegovu bit.

Ključne riječi. Ispod sažetka (engl. abstract) navode se ključne riječi (najviše 10 riječi) koje su bitne za brzu identifikaciju i klasifikaciju sadržaja rada.

Naslov rada i podaci o autorima/autoricama: Times New Roman 12 pt, normalan stil, bez proreda.

Tekst treba biti oblikovan na sljedeći način: font Times New Roman 12 pt, normalan stil, bez proreda, podjednako poravnanje.

Recenzija. Sve pristigle radove anonimno recenziraju dva recenzenta, koje imenuje Redakcija.

Citiranje i literatura. Koristiti harvardski stil citiranja.¹

Adresa i kontakt-telefon Redakcije:

DVV International – Ured u Bosni i Hercegovini

Kulovića 8, 71 000 Sarajevo

Tel.: +387 33 552-291, fax: +387 33 552 290.

¹ Upute za to se nalaze na adresi: <http://bkc.ba/bosanski/izdavastvo.html#03>.

